

REVISTĂ DE CULTURĂ

I. LAZĂR

V. RUS

V. POPOVICI

M. POP

S.-M. BUTA

D. SOREA

M. BORCOMAN

A.-M. ROMAN-NEGOI

O. SAVU

G. BODA

R. POPICA

C. CATRINA

P.-M. MĂNIUȚ

L. DOMOCOȘ

**CONSILIUL JUDEȚEAN BRAȘOV
MUZEUL „CASA MUREȘENILOR” BRAȘOV**

TARA BÂRSEI
revistă de cultură

**BRAȘOV
2006**

ȚARA BĂRSEI (fondată în 1929)
Revistă de cultură editată de
Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov
Piața Sfatului nr. 25, cod 500025
Tel./fax: 0268-477864
e-mail: casa_muresenilor@yahoo.com
<http://www.muzeulmuresenilor.ro>

Colegiul de redacție: Valer Rus – redactor responsabil
Ovidiu Savu
Mihail-Gavril Gorbonov
Cristina Seitz

Tipărit la:
S.C. GRAPHICA PRINT S.R.L.
Brașov, 500015 - str. Cerbului 26
Tel.: 0744 300505, 0722 210146
Tel./Fax: 0268 410146
www.graphicaprint.ro

Lector și corector: Carmen Andrei

ISSN 1583-3119

Autorii își asumă responsabilitatea pentru afirmațiile cuprinse în lucrările lor.

CUPRINS

Secțiunea I – Cultură politică

Ioachim LAZĂR	
<i>Câteva date privind cel mai vechi tricolor românesc din Zarand (1869)</i>	5
Valer RUS	
<i>Polemica în presa transilvăneană din secolul al XIX-lea. Cultură politică sau război ideologic? Studiu de caz: ziare românești vs. ziare maghiare</i>	10
Vlad POPOVICI	
<i>Modelul cultural promovat de grupul tribunist – preliminarii și evoluție: de la „Foișoara Telegrafului” la „Tribuna”</i>	17
Marin POP	
<i>Cultură și politici culturale în viața și opera Elenei Aciu (1875-1955)</i>	26
Sanda-Maria BUTA	
<i>Evoluția gândirii politice a românilor ardeleni (secolele XVIII-XIX)</i>	41
Daniela SOREA	
<i>Statutul cognitiv al simbolului în gândirea contemporană</i>	45

Secțiunea a II-a – Politici culturale

Mariana BORCOMAN	
<i>Politici culturale pe „pământul crăiesc”</i>	53
Ana-Maria ROMAN-NEGOI	
<i>Politica editorială a Tipografiei Universității din Buda la începutul secolului al XIX-lea</i>	56
Ovidiu SAVU	
<i>Situația învățământului românesc din Brașov la jumătatea secolului al XIX-lea</i>	63
Gherghina BODA	
<i>Politica culturală a Astei în domeniul expozițional și muzeografic – George Barițiu</i>	83
Radu POPICA	
<i>Wilhelm Kamner – un artist brașovean puțin cunoscut din secolul al XIX-lea</i>	91

Muzică și Literatură

Constantin CATRINA	
<i>Muzica și muzicienii Brașovului în secolul al XIX-lea</i>	100
Petruța-Maria MĂNIUȚ	
<i>Repertoriul violonistic contemporan transilvănean inspirat de muzica lui Mozart în contextul spiritualității secolului al XX-lea</i>	112
Lorena DOMOCOȘ	
<i>Șcheiul în poezia lui Ștefan Baci</i>	116
***	
<i>Laureații Festivalului-concurs de poezie „Andrei Mureșanu”</i>	119
Lista autorilor	131

Notă:

Lucrările publicate în acest număr au fost prezentate la Sesiunea științifică de comunicări „Țara Bârsei” cu tema „Cultură politică și politici culturale în secolele XVIII-XX”, Ediția a V-a, 26-28 aprilie 2006.

Ioachim LAZĂR

CÂTEVA DATE PRIVIND CEL MAI VECHI TRICOLOR ROMÂNESC DIN ZARAND (1869)

Cercetările întreprinse în diverse instituții, biserici, case parohiale, școli continuă să ne rezerve unele descoperiri deosebit de valoroase pentru istoria culturală și spirituală a poporului român. Una dintre cele mai importante descoperiri făcute de către noi, în vara anului 2004, a fost un steag tricolor confecționat în anul 1869, pe care-l considerăm una dintre cele mai valoroase piese. Descoperirea, de fapt redescoperirea acestui tricolor românesc, a avut loc în cadrul bisericii ortodoxe din satul Crișan (comuna Ribîța), județul Hunedoara.

Satul Crișan (care până în anul 1930 s-a numit Vaca) a mai oferit și alte asemenea surprize arheologilor sau istoricilor care au pășit pe acolo în decursul anilor. În anul 1934, reputatul istoric dr. Ioan Lupaș a întreprins în satul Crișan o cercetare pentru culegerea unor date privind Răscoala din 1784, în special despre unul dintre conducătorii ei, Gheorghe Crișan, născut în acest sat.¹ Istoricul Ioan Lupaș a sosit în sat în ziua de luni, 18 septembrie 1934, fiind însoțit de profesorii Liceului „Avram Iancu” din Brad, dr. Ioan Radu și Dumitru Rusu.² A fost vizitată școala și „biserica, unde a cercetat cărțile vechi de se află în biserică, de pe la 1708 începând”³. De asemenea, au vizitat monumentul lui Crișan, operă a sculptorului Marcel Olinescu, inaugurat în anul 1929, în urma unei colecte organizate la nivelul întregii țări.

Istoricul Ioan Lupaș s-a interesat și de familia lui Gheorghe Crișan în vederea obținerii de noi date pentru cartea „*ce Domnia Sa o va scrie pentru serbările ce se vor ține în toamna anului 1934, când se împlinesc 150 de ani de la revoluția lui Horia*”⁴. Cu această ocazie, istoricul a mai aflat că încă se mai păstra casa părintească a eroului, deși refăcută (după incendiul care a distrus-o parțial în timpul Revoluției din 1848, în urma aprinderii satului de către trupele represive maghiare pătrunse pe Valea Crișului Alb). A publicat imaginea casei în cartea sa *Răscoala țaranilor din Transilvania la anul 1784*⁵. Pe baza acestei imagini s-a trecut la refacerea Casei memoriale Crișan, inaugurată la 4 noiembrie 1979⁶.

O altă importantă descoperire a fost legată de existența unei vechi mănăstiri ortodoxe care a funcționat aici vreme de peste două secole. La insistențele noastre, în vara anului 1990, un grup de arheologi de la Cluj, București și Deva a efectuat un sondaj pe locul indicat de toponimul „La Mănăstire”, aflat în apropierea hidronimului „Pârâul Mănăstirii”.⁷ În campania din anul următor a fost dezvelit întregul complex mănăstiresc, ridicat în mai multe etape, începând din ultima parte a secolului al XVI-lea. Importanța descoperirii arheologice de aici a determinat Episcopia Ortodoxă a Aradului și Hunedoarei să treacă la reactivarea mănăstirii, prin ridicarea unui nou edificiu a cărui piatră de temelie a fost sfințită la 29 iunie 1992.

Revenind la steagul redescoperit de către noi în vara anului 2004, trebuie să menționăm că el a fost găsit în contextul strângerii unor date pentru întocmirea unei monografii a acestui sat istoric din Zarand, în care s-a născut Crișan, cel de-al treilea căpitan al Răscoalei din 1784, alături de Horea și Cloșca. Biserica în care s-a păstrat steagul a fost construită în anii 1844-1852 și a constituit unul dintre obiectivele cercetării noastre. Au fost cercetate cu de-amănuntul interiorul bisericii, turnul și

¹ Casa parohială Crișan, *Cronica parohială a parohiei Crișan (Vaca)*, Jud. Hunedoara, p. 3-30.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Ioan Lupaș, *Răscoala țaranilor din Transilvania la anul 1784*, Cluj, 1934, p. 84.

⁶ *Drumul socialismului*, Deva, nr. 6842, 6 noiembrie 1979.

⁷ Adrian Andrei Rusu, Ioachim Lazăr, Gheorghe Petrov, *Mănăstirea Vaca*, în „*Ars Transilvaniae*”, II/1992, p. 145-167.

mai ales podul. Aruncând o privire printre obiectele bisericești scoase din uz și depozitate aici, atenția ne-a fost reținută de un steag înfășurat în jurul bățului de lemn, având culorile roșu, galben și albastru. Prima noastră impresie a fost că am descoperit steagul care a însoțit delegația comunității Crișan la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918.

Dar surpriza a fost totală în momentul desfășurării steagului, când am văzut inscripția de pe el. Era un steag tricolor cu aproape 50 de ani mai vechi. Pe tricolor se află inscripția „*Trăiască Dr. J. Hodoșiu, 1869*”⁸. Pentru publicarea sa, dar mai ales pentru descifrarea semnificației acestei date, am început o cercetare a tuturor surselor posibile pentru a afla cărui eveniment important i-a fost dedicat. Toate relatările documentelor de arhivă, presă sau memoriale ne indică faptul că cel mai important eveniment din Zarand, din cursul anului 1869, a fost deschiderea cursurilor Gimnaziului greco-ortodox din Brad.

În ceea ce privește personalitatea dr. Iosif Hodoș, contribuția sa la dezvoltarea culturală și a învățământului din Zarand este pe deplin cunoscută. În acțiunea pentru înființarea aceluiași gimnaziu Iosif Hodoș a jucat un rol de frunte între intelectualii români ai Zarandului. El ridică problema înființării școlii în cadrul adunării comitatului, ce a avut loc la 12 ianuarie 1862.⁹ Amintim că dr. Iosif Hodoș este cel care, în cadrul unor adunări ce au avut loc la Brad (20 februarie), Băița (4 martie) și Hălmagiu (18 martie 1862), a determinat reprezentanții a 92 de comune din Zarand să ofere împrumutul de stat din anul 1854 „*spre formarea unui fond solid pentru gimnaziul gr. răsăritean în Brad*”¹⁰.

În comisia școlară a comitatului Zarand, din partea cercului Brad, a fost ales și preotul Ioan Manea din Vaca.¹¹ Dar cu toate eforturile depuse de elita politică și intelectuală, aprobarea statutelor noii instituții de învățământ a fost obținută abia la 14 iulie 1869. După serioase pregătiri, deschiderea cursurilor a avut loc în data de 30 septembrie 1869.

Fruntașii comunității Vaca (azi Crișan), în frunte cu preotul Ioan Manea și judele (primarul) Ioan Brana, au confecționat steagul care i-a însoțit la acest important eveniment cultural. Ei au participat, în anul următor, și la inaugurarea festivă a gimnaziului, care a avut loc pe 21 mai 1870, eveniment la care au luat parte toți frunțașii politici și intelectuali din Zarand și sute de țărani din satele învecinate.¹² Cu acest prilej, dr. Iosif Hodoș, unul dintre principalii artizani ai înființării gimnaziului, a vorbit celor adunați pe tema: „Despre școala la români în genere, și în special la românii din Zarand”¹³.

În anul 1872 steagul tricolor a mai fost purtat cu ocazia alegerilor de deputați. Protopopul Zarandului, Nicolae Mihălțian, invita toți preoții la o consfătuire ce s-a desfășurat în luna mai, în casele preotului Tulea, îndemnând credincioșii să se înscrie pe listele de alegători „*fiindcă grea răspundere zace asupra Frățiilor Voastre și toată națiunea se uită asupra voastră*”¹⁴. Cu ocazia consfătuirii desfășurate la Brad, în 1 iulie st.v., protopopul Zarandului le-a cerut tuturor „*preoților să vie cu credincioșii la alegere, purtând pretutindeni steaguri naționale*”¹⁵. Dar momentul morții lui Avram Iancu, când a fost deschisă o anchetă a Ministerului de Interne maghiar pentru arborarea steagului tricolor pe casa lui Ioan Simionașiu¹⁶, a pus în alertă și locuitorii satului Crișan, care au luat măsuri deosebite pentru păstrarea cu sfințenie a acestui tricolor. Conform tradiției, el a fost ascuns în

⁸ Vezi p. 9, jos, dreapta.

⁹ Ioachim Lazăr, *Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei, 1848-1883*, Cluj-Napoca, Ed. Argonaut, 2002, p. 254.

¹⁰ Ioan Radu, *Monografia gimnaziului gr. or. din Brad scrisă din incidentul jubileului de 50 de ani al gimnaziului*, Orăștie, 1920, p. 20.

¹¹ Ioachim Lazăr, *op. cit.*, p. 256.

¹² Vasile Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848-1881)*, București, Ed. Științifică, 1974, p. 321.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Alexandru Fugăță, *Din trecutul parohiei Crișan, în protopopiatul Zarand*, în „Telegraful Român”, nr. 60, 19 august 1933.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Aurel Decei, *Moartea și înmormântarea lui Avram Iancu în ancheta Ministerului Afacerilor Interne Regal Maghiar. Documente inedite*, în „Revista arhivelor”, 1973, LX, Supliment, p. 443.

partea superioară a turnului bisericii până în toamna anului 1918, când a izbucnit revoluția. Atunci el a fost coborât și purtat în fruntea gărzii naționale române formate din foști combatanți ai Primului Război Mondial și aflate sub conducerea lui Cor Tănase.¹⁷

Deși documentele cercetate până în prezent nu menționează, credem că steagul tricolor i-a însoțit pe participanții din sat și la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918.

Un alt moment important la care steagul tricolor a fost dus este cel al sărbătoririi centenarului nașterii lui Avram Iancu, în anul 1924. Cu acea ocazie, cele mai vechi steaguri, dar și cele care luaseră parte la Adunarea de la Alba Iulia, au împodobit poarta triumfală ridicată la Țebea pentru primirea Majestății Sale Regelui Ferdinand și a Reginei Maria.¹⁸ Vechiul steag al comunității Crișan a fost așezat atunci pe locul central al porții triumfale. Apoi el a fost reșezat la locul său în cadrul bisericii din sat, amintind permanent credincioșilor despre mărețele evenimente la care i-a însoțit pe reprezentanții comunității.

Un alt moment, de astă dată critic, în existența tricolorului l-a constituit situația politică gravă de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, cu ocazia reîntoarcerii grosului trupelor sovietice de pe front.

Grupuri izolate de soldați străbăteau satele, confiscând animale și obiecte de prin gospodăriile țăranilor, îmbătându-se și jignind femeile. Trei soldați au ajuns și în satul Crișan, intrând în conflict cu mai mulți locuitori, în frunte cu preotul Tiberiu Perian¹⁹, care luaseră apărarea unor femei tinere din sat. Se pare că celor trei soldați le-a fost aplicată o corecție severă, întrucât a doua zi au revenit în sat cu forțe sporite ca să-l prindă pe preot. Acesta a fost anunțat de către o femeie din sat, și sărind pe fereastră și prin grădini, cunoscând topografia locurilor, s-a refugiat în pădurea dintre satele Crișan și Ribița.

De acolo, îngrijorat de soarta steagului, a trimis vorbă unui copil din sat, fiul cântărețului Ioan Golda a Marinii, numit Viorel Ioan, să ia steagul din biserică și să-l urce în turn, la vechiul loc de păstrare din perioada austro-ungară.²⁰ După acest episod, steagul a fost înfășurat într-un material mai rezistent și pregătit pentru o mai lungă perioadă de păstrare secretă, care a corespuns vremurilor persecuțiilor comuniste dintre anii 1947 și 1964. Înainte de moartea preotului Tiberiu Perian, a fost coborât și expus din nou în biserică pentru puțin timp și apoi iar depozitat, împreună cu alte obiecte scoase din uz, în podul bisericii, unde l-am redescoperit în anul 2004.

Și acum câteva considerații asupra vechimii și importanței acestui tricolor românesc. Este cunoscut faptul că la Adunarea de la Blaj, din 3/15 mai 1848, culorile steagului purtat de români erau roșu, alb și albastru²¹. Delegației românilor trimise la Dieta din Cluj, în frunte cu episcopul Lemeni, i s-a imputat de către maghiari faptul că românii au purtat steag „muscălesc”²².

Oficializarea steagului României, având culorile roșu, galben și albastru, a avut loc sub domnia lui Alexandru Ioan Cuza, la 1 septembrie 1863.²³ Steagul României se compunea din cel al Moldovei, având culorile albastru și roșu, și al Munteniei, ce avea culorile albastru și galben.²⁴ De altfel, dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza a avut un puternic ecou în Zarand. Dintr-o scrisoare a lui Amos Frâncu, trimisă din Baia de Criș lui Iosif Hodoș, la 14 martie 1861, aflăm că la diferite serbări se

---

¹⁷ DJHAN, *Fond Prefectura județului Hunedoara*, Dosar 102/1931, f. 2. Cor Tănase fusese mobilizat în anul 1914, la vârsta de 24 de ani. Era căsătorit și avea 1 copil.

¹⁸ Alexandru Fugăță, *loc. cit.*, p.1-3.

¹⁹ Preotul Tiberiu Perian era născut în anul 1907 și a păstorit credincioșii din parohia Crișan până la moartea sa, survenită în anul 1965.

²⁰ Informație primită de la preotul Ioan David, în vârstă de 60 de ani.

²¹ Iosif Sterca Șuluțiu, *Tricolorul românesc*, în „Transilvania”, XXXII, nr. 10, decembrie 1901, p. 295-305.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

cânta, alături de „Deșteaptă-te române”, și „Hora Unirii” și „Marșul lui Cuza”.²⁵ Deci nu este de mirare că steagul tricolor oficializat în România era cunoscut și românilor din Zarand.

Cert este că tricolorul românesc redescoperit în biserica din satul Crișan din Zarand este cel mai vechi cunoscut până acum în această zonă și unul dintre cele mai vechi din întreaga Transilvanie. De asemenea, steagul tricolor de la Crișan ne mai dovedește și puternicele și statornicele legături dintre românii din Transilvania și frații lor de peste Carpați.²⁶

Quelques dates concernant le plus vieux drapeau tricolore de Zarand (1869) Résumé

Dans le comble de l'église du village de Crișan (le département de Hunedoara) on a decouvert accidentellement un drapeau tricolore datant de 1869. Le drapeau, ayant les couleurs rouge, jaune et bleu, porte l'inscription „Vive J. Hodosiu, 1869”. Les villageois – leur prêtre en tête – ont porté ce drapeau durant les élections de 1869 et à l'inauguration du lycée de Brad. Pendant la domination hongroise le drapeau a été caché dans la tour de l'église.

En 1924, à l'occasion de la visite du Roi Ferdinand et de la Reine Maria à Pebea, pour le centenaire de la naissance d'Avram Iancu, on a pavoié de ce tricolore un arc de triomphe.

Ce drapeau, l'un de plus vieux de la Transylvanie, a été confectionné six ans après q'Alexandru Ioan Cuza ait rendu officiel, le 1 septembre 1863, le tricolore comme symbole d'État de la Roumanie. Les couleurs rouge, jaune et bleu font preuve de forts liaisons qui unissent les Roumains habitant les versants des Carpathes.

Satul Crișan - vedere spre dealul Caraciu

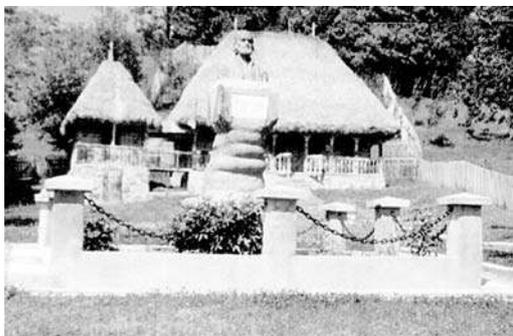

Casa Crișan - vedere din turnul bisericii

²⁵ Enea Hodoș, *Din corespondența lui Simișon Bărnăuțiu și a contemporanilor săi*, Sibiu, 1944, p. 75.

²⁶ *Tricolorul din Crișan*, în „Hunedoreanul”, nr. 1454, 5 ianuarie 2006.

Cel mai vechi tricolor românesc din Zarand

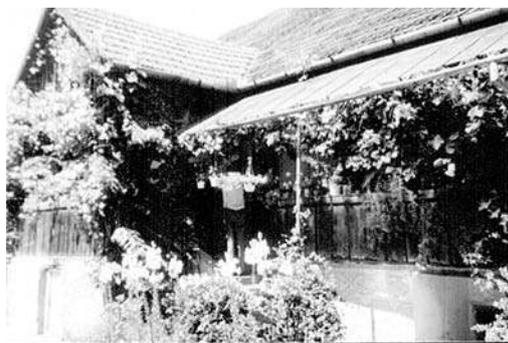
Casa memorială Crișan

Biserica ortodoxă Crișan

Complexul mănăstiresc Crișan

Casa Simionășiu din Baia de Criș

Ruinele Mănăstirii Vaca

Steagul tricolor din anul 1869

Valer RUS

**POLEMICA DIN PREȘA TRANSILVĂNEANĂ A SECOLULUI AL XIX-LEA
CULTURĂ POLITICĂ SAU RĂZBOI IDEOLOGIC?
STUDIU DE CAZ: ZIARE ROMÂNEȘTI VS ZIARE MAGHIARE
ÎNTRE 1860 ȘI 1865**

O parte din mitul transilvănean rezidă în experimentul politic extraordinar din perioada de după *Diploma* din octombrie 1860. Descătușarea de energii de după perioada de constrângeri specifică neo-absolutismului (1849-1860) a fost extraordinară. Dispariția subită a cenzurii, re acordarea dreptului la asociere politică și convocarea dietelor provinciale au acordat șansa tuturor etniilor Ardealului să își spună opiniile politice. Și care era canalul de comunicare cel mai eficient? Presa.

Diploma octroiată din octombrie statua explicit: „Egalitatea tuturor supușilor în fața legii. Exercițiul liber al religiei garantat. Calificațiunea de a se aplica (numi) în funcțiuni oricine nu mai este condiționată de la pozițiunea socială și de naștere. (...) Toate celelalte obiecte de legislațiune, câte nu sunt rezolvate în punctul II al legislațiunii centrale [în care era vorba de parlamentul central], vor fi de competența dietelor provinciale și anume în țările coroanei ungurești în sensul constituțiunilor vechi, istorice, iar în celelalte provincii, conform unor statute care se vor compune de aici înainte”¹.

Inițial, *Diploma* a fost privită cu reticență de cetățenii imperiului, obișnuși să li se schimbe constituția în repetate rânduri prin asemenea documente impuse. Aveau dreptate să facă așa; în scurt timp, în februarie 1861, apărea o patentă imperială, care modifica substanțial documentul din toamna anului precedent. Transilvania, intrând la capitolul cu „celelalte provincii”, trebuia să propună împăratului maniera proprie de alegere a reprezentanților dietali. Conferințele „regnicolare” românești, maghiare și germane au înaintat versiuni proprii asupra modului în care trebuia convocat parlamentul provinciei.

Iată ce spunea George Barițiu despre una dintre urmările *Diplomei* din 1860: „Aici în Transilvania rezultatele adunării naționale române din Sibiu, așa moderate precum le văzurăm din acte, au scos pe compatrioții maghiari din tot cumpătul, i-au împins în nelegiuiri, la luare de măsuri absurde, totodată i-au și băgat în spaimă; (...). Aristocrații concentrați în Cluj, ținând conferințe dese, căutau tot felul de mijloace cu care să poată paraliza și nulifica orice acțiune a românilor care tindea la emanciparea lor politică și națională. În Cluj se înființa un nou ziar, «Korunk», subvenționat de aristocrație cu scopul principal de a combate pe români cu orice argumente absurde, comice, de care astăzi poate că ar râde și ei fără ca să le fie și rușine de ele. Ei mai apucară și pe câte un biet de român, precum a fost între alții un anume Macaveiu Mezei, care subscria în ziarul maghiar diverse mișelii și fantezii asupra românilor, iar alt român publica, în Cluj, tot ce poftea de la el nevastă-sa, care, ca unguoaică, purta o ură nebună asupra românilor”².

* * *

Noul context politic transilvănean acutizează imaginile concurente: maghiarii incriminează dacoromânismul și trădarea patriei la români, atitudini care generează reapariția fricii uitate după „restaurația” din 1849 și încetarea războiului civil ardelean.

---

¹ George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe 200 de ani în urmă*, Muzeul de Artă Brașov, 1995, vol. III, p. 139-140.

² *Ibidem*, p. 178.

Nu întâmplător am nominalizat *dacoromânismul* și *trădarea* ca fiind vectorii imaginii românilor în cultura maghiară din această perioadă. Acești factori, cumulați cu elementele anterioare, imaginea tradițională a românilor și sechelele/traumele Revoluției de la 1848 vor genera un sentiment acut de panică și frică față de români, după cum vom arăta mai jos. Replicile maghiare la poziții jurnalistice transilvănene sunt numeroase.

Periodic, semnale venite de la sud de Carpați aduc aminte lectorilor maghiari de direcția dinspre care vine pericolul. Într-o prelucrare după „Kronstädter Zeitung”, la București, caimacumul se adresează mitropolitului Ungro-Vlahiei. Încheie redactorul: „*Oare ce se înțelege sub numele «Ungro-Walachia»? Din punctul nostru de vedere nu cunoaștem o țară cu un asemenea nume*”³.

În același timp se încearcă și o liniștire a potențialei agitații maghiare pe această temă prin publicarea unor declarații asigurătoare, precum cea a lui Cuza, conform căreia, dacă în Principatele Unite se încearcă constituirea unui imperiu dacoromân condus de un prinț străin, el se va retrage imediat⁴, sau comentarii despre dacoromânism la românii de la sud de Carpați:

„*Nu aici este motivul problemei; bietul popor nu se prea sinchisește de daco-românism, vor doar să se elibereze din ghearele arendașilor greci, și cu aceasta și daco-româniștii le cad din mână împotriva boierilor ca arme neînsuflețite*”⁵.

În cheie comică sunt prelucrate articolele din iunie 1862 și august 1863, în care este privită cu ironie Unirea realizată doar pe hârtie din Principate (în acest sens este citat și un cântec românesc din epocă: „*Libertatea prese! păsește a fara / Țară unită! ea nu se află / Iobagi eliberați! Aleu, bâbacă!*”⁶) sau încorporarea în armata Principatelor a tinerilor din Ardealul considerat românesc („*Foile bucureștene numesc Ardealul deja «România de dincolo de Carpați». După ce în broșuri România se întinde până la Tisa, Ardealul a fost încorporat «gazetărește», ne putem aștepta, ca măcar înainte de efectuarea obligațiilor militare cei plecați acolo să fie **compasualt-i***”⁷).

Specifică concurenței între cele două etnii este polemica. O astfel de polemică este generată de comentariile la un articol apărut în „Naționalul” bucureștean, *În chestiunea naționalităților*. În articol este incriminată oprimarea naționalităților de către maghiari. Iată ce consideră polemistul maghiar despre românii din Ardeal: „*Ei stau de la început alături de noi, cei aleși nobili dintre ei au împărțit aceleași drepturi precum nobilii noștri, cei din starea țărănimii dintre ei au fost oprimați în Evul Mediu precum țărănimea noastră*”. Apoi, „*dacă a fost vreo presiune împotriva românilor, aceea a fost mai degrabă religioasă decât națională, și aceasta nu a fost politica națiunii noastre, ci mai degrabă a fost urmarea rivalităților între orient și catolicismul din occident*”. Și nu în ultimul rând, motivul pentru care nu a primit națiunea română drepturi deosebite, precum sașii, s-a datorat faptului că „*frații nobili români, precum cei maghiari, au împărțit aceleași drepturi cu ei; poporul pe de altă parte, precum și poporul maghiar a rămas în afara situației constituționale*”⁸.

Sintetizând resentimentele pe care le încearcă maghiarii față de agitațiile românești, Bethlen Gábor scrie în „Telegraful Român” despre atitudinea românilor, folosind o parabolă:

„*A fost odată un domn, și acela avea un servitor, cu care era mulțumit. Odată, când acest domn stătea la masă, i-a spus servitorului, care stătea în spatele lui cu farfuria în mână: Bunule servitor! M-ai servit mult timp cu credință; am trăit împreună vremuri bune și proaste, de acum înainte ești liber. Ia un scaun, stai lângă mine, și să mâncăm împreună. Dar servitorul i-a zis: Până aici! Adică dumneata domnule ai stat până acum la masă, și eu*

³ Kolozvári Közlöny. Politikai, tudományos és szép irodalmi lap (în continuare K. K.), 95, 28 noiembrie 1858.

⁴ Ibidem, 17, 27 februarie 1859.

⁵ Ibidem, 29, 20 februarie 1862.

⁶ Ibidem, 85, 1 iunie 1862.

⁷ Ibidem, 95, 14 august 1863.

⁸ Ibidem, 73, 9 septembrie 1860.

---

am stat în spatele tău; acum eu voi sta singur la masă, și dumneata domnule, vei sta în spatele meu, cu farfuria! Așa i-a mulțumit acel servitor stăpânului său pentru bunătate”⁹.

Situația din Făgăraș părea să fie foarte tensionată, mai multe articole semnalând: „În *Gazeta Transilvaniei* au publicat un articol al cărui titlu atrage atenția «*Restauratio în Țara Oltului*»”¹⁰ sau „*Cum stau lucrurile în ținutul Făgărașului din punctul de vedere românesc*”¹¹.

Readucând în dezbatere chestiunea presupusei lipse de loialitate a românilor față de patria ardeleană, Hosszu József reacționează la un articol din „Nord”: „*Dacă «Nord» ar fi urmărit cu atenție mișcările românilor, s-ar fi convins de aceea că în 1861 principala vină a românilor este că prea se agață de Austria, adică nu se îndreaptă spre unirea cu Țara Românească, dar aduc Ardealul spre direcția dizolvării în Austria*”¹².

Mai multe articole din presa ardeleană sau străină țin trează în opinia publică maghiară problema căii românești proprii de rezolvare a problemelor interetnice, o cale aflată la limita trădării din punctul de vedere maghiar: în comitatul Arad, 73 români în frunte cu preotul au ținut o adunare populară și au hotărât ca „*pe viitor toate problemele comunității să fie rezolvate doar în limba română*”¹³; „*Kronstädter Zeitung*” anunță că oficialii vămii din Predeal au fost anunțați de către partea românească că, de atunci înainte, produsele care se exportă în Principate trebuie să aibă titlul și prețul scrise în românește (se consideră că nicăieri în lume nu s-a mai întâmplat așa ceva)¹⁴; presa străină titra despre românii ardeleni: ziarul „Nord” din Bruxelles spune că „*țelul românilor ardeleni este unirea cu Țara Românească și Moldova, și ruperea de monarhia austriacă*”¹⁵.

Apariția unor broșuri proromânești generează o serie întreagă de reacții, polemica gravitând evident în jurul acuzei de trădare aduse românilor lipsiți de loialitate față de Transilvania ca provincie a imperiului, eventual parte a Ungariei. Incriminând modul urât de exprimare al ziarului românesc „*Concordia*” din Budapesta, redacția solicită ca maghiarii să nu mai fie numiți „*lupi nebuni*”, și condamnă și afirmațiile părții maghiare, conform cărora Alexandru Papiu-Ilarian este „*balaurul națiunilor*” și „*monstru pentru maghiari*”, un asemenea limbaj dând apă la moară celor care îi fac „*barbari*” pe maghiari¹⁶; la 17 noiembrie 1861 Alexandru Papiu-Ilarian trimite un drept la replică în limba maghiară, redacția comentând: „*Ar crede confrății noștri români, că domnul Papiu a scris articolul de mai sus, rând cu rând, literă cu literă în limba aceea «barbară», pe care «românii nu au învățat-o niciodată, și nu o vor învăța niciodată», și pe care domnul Papiu o așează după limba chineză!*”¹⁷.

La 8 decembrie 1861 apare o altă reacție la o broșură a lui Papiu-Ilarian publicată la Paris: „*În ziarul «Illustration» din Paris, este prezentat un grup călare, care îl are în centru pe Mihai. Gospodarul, pe cal, în haine maghiare, cu o față maghiară. Frumoase figuri! nu se poate contesta: doar aceea e problema, că noi știm de la Ortelius figura lui Mihai cel Mare, pe care o știm, care seamănă unui precinstit popă, și prea puțin cu eroul călăreț din «Illustration»*”¹⁸.

Acuza explicită de trădare urmează: „*Să citească oricine articolul bucureștean de 17 noiembrie până la capăt, și apoi va vedea cu claritate, că aici Ardealul este amintit precum o provincie românească, autonomia Ardealului precum o practică curentă de sute de ani a națiunii române, principiile ardeleni precum voievozii români aleși din provinciile românești [...]*”. Dar articolul

⁹ Ibidem, 110, 12 decembrie 1860.

¹⁰ Ibidem, 85, 1 iunie 1861.

¹¹ Ibidem, 87, 4 iunie 1861.

¹² Ibidem, 146, 15 septembrie 1861.

¹³ Ibidem, 163, 15 octombrie 1861.

¹⁴ Ibidem, 167, 22 octombrie 1861.

¹⁵ Ibidem, 142, 8 septembrie 1861.

¹⁶ Ibidem, 170, 27 octombrie 1861.

¹⁷ Ibidem, 182, 17 noiembrie 1861.

¹⁸ Ibidem, 194, 8 decembrie 1861.

continuă: „De exemplu: Ungaria nu a existat niciodată; și doar noi, maghiarii, sperăm că vom reuși renașterea unei Ungarii mari”¹⁹.

O armă a războiului ideologic este adaptarea unui articol din „Magyar Ország”, redactorii clujeni introduc în dezbatere argumente istorice care nu ar îndreptăți pe români să solicite autonomie: „Dacă acel popor ardelean, care îl numim astăzi român, ar fi domnit în Ardeal și înainte de anul 890 și nu ar fi urmaș al romanilor și bulgarilor plecați de aici ...”, sau: „Arătați-mi doar o cetate românească în Ardeal, doar o biserică veche, despre care să vorbească o legendă veche, că ar fi aparținut românilor”. Vizibilitatea scăzută a românilor în orașele transilvănene (celebrul clișeu „românii sunt un popor de țărani ...”) devine contraargument al drepturilor românilor: „Abia dacă sunt câteva târgușoare, sate mai mari, unde se află în număr mai măricel românii, de exemplu Hațeg; însuși Blajul – centrul episcopului Șuluțiu – e mai degrabă un sat, decât un oraș – și nu se poate spune că pe de-a întregul român. Celălalt episcop greco-catolic stă într-un oraș armean maghiar curat (sic!) – Gherla, iar episcopul greco-ortodox stă chiar în capitala sașilor, Sibiu”²⁰.

O serie de articole ale publicistului maghiar Dozsa Dániel aduc în discuție mai multe aspecte ale relației români – maghiari sau poziția românilor în cadrul sistemului public transilvănean. Constatând divizarea evidentă a Transilvaniei („De aceea strângerea de mână în ceea ce privește cea mai importantă problemă între sași și români, cu cele trei puncte de vedere, că acum țara este ruptă în patru națiuni politice, va rămâne doar cu 2 viziuni, pe de o parte viziunea maghiarilor și a secuilor, pe de altă parte viziunea sașilor și românilor”²¹), publicistul clujean conchidea: „Știm că românii ardeleni sunt împotriva unificării și creării unei conduceri și administrații comune între Ardeal și Ungaria”.

În același număr de ziar, la rubrica diverse, apărea notița: „Românii ardeleni vor un regat România, spune «Presse»”²² (subl. n.).

Prezentând situația din Făgăraș în mod ironic, redacția maghiară încheia cu o avertizare: „Un corespondent din Făgăraș al «Concordiei» așa își încheie una dintre ultimele înștiințări, cu strigăte patetice: Oh, națiune română, tu încă nu ai suferit destul! Oh, spirit al parlamentului, vino la Făgăraș, în acest Eldorado constituțional, ca să înveți ce este autonomia! Nu e glumă!”²³. Polemica are, conform definiției, accente comice.

Ziarul „Korunk”, apărut abia după *Diploma* din octombrie 1860, se alătură și el liniei inaugurate de „Kolozsvári Közlöny”. Sunt reluate, aproape în oglindă, aceleași temeri maghiare; faptul că ele sunt exprimate de o altă echipă redacțională ne face să apreciem că aceste opinii erau comune întregii societăți cultivate din Transilvania.

Intrând în dezbateră de idei provocată de apariția broșurii *Independența constituțională a Transilvaniei* a lui Ilarian, se comenta în cotidianul maghiar: „Vrednicul bărbat doar așa poate vedea egalitatea între națiuni în imperiu, dacă în patria maghiară, în sânul Ardealului ar fi comitate românești”²⁴.

* * *

Elementele prezentate anterior (clișeele istorice despre români, trauma colectivă cauzată de violențele din timpul Revoluției de la 1848 și, mai ales, noile imagini concurențiale, derivate din imaginarul politic bazate pe teoria conspirației) converg spre reparația unui sentiment ancestral, foarte prezent de-a lungul Evului Mediu, frica.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, 199, 17 decembrie 1861.

²¹ *Ibidem*, 1, 1 ianuarie 1863.

²² *Ibidem*, 2, 3 ianuarie 1863.

²³ *Ibidem*, 51, 30 aprilie 1863.

²⁴ *Ibidem*, 133, 14 septembrie 1862.

După cum afirma și marele istoric Jean Delumeau: „*Colectivitățile ne-iubite ale istoriei pot fi comparate cu niște copii lipsiți de dragoste maternă și sunt situate oricum într-un echilibru instabil în societate; de aceea și devin clase primejdioase. Așadar, menținerea în inconfort material și psihic a unei categorii de dominați este, cu o scadență mai mult sau mai puțin îndepărtată, o atitudine sinucigașă din partea grupului dominant. Acest refuz al iubirii și al «relației» ajunge să nască negreșit frica și ura*”²⁵.

Frica de români, mai puțin explicită în textele publiciștilor consacrați (autorii cărților, prezentărilor etnografice etc.), este foarte prezentă în presa cotidiană maghiară transilvăneană.

Violențele care îi au ca subiect sau obiect pe români au speriat opinia publică maghiară. Cu atât mai mult, incidentele cu violență care îi au ca victime pe maghiari creează un sentiment de neliniște profundă, momentele de frică culminând cu veritabile accese de panică.

Îngrijorare crea de siguranță și refuzul românilor de a învăța limba maghiară. Descriind apariția publicației „*Annales*”, editată la Blaj de Cipariu, se ridicau două probleme: „*În această instituție din patria noastră învață germana, latina și greaca s.c.l. – doar limba maghiară nu*” și mai vechea problemă a numelui și limbii valahilor, respectiv, români și rumuni. În articolul *De nomine valachorum gentili* se face o amplă demonstrație, de ce maghiarii să le zică în continuare *valahi*, la fel ca germanii (walachei), precum și maghiarii sunt numiți „*ein Ungarn*” și nu „*ein Magyar*”²⁶.

Și ziarul „*Korunk*” conține același tip de informații, precum cele prezentate anterior. Confirmarea sentimentelor pe care le încearcă maghiarii față de români într-o sursă alternativă întărește impresia de complex al „*cetății asediate*”.

O adevărată cronică neagră a violenței este dată publicității în noiembrie 1861. Ca reacție la un articol din „*Gazeta Transilvaniei*” din 24 octombrie în care se spunea că doi maghiari au împușcat un român în Herina, Gyarmathi Soma din Aiud (oraș greu încercat în timpul războiului civil ardelean) trimite o listă de violențe ale românilor împotriva celorlalți, nu neapărat întotdeauna maghiari:

*„În aprilie 26 șase tineri români au bătut un chiriaș, Marsinan.
29 mai o femeie româncă a ucis pe doamna H. N. în fața bărbatului ei.
În Păuca N. N. a fost ucis de trei români.
În Alămor V. A. a fost ucis de patru români.
În Mihalț, pe 16 iunie, M. N. a fost bătut de moarte de gazda sa, de naționalitate român.
În Dealu Gioagiului românul T. V. l-a ucis pe T. A.
În Tureni P. T. a fost găsit ucis, făptașul este nesigur.
În Cerghidul Mare M. J. a fost ucis de 3 români.
În Ruși l-au ucis pe N. T. D. din Câmpeni.
Pe Lázár János l-au ucis 2 români din Tărtăria și unul din Deleni.
Un orădean român a fost ucis de românul B. J.”*²⁷

Surprinzător, deși apartenența etnică a vinovaților este cert românească, autorul afirmă că motivele acestor fapte trebuie căutate mai degrabă în societate decât în națiune. Cu toate acestea, sigur este că lectorii acestei liste negre gândeau altfel.

²⁵ Jean Delumeau, *Frica în Occident (secolele XIV-XVIII). O cetate asediată*, Traducere, postfață și note de Modest Morariu, București, Ed. Meridiane, 1986, vol. I, p. 32.

²⁶ K. K., 46, 10 iunie 1858.

²⁷ *Ibidem*, 239, 20 noiembrie 1861.

* * *

Unul dintre miturile consistente ale imaginarului politic (alături de mitul Salvatorului, mitul Conspirației și mitul Vârstei de Aur) este cel al Unității. Dintotdeauna, singurătatea umană a generat dorința acută de asociere în jurul unui concept, ideal sau al unei identități.²⁸

În prezentarea românilor de către maghiari, mai ales în perspectiva noilor elemente apărute după 1850, se face simțit apelul maghiarilor la înțelegere, fără a putea fi invocată însă o perioadă a Vârstei de Aur, care, din nefericire, nu a existat în relațiile interetnice transilvănene. Este remarcabilă însă prezența în sânul opiniei publice a dorinței de pace și împăcare, nerealizată din păcate. Cu mici excepții – cazuri în care cele trei comunități etnice ardelenne au colaborat direct –, perioada supusă analizei a fost dominată de dezbinare.

Pentru a contura o viziune cât mai realistă asupra percepției reciproce din această perioadă, vom prezenta în cele ce urmează și momente ale înțelegerii româno-maghiare, elemente ale conviețuirii interetnice cotidiene reale și recunoscute și de presa maghiară, și apeluri aproape disperate la împăcare.

Și în acest capitol, sursa istorică principală este presa maghiară cotidiană, cea care surprinde cel mai elocvent situația de fapt.

Organizarea la Casina maghiară din Brașov a unui bal consemnează participarea românilor, în hainele lor tradiționale cu aur (probabil este vorba de spectaculosul costum din Șcheii Brașovului), când au dansat „Romana” (dansul românesc de societate inventat de Iacob Mureșianu, redactorul „Gazetei Transilvaniei”). Cu această ocazie s-a manifestat o atmosferă frățească.²⁹

Într-o preluare din „Kronstädter Zeitung” se relatează despre balul Reuniunii Femeilor Române la care participă și bărbați și femei maghiari în costume naționale, fapt care provoacă revoltă. În numele păstrării bunelor relații frățesti între români, maghiari și sași a avut loc o „împăcare măreață”³⁰.

O adaptare după „Naționalul”, care conține comentarii pe marginea piesei *Ladislaw Huniade*, arată că românii și maghiarii au luptat împreună împotriva turcilor: „Maghiarii de azi nu sunt maghiarii din evul mediu; obiceiurile sălbatice ale nepoșilor lui Attila, Arpad sau Zrinyi s-a îmblânzit”. Redacția maghiară nu comentează, lăsând la latitudinea lectorilor să aprecieze atitudinea pe care s-o formuleze.³¹

În același ziar se oferea și o soluție comică unui diferend minor, dar semnificativ pentru concurența dintre cele două comunități etnice. Preluând ziarul „București Magyar Közlöny”, care la rândul său relua o știre din „Telegraful Român” care susținea că pantalonii strămți ar fi un port românesc și nu maghiar, redacția clujeană „rezolva” problema: „Să își tragă fiecare maghiar și român cizme cu pîteni în picioare și pantalonii strămți româno-maghiari”³².

Articolele politice din perioada imediat următoare *Diplomei* din octombrie 1860 nu se feresc să ofere împăcare temerilor rivalilor: „Sau probabil se tem compatrioții noștri români și sași pentru naționalitățile lor? Nu vă temeți, acestea sunt deja garantate prin legi; și noi maghiari vom da mâna cu voi, ca să punem bazele înțelegerii, astfel încât toți să fie asigurați”³³.

„Românul” Mezei Makab, amintit și de Barițiu în istoria sa, afirma: „Pe noi românii multe și lungi secole ne leagă de maghiari. Suntem amestecați de-a lungul timpului, mai mult în zile rele decât în zile bune, care au fost aduse asupra patriei de puterea turcilor”. Încheie cu „... trăiască împărăția Sfântului Ștefan [...] trăiască legile sfinte de la 1848, și deci uniunea!!!”³⁴.

²⁸ Raul Girardet, *Introducere în imaginarul politic*, apud Toader Nicoară, *Introducere în istoria mentalităților colective*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1998, p. 385 și urm.

²⁹ K. K., 16, 23 februarie 1860.

³⁰ *Ibidem*, 13, 12 februarie 1860.

³¹ *Ibidem*, 57, 15 iulie 1860.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, 104, 28 noiembrie 1860.

³⁴ *Ibidem*. Posibilitatea ca Mezei Makab să fie unul dintre partizanii români din Partium ai revoluției lui Kossuth nu trebuie ignorată, astfel putându-se explica ralierea explicită a acestuia la idealul Ungariei Mari ștefaniene.

Influențele benefice reciproce între cele trei etnii ardelenne sunt evidente când, reluând „Gazeta Transilvaniei”, se publică intenția românilor de a-și face o facultate românească de Drept la Blaj. Redactorul maghiar nu pregeta în comentariul său: „*Salutăm intenția ideii acesteia fondatoare*” pentru că este important ca românii „*să urmeze exemplul maghiarilor și al sașilor*”³⁵.

Același tip de mesaje pacifiste se regăsește și în „Korunk”. Astfel, într-o discuție imaginară între mai mulți români și un secui, secuiul le cere românilor să nu mai adauge un păcat la cele 7 existente în Evul Mediu: trei națiuni și patru religii. Trebuie muncit împreună, frățește pentru viitorul patriei comune.³⁶ Probabil tot în spiritul înțelegerii ecumenice trebuie interpretate și știrile despre tinerimea sibiană care „*a onorat cu făclii și cântece pe episcopul grec neunit Șaguna și ședința adunării ASTRA condusă de Barițiu săptămâna trecută*”³⁷.

**A Debate in Transylvania's Newspapers in the 19th Century.
Political Culture or Ideological War?
Case Study: Hungarian Newspapers vs. Romanian's Newspapers (1860-1865)**
Abstract

A part of the Transylvanian political myth is originated in the second half of the 19th century, when, for the first time in the history of that region, between 1860 and 1866, the three major ethnic groups (Germans/Saxons, Hungarians/Szeklers and Romanians) were almost equal in leading the province. An hypothetical even-handed situation (proportional representation in the Province Parliament – Dieta, the freedom of press and expression, the liberty of association etc.) was destroyed by each part's incapacity to maintain the balance of the whole system, in the name of peace and democracy.

A considerable contribution to arising anarchy in the equation had – for some obvious reasons – the press. Having a wider and wider dissemination and a persistent and prolonged message, the Hungarian daily press represented the interests of the political class. In only two newspapers („Kolozsváry Közlöny” – initiated in 1857, and „Korunk” – created in 1860), the Transylvanian Hungarians presented the various feelings they had for the Romanians (their opponents during the 1848/1849 civil war).

In the beginning of our case study we present the two main impressions about the Romanians, as they were developed in press writings. The first one, and the worse, was the lack of loyalty, with a local mark, *the Daco-Roman* charge. Those remarks (combined with the so familiar theory of conspiracy) brought back a medieval feeling, *the fear*. The Hungarians were afraid of the Romanians, and their newspapers had many examples on that matter.

Anyway, it is remarkable that despite those severe values affecting the ethnic balance in the province, there were enough examples of peace willing, designating a great political myth, *the understanding*. Together with the myths of the Saviour, the Conspiracy and the Revolution, the myth of a Golden Age generated, in many multicultural regions, the interesting concept of a mythological understanding.

As a conclusion, the press debate in the 19th century represented an aspect of political culture, but in certain circumstances, it could generate violent feelings, specific to war times.

³⁵ *Ibidem*, 115, 29 septembrie 1863.

³⁶ *Korunk*, 23, 11 ianuarie 1861.

³⁷ *Ibidem*, 230, 8 noiembrie 1861.

Vlad POPOVICI

ANTECEDENTELE MODELULUI CULTURAL TRIBUNIST: ACTIVITATEA TINERILOR DE LA „TELEGRAFUL ROMÂN”

Apariția cotidianului „Tribuna” – la Sibiu, în 1884 – este îndeobște considerată în istoriografia Transilvaniei dualiste drept momentul de debut al grupului tribunist, avându-l ca lider pe jurnalistul și omul de litere Ioan Slavici. Dacă scriitorul era proaspăt întors din Regatul României, unde locuise aproape un deceniu, cei cu care conluera erau în mare majoritate foști membri ai redacției „Telegrafului Român”, obligați să se reorienteze în urma demisiei silite a lui Nicolae Cristea de la direcțiunea ziarului, în septembrie 1883.¹ Grupul redacțional, din care făceau parte tinerii Eugen Brote, Ioan Bechnitz, Dimitrie Comșa, Daniil Popovici-Barcianu, se afla în conflict cu mitropolitul Miron Romanul din motive politice, astfel că, expulzați din Tipografia Arhidieceșană, s-au văzut nevoiți să lanseze propria publicație pentru a se afirma în viața publică, mai ales pe teren politic.

Înainte de acest eveniment însă, redactorii sibiieni purtaseră timp de aproape un deceniu o neîntreruptă activitate, având ca principal obiectiv ridicarea și unificarea culturală după modelul cel mai influent în epocă peste Carpați. La fel ca și junimismul, care a recurs de la bun început la o promovare destul de agresivă a propriei doctrine², adepții Noului Direcții din Ardeal – sau cel puțin nucleul de la „Telegraful Român” și ulterior de la „Tribuna” – au acționat fără menajamente, pe toate planurile, impunând, treptat, spiritul „Convorbirilor literare” în mediile românești din Transilvania. Activitatea lor publicistică nu a rămas nestudiată, însă, din păcate, câteva dintre analizele de până acum, deși bine fundamentate din punctul de vedere al teoriei și istoriei literare, nu au ținut cont întotdeauna de sinuoșitățile evoluției curentului și de etapele ce se delimitează în existența acestuia.³

Unele studii au preferat să cerceteze literatura și modelele culturale promovate în paginile ziarului „Tribuna”, de-a lungul întregii sale apariții (1884-1903), fără să ia în considerare faptul că, de-a lungul anilor, componența redacției s-a schimbat – uneori radical – și că, în definitiv, ziarul nu a fost decât suportul fizic prin care un grup sau altul și-a propagat mesajul. În momentul în care conducerea redacției este preluată de un alt grup, chiar dacă brandul jurnalistic rămâne identic, nu se mai poate vorbi de continuitate. În cazul „Tribunei” și tribunismului se delimitează din start trei mari etape: 1873-1883 (perioada în care majoritatea viitorilor tribuniști se formează în redacția „Telegrafului Român”), 1884-1895 (când, după lansarea jurnalului, se succed două generații de redactori cu formație asemănătoare și între care există continuitate – a doua generație este produsul celei dintâi) și 1896-1903 (după ce ziarul este acaparat de o altă grupare politică, componența redacției se modifică radical, vechii membri trecând „in corpore”, în 1897, la nou-înființatul jurnal „Tribuna Poporului”).⁴

Considerăm necesară abordarea distinctă a acestor etape, cu atât mai mult cu cât perioada 1884-1895 se poate divide, la rândul său, în „perioada Slavici” (1884-1889) și „perioada post-Slavici” (1890-1895). Nu în ultimul rând, o analiză pertinentă a modelului cultural promovat de tribuniști trebuie să pornească de la studiul deceniului „pretribunist” și a activității desfășurate de

¹ Dumitru Vatamaniuc, *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1968, p. 271-272.

² Sara Iercoșan, *Junimismul în Transilvania*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1983, p. 53.

³ Dintre studiile care tratează acest subiect, de referință rămân: Ion Breazu, *Literatura „Tribunei” (1884-1895). Partea I: Proza*, în „Dacoromania”, VIII, 1933-1935, p. 2-111 (un excelent exemplu de analiză) și Elena Stan, *Momentul Tribunei sibiene (1884-1903)*, București, Ed. Minerva, 1985 (model pentru cum nu trebuie făcută monografia unui curent cultural, deoarece tratează subiectul fără să țină cont de schimbările radicale survenite în urma crizei din 1895); o analiză bună pentru perioada activității lui Slavici (1884-1890) și la D. Vatamaniuc, *op. cit.*, p. 328-353.

⁴ Vezi în acest sens Ioan Slavici, *Tribuna și tribuniștii*, Orăștie, 1896, p. 75 sqq.

membrii grupului în redacția „Telegrafului Român”, un subiect care merită mai multă atenție decât aceea care i-a fost oferită până în prezent. Deși delimitarea mai sus propusă poate părea rigidă, cu atât mai mult cu cât modelele culturale transgresează limitele cronologice menționate, credem că sistematizarea nu poate aduce, totuși, decât un aport pozitiv, atâta timp cât elementele de cronologie rămân puncte de reper și nu sunt percepute ca limite absolute.

Chestiunea particulară pe care intenționăm să o supunem analizei în cele ce urmează se referă la dimensiunea culturală a mesajului publicistic propagat de grupul sibian în perioada telegrafistă (1873-1883), la evoluția și metamorfozele sale anterioare lansării „Tribunei”. La baza cercetării stă analiza produselor culturale editate ale viitorilor tribuniști, luând în considerare subiectele de interes, frecvența aparițiilor acestora, autorul, sursa edită de unde sunt preluate, spațiul publicistic acordat etc. Istoriografia problemei a tratat foarte puțin acest subiect, în cadrul unor lucrări generale⁵, fiind necesară aprofundarea cercetării prin analiza cantitativă a publicisticii culturale telegrafiste și prin explicarea sa în contextul particular al situației celor ce au promovat-o.

Fără a avea pretenția unei analize exhaustive, am integrat cercetării cea mai mare parte a articolelor cu subiect cultural din publicațiile grupului de la „Telegraful Român”, incluzând aici și „Foișoara Telegrafului Român” (1876-1877), dar și „Călindarul bunului econom” (1877-1883) editat de Eugen Brote și Dimitrie Comșa. Pentru a evidenția mai bine specificul acestei perioade din istoria grupului telegrafist, integrând-o unui trend cultural întins pe o pătrime de secol, am recurs la comparații cu perioada 1865-1872 (când director era tot Nicolae Cristea, dar viitorii tribuniști nu fuseseră cooptați deoarece erau foarte tineri și majoritatea își efectuau studiile universitare). Cu riscul de a abuza de cifre, am pornit de la evidențierea dimensiunii cantitative a produselor culturale promovate în paginile „Telegrafului”, în ideea că reorientările ideologice nu sunt vizibile doar la nivelul textului și că cifrele, oricât ar fi de seci, reprezintă complementul necesar al hermeneuticii în analiza produselor culturale, mai ales în cazul de față, când se pune problema identificării unor schimbări în politica editorială.

Principala rubrică afectată produselor culturale era „Foișoara”, în a doua jumătate a deceniului al optulea apărând și „Partea științifică și literară” a „Telegrafului Român”. În condițiile în care domeniile de interes sunt extrem de mozaicate – incluzând filologie și folclor, anecdotică, istorie, geografie, demografie, statistică, filosofie, etică, drept, psihologie, teologie și viață bisericească, economie, evenimente culturale și mondene, satiră politică etc. –, am considerat necesar să facem și o delimitare comparativă în interiorul acestor rubrici pentru a descoperi ariile de interes major. Pentru a avea un termen de comparație, vom porni de la o sumară statistică a perioadei 1865-1872, interval pe parcursul căruia am identificat în cadrul „Foișoarei” 155 de titluri, dintre care, procentual, cele mai multe sunt alocate domeniilor:

1. filologie și folclor – 21, 90%
2. istorie, geografie, demografie (cumulat) – 10, 32%
3. literatură ecleziastică și chestiuni bisericești – 8, 38%
4. varii evenimente mondene – 8, 38%
5. literatură economică și sfaturi practice – 7, 09%
6. pedagogie și viață școlară – 5, 80%

Avansul net al chestiunilor legate de filologie și folclor nu trebuie să înșele, căci acestea includ multiple aspecte: literatură română (proză, poezie, dramaturgie), literatură străină (sub 1%), folclor și etnografie, probleme de gramatică și ortografie, critică și estetică literară. Am ezitat să încadrăm aici o serie de lucrări din domeniul literaturii apologetice (în mare parte poezii dedicate ierarhului Andrei Șaguna) deoarece, deși aparțin ca formă literaturii, tematica și subiectul sunt în mod cert bisericești.

⁵ Ioan Breazu, *loc. cit.*, p. 13-16; Sara Iercoșan, *op. cit.*, *passim*.

În ceea ce privește autorii preferați, Titu Maiorescu, Ilarion Pușcariu, N. Densușianu și Nicolae Petra-Petrescu semnează fiecare câte 3 apariții, în timp ce, în chestiunile de gramatică și ortografie, un autor sub pseudonimele **P. -; P .....; P. ; P.- ***) (posibil Ioan Cavaler de Pușcariu) înregistrează 5 apariții.⁶ Este interesant faptul că Vasile Alecsandri nu are decât două apariții în acest interval de timp, din cele 22 pe care le înregistrează între 1865 și 1878⁷, fapt ce poate reprezenta un argument pentru schimbarea anumitor tendințe după formarea grupului de tineri din redacția „Telegrafului”, în 1873-1874. Dintre junimiștii din România mai sunt publicați Iacob Negruzzi, Costache Negruzzi, Nicu Gane și Petre P. Carp.

Articolele lui Titu Maiorescu ating chestiuni de critică și estetică literară (*Despre poezia română; Poesiile populare române adunate de Dl. V. Alecsandri; Forma și fondul*), Petre P. Carp semnează o critică dură la adresa dramei *Răzvan-Vodă* de B. P. Hajdeu⁸, iar ceilalți junimiști publică literatură. Dintre jurnalele care furnizau material publicistic pentru „Foișoară” – 27 la număr, marea majoritate din România –, cele mai dese apariții le înregistrează „Convorbiri literare” (12), urmată de rivala „Trompeta Carpaților” (7).

Trebuie însă remarcat faptul că acest entuziasm filojunimist, atât în cazul selecției autorilor, cât și al reproducerii din „Convorbiri literare”, se manifestă doar în 1867-1868, adică imediat după lansarea revistei de la Iași (11 preluări din 12 sunt în acești ani, ultima fiind în 1869), stingându-se ulterior destul de repede (doar *Forma și fondul* lui Titu Maiorescu mai e publicat în 1871). Să punem această erupție junimistă din 1867-1868 pe seama atracției exercitate de nouitatea publicației și de vivacitatea ideilor vehiculate și să considerăm că Nicolae Cristea nu a fost ulterior interesat în cel mai înalt grad de modelul junimist, căruia nu îi mai acordă, după efervescența lansării, același spațiu? Nu avem o explicație pe deplin edificatoare pentru acest regres al preluărilor din „Convorbiri literare”, cu atât mai mult cu cât fenomenul durează până în 1878, an începând cu care revista Junimii începe să fie din nou prezentă constant ca sursă în paginile „Telegrafului”. Credem, totuși, că larga răspândire a „Convorbirilor” în Ardeal reprezintă cea mai pertinentă explicație pentru renunțarea redactorilor „Telegrafului” la preluări din paginile sale. În condițiile în care revista se distribuia peste Carpați într-un număr consistent, atât prin abonament, cât și gratuit⁹, era normal ca frecvența preluărilor în celelalte gazete transilvănene să scadă.

Pe de altă parte, începând cu 1869 încep să apară printre colaboratori nume ale unor viitori membri ai redacției: Ioan Bechnitz și Daniil Popovici-Barcianu. Nu este vorba nicidecum de un curent, cei doi marcând câte o singură apariție: D. Popovici-Barcianu publică, sub semnătura „Barcianu junior”, studiul de mici dimensiuni *Ce-va despre Alba-Julia antica*¹⁰, în timp ce Ioan Bechnitz captează atenția prin polemica purtată cu profesorul său, W. Wattenbach, pe marginea unor considerații negative făcute de cel din urmă la adresa românilor ardeleni¹¹.

După 1873-1874, acești doi tineri sibieni, alături de Dimitrie Comșa, Eugen Brote, Simion Popescu și Ilarion Pușcariu, vor fi integrați grupului redacțional de la „Telegraful Român”, cunoscând, probabil, o treptată ascensiune și consolidare a poziției profesionale și sociale, care le-a permis, în 1876 și 1877, lansarea a două noi publicații. Între 1876 și 1877 „Foișoara Telegrafului” apare în format separat, distribuindu-se gratuit împreună cu ziarul, însă, în paralel, subiecte tratate anterior în „Foișoară” revin în „Telegraful Român” la rubrica „Partea științifică și literară”. În acest

⁶ *Telegraful Român*, XV, 1867, Nr. 9, 29 Ian./10 Febr.; *Ibidem*, XV, 1867, Nr. 60, 27 Iulie/8 Aug., Nr. 61, 30 Iulie/11 Aug., Nr. 62, 3/15 Aug., Nr. 63, 6/18 Aug., Nr. 64, 10/22 Aug., Nr. 66, 17/29 Aug., Nr. 69, 27 Aug./8 Sept., Nr. 72, 7/19 Sept.; *Ibidem*, XVIII, 1870, Nr. 82, 15/27 Oct., Nr. 87, 1/13 Nov.; *Ibidem*, XVIII, 1870, Nr. 99, 13/25 Dec.; *Ibidem*, XVIII, 1870, Nr. 102, 24 Dec./4 Ian.

⁷ Sara Iercoșan, *op. cit.*, p. 72.

⁸ *Telegraful Român*, XV, 1867, Nr. 95, 26 Nov./7 Dec., Nr. 96, 30 Nov./12 Dec.

⁹ Sara Iercoșan, *op. cit.*, p. 54-65.

¹⁰ *Telegraful Român*, XVII, 1869, Nr. 9, 30 Ian./11 Febr.

¹¹ *Ibidem*, XVII, 1869, Nr. 97, 7/19 Dec., Nr. 98, 11/23 Dec., Nr. 99, 14/26 Dec.

fel, cantitatea informației culturale crește, adăugându-i-se și titlurile din „Calendarul bunului econom”, tipărit de E. Brote și D. Comșa începând cu 1877.

Desigur, fiecare dintre aceste publicații păstra un anume specific tematic al articolelor. „Calendarul bunului econom” cuprindea în special literatură economică și sfaturi utile (57%), cărora li se adăugau titluri literare de mici dimensiuni, în special poezii sau anecdotică (48%). „Foișoara Telegrafului”, în cei doi ani de apariție, a privilegiat literatura economică (22% din titluri) și pe cea pedagogică (22%), acordând mai puțină atenție științelor (14%) sau literaturii și domeniului filologic (14%). Și în „Telegraful Român” se constată o creștere procentuală a literaturii economice (20,12%), deși literatura beletristică și chestiunile filologice continuă să dețină întâietatea (aprox. 27%).

În ansamblu, o comparație a perioadelor 1865-1872 și 1873-1883 lasă să se întrevadă sensibile modificări ale domeniilor de interes prioritar (vezi Tabelul 1). Cantitativ, marile favorite sunt literatura și domeniul filologic (de la 21,90% la 27,11%), dar mai ales literatura economică (de la 7,09% la 20,12%). Marea majoritate a celorlalte domenii înregistrează variații insignifiante, însă trebuie menționată apariția tot mai rară a genului „apologetic” (odată cu moartea mitropolitului Andrei Șaguna și cu întronizarea lui Miron Romanul) și o reducere a articolelor cu caracter teologic sau cu subiect bisericesc (de la 8,38% la 6,23%).

Această evoluție este perfect explicabilă prin formația colectivului redacțional. E. Brote și D. Comșa urmaseră cursurile unor institute superioare de învățământ cu profil agricol¹², iar D. Popovici-Barcianu obținuse doctoratul în științe la Universitatea din Leipzig¹³. Singurul pentru care filologia reprezenta domeniul de interes prioritar era Ioan Bechnitz, care semnează, de altfel, un studiu dedicat uzului ortografiei fonetice¹⁴ și traduceri de proză. Un alt membru al redacției, Ilarion Pușcariu, se dedică publicisticii pedagogice, semnând doar în „Foișoara Telegrafului Român”, în 1876-1877, 10 studii în acest domeniu.

În ceea ce privește preferințele pentru anumiți autori, în această perioadă capul de afiș este deținut de poeziile lui Vasile Alecsandri, mai ales de cele scrise cu prilejul Războiului de Independență (8 titluri în 1878). Prezențe constante înregistrează și N. Petra-Petrescu, Zaharia Boiu, Grigore Pletosu (în domeniul teologic) și Ioan Slavici. Dintre junimiști mai sunt publicați Titu Maiorescu, Iacob Negruzzi, Nicolae Gane, A. D. Xenopol, Ion Creangă și Mihai Eminescu. În 1882 este publicată prima poezie de Carmen Sylva, deschizând o serie¹⁵ ce va fi continuată în paginile „Tribunei”.

O mai largă deschidere se constată și în alegerea surselor, numărul publicațiilor citate crescând de la 27 între 1865 și 1872 la 49 între 1873 și 1883, dar întâietatea este păstrată de „Convorbiri literare” (22 împrumuturi). Trebuie însă să facem precizarea că, din aceste 22 de titluri, 20 sunt preluate după 1878, o posibilă explicație fiind aceea că reluarea împrumuturilor din „Convorbiri” este determinată de boomul literar ce a urmat obținerii independenței României.¹⁶ Acest fapt este susținut și de constatarea că, din 1878, alte două jurnale importante din România devin surse pentru „Foișoara Telegrafului”: „Timpul” condus de I. Slavici (7 împrumuturi) și „Românul” lui C. A. Rosetti (10 împrumuturi).

Deși preluările din „Convorbiri literare” sunt aproape inexistente între 1868 și 1876, junimismul a fost cu siguranță un model pentru tinerii telegrafiști. Atât în literatură, cât și în chestiuni de limbă și mai ales prin spiritul combativ și critic pe care îl abordează, grupul din jurul lui Nicolae Cristea este

¹² Cornel Sigmirean, *Formarea intelectualității românești din Transilvania (1867-1918). Studenți români la institutele de învățământ superior din Transilvania, Ungaria și Slovacia*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 682.

¹³ Ioan Lupaș, *Luptători pentru lumină*, Arad, Ed. Librăriei Diecezane, 1916, p. 5-8; Sidonia Puiu, *Memorandistul Daniil Popovici-Barcianu*, în „Vatra”, 1922, 22, nr. 260, p. 10.

¹⁴ *Foișoara Telegrafului Român*, II, 1877, Nr. 17, 21 Aug., Nr. 18, 4 Sept., Nr. 19, 22 Sept., Nr. 20, 2 Oct., Nr. 21, 16 Oct.

¹⁵ *Telegraful Român*, XXX, 1882, Nr. 110, 21 Sept./3 Oct., Nr. 111, 23 Sept./5 Oct., Nr. 112, 25 Sept./7 Oct., Nr. 113, 28 Sept./10 Oct., Nr. 114, 30 Sept./12 Oct., Nr. 115, 2/14 Oct., Nr. 116, 5/17 Oct., Nr. 117, 7/19 Oct., Nr. 118, 9/21 Oct., Nr. 119, 12/24 Oct., Nr. 120, 14/26 Oct., Nr. 122, 19/31 Oct., Nr. 123, 21 Oct./2 Nov., Nr. 124, 23 Oct./4 Nov.

¹⁶ Sara Iercoșan, *op. cit.*, p. 56-63.

de extracție junimistă, modelând la rândul său, prin publicistică, tânăra generație de români care se forma la sfârșitul anilor '70 în școlile din Austro-Ungaria.¹⁷

Domenui de interes	T. R. 1865-1872	T. R. 1873-1883	Foișoara Telegrafului	Calendarul bunului	Total perioadă
Proză română	3,87%	6,97%	0%	16,17%	5,77%
Poezie română / fabule	4,51%	6,70%	0%	15,59%	10,60%
Teatru / Operă	0,64%	0,80%	0%	0%	0,46%
Folclor	4,51%	1,60%	1%	4,16%	2,18%
Literatură străină	0,64%	3,48%	5%	1,78%	3,27%
Critică și estetică literară	4,51%	1,87%	4%	0,59%	1,87%
Chestiuni gramaticale și ortografice	3,22%	4,02%	4%	0%	2,96%
Jurnale de călătorie / ședere în stațiuni	2,58%	3,21%	0%	0%	1,87%
Evenimente mondene culturale	3,87%	2,94%	5%	0%	2,49%
Publicitate culturală / semnalări de apariții	5,80%	3,48%	0%	0,59%	2,96%
Academia Română	1,29%	1,34%	0%	0%	0,78%
Științe sociale (istorie, demografie, geografie etc.)	10,32%	8,04%	14%	1,12%	7,17%
Filosofie, etică, psihologie, drept	4,51%	2,41%	1%	0%	1,56%
Literatură pedagogică / chestiuni școlare	5,80%	3,75%	22%	0%	5,61%
Literatură ecleziastică	3,87%	6,16%	0%	0%	3,58%
Varii chestiuni bisericesti	4,51%	3,75%	3%	0%	2,65%
Literatură apologetică	5,16%	3,21%	0%	0%	1,87%
Genealogii, biografii, necroloage	8,38%	4,82%	0%	0%	2,80%
Literatură economică, sfaturi practice, igienă	7,09%	3,21%	22%	56,54%	20,12%
Noi achiziții științifice, explicarea unor fenomene	3,22%	4,82%	13%	0%	4,83%
Varii evenimente și chestiuni mondene	8,38%	12,06%	1%	0%	7,17%
Spații exotice, destinații de călătorie	2,58%	5,89%	0%	0%	3,43%
Umor	0%	2,41%	0%	2,97%	2,18%
Chestiuni politico-naționale	0,64%	2,94%	0%	0%	1,71%

Tabel 1.

Repartiția procentuală a subiectelor de interes în publicațiile grupului telegrafist în perioadele 1865-1872 și 1873-1883

¹⁷ Septimiu Albini, *Dirrecția nouă în Ardeal. Constatări și amintiri*, în vol. *Lui Ion Bianu amintire. Din partea foștilor și actualilor funcționari ai Academiei Române la împlinirea a șasezeci de ani*, București, Tipo-Litografia Carol Göbl, 1916, p. 22-23.

În ceea ce privește programul ideologic avansat de către viitorii tribuniști, acesta este, poate, cel mai bine surprins în primele pagini ale „Foișoarei Telegrafului Român”, aici regăsindu-se, de altfel, singurul text doctrinar anterior apariției „Tribunei”. Termenii-cheie aleși pentru definirea sensului acțiunii tinerilor sibieni sunt „cultură națională” și „progres”¹⁸. Influența junimistă este evidentă, premisa de la care se pornește fiind aceea că, la ora respectivă, cultura națională românească din Ardeal era o formă fără fond: „*Ceea-ce indeobște se numesce «cultură» la noi și ce se intenționează în această privință, se reduce – privind mijloacele folosite – mai mult sau mai puțin la nește fragmente imprumutate dela cultura altor popoare, la nește forme de conveniența și la o cantitate de «spirit» care ne pune în pozițiunea de a vorbi frumos și cu o umbră de erudițiune chiar și despre lucruri, din cari prea puțin înțelegem. Adevărata cultură însă, care e basată pe o disciplină serioasă și sistematică a spiritului, care până la un grad oarecare să fi pătruns deopotrivă în intregul popor, adevărata cultură, care să fie un efluc al activității spiritului nostru, ear nu o grămădire de elemente nesimilate, străine, adevărata cultură, care se fie ființă din ființa noastră, o astfel de cultură ne lipsește. Avem însă nește începuturi, cari bine și cu rațiune cultivate negreșit ne vor duce la țința dorită*”¹⁹.

Salvarea nu putea veni, în viziunea tribuniștilor, decât prin educarea maselor, căci perspectiva lor socială este una organicistă, în care elitelor nu le este permis să se îndepărteze de cultura populară. Această perspectivă presupune o interrelaționare și o necesară interdependență între elite și mase: poporul oferă fondul moral, economic și cutumiar minimal pe care trebuie să se bazeze efortul cultural elitar, dar elitele, la rândul lor, trebuie să impună o disciplină socială în folosul poporului, să modeleze ceea ce primesc de la acesta și să formeze un nou fond, mai evoluat decât materialul popular brut, la nivelul căruia să ridice masele. Depărtarea elitelor de popor a fost, printre altele, unul dintre efectele negative ale ortografiei latinizante și motiv/pretext pentru combaterea acesteia cu toată forța.²⁰

Astfel credem că trebuie privită legătura dintre progres și cultură națională în perspectiva tribunistă, principalul element de ridicare culturală fiind educația și, implicit, instituția școlară: „*Având în vedere și voind a fi cu succes activi în ajungerea scopului trebuie mai înainte de toate să începem lucrul de-acolo, de unde e mai firescu a-l începe și să ne folosim de mijloacele cele mai potrivite scopului: trebuie să începem cu cultivarea masei poporului și să ne folosim de școală, ca mijlocul cel mai acomodată care poate face ca cultura să devină un izvor de apă vie, din care să se adape intreg poporul. Numai prin o dezvoltare sistematică și armonică a tuturor puterilor spirituale și fizice, numai prin formarea unui fond de idei sănătoase, care să servească de intreprtariu în toate întreprinderile vieții, numai nutrind spiritele cu cunoștințe folositoare acomodată priceperii și lipselor noastre, să va cresce cu incetul o nouă generațiune, care având un spirit luminat, împreună cu o judacată chiară și pătrunzătoare va ajunge la cunoștința deplină a dignității sale și va fi în stare a desvolta o activitate folositoare din propria-i inițiativă, fără de a aștepta impulsul tot din afară, dela străini*”²¹.

Procesul civilizării mai sus descris și rezultatul său, depășirea stadiului formelor fără fond, este gândit a avea loc în perioadă lungă, unitatea cronologică la care se face referire fiind „generația”. Acest aspect îi apropie și mai mult pe redactorii „Telegrafului” de junimiști și de spiritul politic conservator al acestora.

Nu în ultimul rând, în programul „Foișoarei” regăsim și motivarea ideologică a unei alte viitoare componente a programului tribunist: progresul economic. Pornind de la ideea că susținerea materială

¹⁸ *Foișoara Telegrafului Român*, I, 1876, Nr. 1, 1 Ianuarie, p. 1.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ S. Albini, *loc. cit.*, p. 4.

²¹ *Foișoara Telegrafului Român*, I, 1876, Nr. 1, 1 Ianuarie, p. 1.

este o condiție sine qua non a progresului cultural, tribuniștii au acordat, permanent, o deosebită atenție chestiunilor economice. Evident, după cum precizam mai sus, formația intelectuală de orientare economică a câtorva dintre membrii grupului a avut un rol important în dezvoltarea acestei direcții. Principala idee promovată este necesitatea modernizării tehnicii și tehnicilor agricole, pentru a putea ține pasul în competiția economică: „*Neluând în socotință numeroase invențiuni și idei noue, car regulează productivitatea pământului la alte popoare cultivate și descoper o mulțime de isvoare de câștig, până aci necunoscute, noi în necunoștința noastră lucrăm pământul și 'l exploatăm fără prevedere și fără rațiune. Urmarea este scăderea din an în an a veniturilor după pământ. În celelalte ramuri ale economiei domnesce aceeași necunoaștere a factorilor, ce contribuiesc la ridicarea lor. A trage deci atențiunea poporului asupra unei exploatări mai raționale a tuturor ramurilor economiei și a-i arăta isvoare noue de venit și de câștig, e un lucru de cea mai mare însemnătate și noi nu vom lipsi a-i atrage atențiunea asupra îmbunătățirilor potrivite și a-i îndrepta judecata greșită, prin articuli și tractate din diferitele ramuri ale economiei*”²².

Raportarea la popor ca element social nealterat de forme străine, tema/teama cezurii dintre elite și mase, ideea că țăranul – ca principal producător economic – trebuie apreciat și ridicat moral, sunt idei ce se regăsesc și în opera lui Titu Maiorescu, probând filiația ideologică dintre junimism și tribunism: „... *Dar în realitate toate aceste sunt producțiuni moarte, pretenții fără fundament, stafii fără trup, iluzii fără adevăr, și astfel cultura claselor mai înalte ale românilor este nulă și fără valoare, și abisul ce ne desparte de poporul de jos devine din zi în zi mai adânc. Singura clasă reală la noi este țăranul român și realitatea lui este suferința sub care suspină fantasmagoriile claselor superioare. Căci din sudoarea lui zilnică se scot mijloacele materiale pentru susținerea edificiului fictiv, ce-l numim cultură română (...) și din recunoștință cel puțin nu-i producem nici o singură lucrare care să-i înalțe inima și să-l facă să uite pentru un moment mizeria de toate zilele*”²³.

Modelul cultural susținut de tinerii sibieni nu poate fi, însă, pe deplin înțeles decât în relație cu ansamblul vieții sociale și politice a românilor transilvăneni și prin plasarea corectă a grupului în interiorul acestui ansamblu. Precizam mai sus că, la fel ca și junimismul, tribuniștii au recurs la o promovare doctrinară agresivă, ale cărei antecedente sunt ușor identificabile în perioada telegrafistă. Acest tip de abordare, constant critică, se potrivea însă ca o mânășă situației în care se aflau promotorii săi. Disensiunile și polemicile dintre viitorii tribuniști și adversarii lor se manifestă sub forma unui conflict pe trei paliere: conflictul între două generații cronologice (tineri vs. bătrâni), conflictul ideologic (junimism vs. romantism) și conflictul între două grupări politice cu orientări diametral opuse în interiorul PNR (activiști șaguniști vs. pasiviști și activiști șaguniști vs. activiști guvernamentali).

Din punct de vedere politic, viitorii tribuniști, alături de redactorul Nicolae Cristea, se situează în tabăra activiștilor șaguniști, promovând ideea recunoașterii dualismului și a luptei politice în cadrele legal oferite. Însă grupul de tineri sibieni are neșansa de a intra în publicistică după 1872, când ultima bătălie politică majoră dintre activiști și pasiviști se decide în favoarea celor din urmă.²⁴ Atitudinea critică și polemică abordată constant pe teren cultural poate fi înțeleasă, în acest sens, și ca manifestarea frustrărilor generate de marginalizarea unor tineri care – prin educație, cultură politică și în unele cazuri chiar situație materială – considerau că au tot dreptul să revendice o poziție mai bună în cadrul mișcării naționale. Nu trebuie uitat faptul că figurile proeminente ale pasivismului politic făceau parte din generația romantică de la 1848, cei mai tineri (cum era Visarion Roman) intrând în viața publică în prima jumătate a anilor '50.

²² *Ibidem*, p. 2.

²³ Titu Maiorescu, *În contra direcției de astăzi în cultura română*, în T. Maiorescu, *Critice*, București, Ed. Minerva, 1973, vol. I, p. 168.

²⁴ T. V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice ale românilor de sub coroana ungară*, Sibiu, 1910, VI, p. 13.

Diferența cronologică dintre cele două generații era dublată și de o diferență ideologică (romantism vs. junimism), care a motivat suplimentar preluarea modelului și atitudinilor junimiste de către grupul telegrafist. Ieșirea din romantism este vizibilă nu doar în aspectele ideatice, ci și în cele cantitative, după 1873 fiind identificabilă o reducere procentuală a studiilor de istorie, geografie istorică, dar și a numărului imens de necrologe și evocări patetice ale unor personaje publice, apărând abordarea unor chestiuni nu tocmai compatibile cu statutul „Telegrafului Român” de oficios al Mitropoliei ortodoxe: reducerea procentuală a studiilor de teologie, referiri pozitive la naturalistul Charles Darwin și opera sa (fie preluate dinspre „Convorbiri literare”, fie rezultat al lecturilor proprii din perioada studiilor universitare²⁵).

Evident, acesta nu este singurul grup de orientare junimistă din Transilvania, iar situația din acest caz particular nu poate fi extinsă la nivelul întregului junimism ardelean, cu atât mai mult cu cât publicații „pasiviste” (cum era „Gazeta Transilvaniei” sau „Observatorul”) promovau, la rândul lor, autori publicați în „Convorbiri literare”. Au existat și alte publicații, susținute uneori chiar de adversari politici, care au promovat ortografia fonetică și Noua Direcție, un exemplu fiind „Albina Carpaților”, editată între 1877 și 1880 la Sibiu de către Visarion Roman, cunoscut pasivist.²⁶ Dar atitudinea polemică dură și promovarea criticismului i-au caracterizat doar pe viitorii tribuniști, dovadă a faptului că rădăcinile trebuie căutate nu doar în sfera ideilor pure, în plan cultural, ci și în aspectele concrete ale cotidianului.

Evaluând perioada 1865-1883 din istoria „Telegrafului Român”, putem constata că, pe fondul succesului ideilor junimiste, viitorul grup tribunist face cunoscute, spre sfârșitul deceniului al optulea, direcțiile culturale ce vor caracteriza curentul sibian. Pe de o parte, a fost susținut un model cultural de extracție junimistă, caracterizat de promovarea selectivă a anumitor autori, de încercarea încununată de succes de a impune ortografia fonetică în Ardeal, de o constantă vigilență critică și combatere a nonvalorilor și plagiatului. Pe de altă parte, a fost acordată o deosebită atenție literaturii economice, atât datorită formației tribuniștilor, cât și necesității practice de a ajuta, în acest fel, la ridicarea nivelului material al comunităților românești.

Întreaga lor activitate nu trebuie însă înțeleasă doar în cadrele sale culturale, ci și ca o formă de luptă ideologică, chiar de revoltă din partea unui grup lipsit de status politic – „intelighenția” mișcării naționale.

Studiul își propune să recupereze și să explice activitatea culturală a redactorilor „Telegrafului Român” înainte de migrarea acestora spre cotidianul „Tribuna”, în 1884. Abordând atât o dimensiune cantitativă, cât și una analitică, se trag concluzii în privința influențelor junimiste asupra modelului cultural promovat la „Telegraful Român”, dar și asupra factorilor socio-politici care au canalizat atitudini preexistente spre forme de exprimare specifice (un foarte pronunțat criticism, luări de poziție în disputa junimism – romantism). Ideea centrală este aceea că tinerii din redacția „Telegrafului Român”, formați la școlile superioare din Austria, Ungaria sau Germania, bucurându-se de un statut social ridicat și de o stare materială bună, se simt marginalizați în plan politic, fiind adepți ai activismului, iar modelul cultural pe care îl promovează, inspirându-se din junimism, poate fi perceput ca o formă de luptă cu vechea generație de oameni politici pasiviști.

²⁵ Printre lecturile lui I. Bechnitz, de exemplu, se regăsesc și lucrări semnate de Ch. Darwin, cu care intră în contact, probabil, în anii studenției.

²⁶ S. Albini, *loc. cit.*, p. 24.

L’activité de jeunes rédacteurs du journal „Le Télégraphe Roumain”
Résumé

Cette étude se propose de récupérer et d’expliquer l’activité culturelle des rédacteurs du journal „Telegraful Român”/„Le Télégraphe Roumain” avant leur migration vers le quotidien „Tribuna”/„La Tribune”, en 1884. Suite à une approche quantitative et analytique à la fois, nous tirons des conclusions sur les influences de Junimea sur le modèle culturel promu par le journal „Telegraful Român”, mais aussi sur les facteurs socio-politiques qui ont orienté les attitudes préexistantes vers des formes d’expression spécifiques (un criticisme très prononcé, des prises de position dans la dispute entre le Junimisme et le Romantisme). L’idée centrale de notre étude est que les jeunes rédacteurs du journal „Telegraful Român”, ayant acquis une formation supérieure aux écoles d’Autriche, de Hongrie ou d’Allemagne et bénéficiant d’un statut social élevé et d’une bonne situation matérielle, se sentent marginalisés sur le plan politique. Étant des adeptes de l’activisme, le modèle culturel qu’ils promeuvent – inspiré par le Junimisme – peut être perçu comme une forme de lutte contre l’ancienne génération des politiciens passivistes.

Marin POP

CULTURĂ ȘI POLITICI CULTURALE ÎN VIAȚA ȘI OPERA ELENEI ACIU (1875-1955)

În anul 1875, în comuna Bârsana – județul Maramureș, vedea lumina zilei Elena Fabian, una dintre cele mai de seamă reprezentante ale mișcării feministe transilvănene din prima jumătate a secolului al XX-lea.

Era cea de-a doua fiică a inimosului dascăl și mare patriot Nicolae Fabian, de la care a moștenit predispoziția spre cariera pedagogică. După cum își aminteau bârseneștii, Nicolae Fabian a fost un exemplu de muncă, caracter și onestitate.

Cele trei surori ale Elenei Fabian – Maria, Ana și Marta – au urmat și ele cariera pedagogică. De asemenea, avea un frate profesor și unul, Petru Fabian, canonic papal.

„Lenuța învățătorului”, cum îi spuneau consătenii, a absolvit școala primară în comuna natală, Bârsana, iar școala secundară la Sighetul Marmației. A urmat, apoi, cursurile Școlii Normale din Cluj și pe cele ale Institutului Pedagogic Superior din Budapesta, între anii 1894 și 1897. S-a distins atât prin capacitatea remarcabilă de studiu, cât și prin calitățile sale nobile sufletești. Ea s-a specializat în științele pedagogice, limbi străine, istorie și geografie.¹

După absolvirea studiilor superioare a intrat în învățământ. Era o perioadă în care se înființau tot mai multe școli de stat, la care limba de predare era limba maghiară. Tentația era mare pentru orice absolvent de studii superioare, deoarece salariul era mult mai bun decât la catedrele din cadrul școlilor confesionale. Fiica dascălului și marelui patriot român de pe plaiurile voievozilor maramureșeni a dat o dovadă eclatantă a naționalismului neînduplecat și dus până la sacrificii, neacceptând o catedră la școlile de stat.

Tânăra profesoară și-a început cariera pedagogică la 1 septembrie 1897, la școala civilă română din Beiuș, transformată, mai târziu, în liceu de fete.² Această renumită școală a fost înființată prin strădaniile episcopului diecezei de Oradea, Mihail Pavel. Aici, la Beiuș, și-a început Elena dr. Aciu³, împreună cu încă trei profesoare, prodigioasa ei carieră pedagogică.

Școala din Beiuș a fost un centru unde s-au format mai multe generații de învățătoare care, după terminarea studiilor, s-au răspândit în toate județele din Transilvania cu nobilul scop de a educa alte generații de fete.

În orașelul de la poalele munților bihoreni, Elena dr. Aciu s-a dovedit a fi o profesoară dedicată până la sacrificiu idealului său de educare sufletească a femeii române. După cum își aduceau aminte fostele sale eleve, Elena dr. Aciu și colegele sale „știau să fie surori și prietene elevelor, împărțâșind cu ele bucurii și supărări, râzând cu ele, plângând cu ele”. Astfel de sentimente credem că nu le poate avea decât un dascăl dedicat nobilului scop de a educa tinerele vlăstare ale unei nații.

Pe lângă activitatea pedagogică, ea a desfășurat o prodigioasă activitate și în cadrul Reuniunii Femeilor Române din Beiuș. A avut numeroase inițiative, între care aceea a înființării bibliotecii Reuniunii.⁴

Au venit anii de restriște ai Primului Război Mondial. La sfârșitul acestei mari conflagrații români au reușit, cu mari jertfe omenești, să-și realizeze idealul de veacuri mult visat, la 1 Decembrie 1918.

¹ *Gazeta de Duminecă*, nr. 7-10, 3 iunie 1934, p. 2.

² *Ibidem*, p. 3.

³ La vremea respectivă femeile purtau și titlul academic al soțului.

⁴ *Ibidem*, p. 9.

Partea de nord-vest a țării a mai avut, din nefericire, de îndurat încă 5 luni de teroare, din cauza liniei demarcaționale care-i despărțea de frații lor.

În timpul încercărilor grele prin care a trecut armata română în anul 1919, când a avut loc campania de răsturnare a regimului bolșevic de la Budapesta, condus de Béla Kun, Elena dr. Aciu se înrolează ca misionară din partea Reuniunii Femeilor Române din Beiuș. A depus o muncă istovitoare, zi și noapte, îngrijind soldații români răniți în lupte, în spitalele din Oradea. Ca o recunoștință a acestor eforturi a primit, din partea Regelui Ferdinand, medalia *Crucea Regina Maria*, clasa a II-a.⁵

După război, în luna septembrie a anului 1920, se transferă la Școala medie de fete din Șimleu Silvaniei. Aici se căsătorește cu fruntașul politic național-român dr. Alexandru Aciu, una din marile personalități sălăjene ale perioadei interbelice. El și-a susținut soția în toate acțiunile pe care le-a inițiat, fiind, de altfel, amândoi principalii animatori ai vieții culturale din Șimleu, care era denumit în epocă „Brașovul Vestului” sau „Micul Brașov”.

Între anii 1924 și 1934, Elena dr. Aciu a îndeplinit funcția de președintă a Reuniunii Femeilor Române Sălăjene (R.F.R.S.). În această calitate a desfășurat o prodigioasă activitate culturală și de asistență socială. A organizat numeroase serbări, reprezentații teatrale și serate artistico-literare. A scris numeroase piese de teatru, în special pentru școlari, într-un nou gen literar, acela al teatrului simbolic și alegoric, gen care nu mai fusese cultivat la noi.⁶ Aceste piese de teatru au fost reprezentate în aproape toate centrele din Transilvania, precum și în cele din Vechiul Regat, fiind elogiata de către presa vremii. A scris următoarele piese de teatru: *Ileana Cosânzeana*, *Bunica*, *Romana*, *O șezătoare*, *Înimi Nobile*, *Casa fermecată*, *Buchetul*, *Din Istoria Neamului*, *Medicina Nimerită*.⁷

O importanță deosebită a acordat Elena Aciu cărții și înființării de biblioteci.

În anul 1924, când Elena Aciu devine președintă a R.F.R.S., constată, cu tristețe, faptul că nu mai exista o bibliotecă a Reuniunii. Se pare că dispăruse în anii tulburi ai Primului Război Mondial. De aceea, „văzând nevoia cărții românești și văzând că în lipsa ei multe românce cetesc literatură streină”, a început acțiunea de reînființare a bibliotecii. Din cauza lipsei de fonduri s-a făcut apel către intelectuali să doneze cărți. Aceștia au răspuns prompt și au făcut donații de carte, fiecare după putință. Astfel, până în anul 1929 biblioteca avea un număr de 841 de cărți. Dintre acestea, Elena Aciu a donat, din propria ei bibliotecă, 128 de volume, iar fiica sa, Tuli Aciu, 11 volume. Printre donatori amintim aici pe următorii: biblioteca „Banul Mărăcină” (prin marele nostru istoric, Nicolae Iorga) a donat 103 volume; Casa școalei a donat 154 de volume; vicarul Silvaniei, Emil Bran, a donat 128 de volume și Emilia Pop (n. Mărcuș) a făcut o donație de 120 de volume. În mare, cele 841 de volume erau împărțite pe următoarele categorii: istorie, știință, studii și călătorii, 310 volume; nuvele, schițe și povestiri, 346 volume; teatrale, 74 volume; poezii, poeme, 45 volume; romane, 59 volume; un volum din colecția de cusături românești etc.⁸

Numărul de volume a crescut apoi cu timpul prin alte donații. Printre acestea amintim și importanta donație de 400 de volume pe care a făcut-o marele nostru om politic sălăjean, Iuliu Maniu, în amintirea părinților săi decedați.⁹

O pagină însemnată din istoria R.F.R.S. a fost scrisă în anul 1924. Cu un an înainte familia regală făcuse o vizită în Transilvania, trecând și prin Șimleu, pe data de 23 iulie.¹⁰

Cu ocazia celei de a 43-a Adunări generale a R.F.R.S., care a avut loc pe data de 1 decembrie 1924, Elena dr. Aciu trimite o telegramă Reginei Maria pe care o roagă să primească Reuniunea „sub

⁵ Anuarul Reuniunii Femeilor Române Sălăjene. 1925-1929, Șimleul Silvaniei, Tipografia „Lazăr”, 1929, p. 83.

⁶ *Gazeta de Duminecă*, nr. 7-10, 3 iunie 1934, p. 4.

⁷ *Anuarul ...*, p. 82.

⁸ *Ibidem*, p. 87-89.

⁹ *Gazeta de Duminecă*, nr. 3-4-5, 22 ianuarie 1933.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 30, 29 iulie 1923.

grațiosul patronaj al Majestății Voastre”. La data de 19 februarie 1925 mareșalul Curții Regale, generalul de divizie Angelescu, îi răspunde: „*Am onoarea a vă comunica că M.S. REGINA a binevoit a acorda Înaltul său Patronaj Reuniunii Femeilor Române Sălăjene din Șimleu-Silvaniei (...)*”¹¹.

Un alt eveniment major pentru Reuniunile de femei din întreaga țară a avut loc în anul 1927. La intervențiile energice Maria Baiulescu, președinta Uniunii Femeilor Române (U.F.R.), Comitetul Central al Astei a aprobat, în ședința plenară din 29 decembrie 1927, înființarea „Secției Feminine Biopolitice”. Cu această ocazie, Maria Baiulescu a afirmat, printre altele: „*Dorim din inimă ca societățile federale la Uniunea Femeilor Române să dovedească și cu această ocaziune devotamentul lor pentru această activitate sportivă, care va potența programul similar al Uniunii noastre și va da roade folositoare neamului românesc, prin dublarea puterilor întovărășite*”¹².

Sălăjenii au fost printre primii care au înțeles rolul unificării tuturor asociațiilor culturale. Senatorul Alexandru Aciu, soțul Elenei Aciu, consilier al R.F.R.S. și director al Despărțământului Șimleu al Astei, vine cu propunerea de a concentra la un loc toate societățile culturale din Șimleu. Această idee a fost îmbrățișată de către toți intelectualii, fără deosebire de apartenență politică sau confesională. Pe lângă funcțiile amintite mai sus, Alexandru Aciu o îndeplinea și pe aceea de director executiv al Băncii „Silvania”, care își avea sediul în Șimleu. Această Bancă s-a remarcat, încă de la înființarea sa, prin sprijinul pe care l-a acordat instituțiilor de cultură. Acum, prin directorul ei, Alexandru Aciu, Banca pune la dispoziție, gratuit, o serie de spații din localul său, în care să se poată întruni toate societățile culturale și să-și unească eforturile în vederea desfășurării unei mai bune propagande culturale și sociale în satele sălăjene. Așadar, destinația acestui lăcaș era ca el „*să cuprindă cu căldură și dragoste românească sufletele, cari poartă dorul sincer de consolidare socială*”¹³.

Deschiderea oficială a acestui lăcaș de cultură a avut loc pe data de 16 octombrie 1927, în prezența unui public numeros. Sala s-a dovedit a fi neîncăpătoare, deoarece, pe lângă faptul că s-a sărbătorit „începutul unei preînsemnate activități sociale”, a fost sărbătorită și Emilia Pop Mărcuș, membră de onoare a R.F.R.S.

În discursul rostit cu această ocazie, Elena Aciu spunea, printre altele: „*Mulțumită Geniului Neamului nostru chemat la viață de consolidare, iată ne vedem întrunite purtând fiecare în sufletul său dorința vrerii facerii de bine. Acelaș gând ne adună, aceleași sentimente umanitare și sociale ne îndeamnă. Mândrul drapel ridicat de vrednicele antecesoare să-l închinăm azi unirei sufletești, înțelegerei și dragostei dintre noi. Veniți în jurul nostru în sala culturală Astra și azi și de acum totdeauna, când Vă trage dorul de a petrece momente senine, să uităm daraverile și să ne dăm reciproc sfaturi și îndemnuri*”. Relevante pentru importanța acestui moment sunt și cuvintele senatorului Alexandru Aciu care a subliniat, totodată, și scopul întâlnirii. „*Să satisfacem – spunea el – demnității noastre naționale, să avem un cuib cald, unde întâlnindu-ne mai des, să facem mai intime legăturile sufletești între membrii societății românești din Șimleu; pe de altă parte unindu-ne puterile să putem susține diferitele noastre instituțiuni din Șimleu, cari din lipsa de interes și sprijin, vegetează numai*.” La acea dată, în Șimleu, existau mai multe societăți culturale, și anume: Despărțământul Astei, R.F.R.S., Societatea Praporgescu și Casina Română.

Printre toasturile care s-au rostit la masa comună ce a încheiat aceste manifestări culturale remarcăm pe cel al directorului Școlii de agricultură din Șimleu, I. Agârbiceanu, care aduce elogii, în numele tuturor celor prezenți, Elenei Aciu, pentru „*îndeobște cunoscutu-i caracter ideal, care-i însufletește orice gest și îndemn nobil, cu care pune la cale aceste acțiuni de însemnătate culturală și caritativă*”, spunând că ea reprezintă „*sufletul animator al acestor mișcări*”¹⁴.

¹¹ Anuarul..., p. 2-3.

¹² Ibidem, p. 16-17.

¹³ Ibidem, p. 47-48.

¹⁴ Ibidem, p. 49-50.

Una dintre acțiunile acestei secții biopolitice a fost reprezentată de manifestările dedicate zilei tuturor mamelor. Începând din anul 1928, la propunerea Mariei Baiulescu, a doua zi de Rusalii a fost declarată „Ziua Mamei”. Astfel, și la Șimleu, pe data de 4 iunie 1928, a avut loc o mare serbare dedicată acestei zile. Ea s-a ținut în sala teatrului orășenesc.

În cuvântul rostit cu această ocazie, Elena Aciu explică scopul și importanța acestei zile pentru toate mamele: „*Dulce cuvânt, cuvânt sfânt: mamă. Așa e această ziuă, ruptă din zilele noastre de muncă pline de sbucium și suferințe ca o oază în deșertul pustiu, – când ne alungăm toate gândurile, necazurile și ne contopim toate simțemintele în slăvirea prea iubitei noastre Mame [...]. Această zi să ne fie ocaziunea cea mai bună pentru a simți, a pricepe, a admira și a ne închina în fața înțelepciunii și bunătații aceleia ce se numește Mamă*”¹⁵.

Elena Aciu a fost o reprezentantă de marcă a mișcării feministe. Ea sublinia faptul că femeia a fost nedreptățită veacuri întregi „și de constituție și de sociologie, chiar și de religie”, iar bărbații au fost privilegiați, atât în familie, cât și în societate. Totuși, spune că se constată „cu bucurie rezultate atât de îmbucurătoare prin treapta la care s-a ridicat din inferioritate și neegalitate, chiar sclăvie, – veșnic minoră desconsiderată”. În concepția ei, darul cel mai de preț al femeii „și cea mai sfântă chemare a ei” este maternitatea. Ea spune că atunci când femeia primește acest dar de la Dumnezeu, de a da „valori morale din sufletul tău aceluia, cui ai dat viață [...] nu le-ai schimba pe toate măririle cari te ademenesc de pe arena luptelor politice”. Și erau în societatea românească, din păcate, „atâtea suferințe așternute de mizerii, de nefericiri, cari își așteaptă alinarea de la filantropia și generozitatea femeii”¹⁶.

Era nevoie de implicarea femeilor în domeniul social-educățional. În special se simțea o mare lipsă de educație a țărancilor române: „Să luăm în scut clasa trudită a țărănimei, să o ajutăm, să o ridicăm prin instrucții și îndemnuri”, deoarece, în funcție de „cum se va ridica inteligența ei, va crește bunăstarea morală și materială a poporului nostru”. În special industria casnică necesita ajutorul Reuniunii de femei. Prin ajutorul dat de către femeile școlite ale Reuniunii, „manufacturile produse de geniul creator al țărancei cu destoinicia ei înăscută vor deveni tot mai perfecte [...]. Să le venim în ajutor prin câștigarea modelelor și a materialului, alegerea și potrivirea culorilor și pe urmă prin valorizarea manufacturilor admirate și de străini. Să introducem aceste geniale creațiuni ale industriei populare ca podoabe în casele noastre”. Ea punea un accent deosebit pe păstrarea, „atât în ornamente, cât și în portul național motive curat românești, elemente de obârșie veche, neamestecate cu elemente străine”. Consideră că aceste produse ale artei populare „au o valoare etnică; formează un mijloc puternic de conservare națională”¹⁷. Aceste afirmații ale Elenei Aciu am putea spune că au o mare valabilitate și în ziua de azi, când ne aflăm în pragul integrării în Uniunea Europeană. Ne vom integra, mândri, și identifica cu această zestre a noastră, încă bine conservată în satele românești, cea a portului și tradiției populare românești.

O altă direcție a politicii educaționale întreprinse de Elena Aciu și Reuniunea pe care ea o conducea a fost aceea de activizare a misiunii civice a școlii, de educație morală a femeii, în special a celor care locuiau în mediul rural. S-au înființat numeroase Reuniuni mariane, prin care se încerca a se promova „apropieri sufletești între femei”, prin rugăciuni rostite împreună, prin împodobirea de biserici cu lucruri de mână, lumini și flori. Se contribuia în acest mod și la promovarea sentimentului religios. După oficierea serviciului religios, femeile se adunau la școală, unde ascultau lecturi morale, sfaturi folositoare pentru gospodine, pentru creșterea și îngrijirea copiilor, cultivarea gustului estetic în îmbrăcăminte. Tot la inițiativa Reuniunii se organizau serbări ale *Pomului de Crăciun*, ocazie cu

¹⁵ *Ibidem*, p. 57-58.

¹⁶ *Ibidem*, p. 18-19.

¹⁷ *Ibidem*, p. 20-21.

care se dădeau daruri la copii, constând din cărți, articole de îmbrăcăminte și încălțăminte, în special copiilor săraci.¹⁸

Activitățile sociale și caritative au reprezentat direcții importante ale R.F.R.S., după anul 1918, deoarece se simțea o mare nevoie de astfel de activități în întreaga societate românească. S-a pus accent pe domeniile carității publice, ca: ocrotirea orfanilor și a văduvelor, înființarea de orfeline, asistența socială și sanitară sau ajutoare date sinistraților, copiilor săraci și bătrânilor.¹⁹

Acest nou program era în spiritul vremii, după cum explica și Elena Aciu într-un discurs rostit la Adunarea generală a R.F.R.S.: „Să ne dăm seama de spiritul vremii și conform acestuia să ne fixăm programul de muncă. Problemele noilor vremuri ni se impun prin curente greșite sau exagerate, cari își așteaptă rezolvirea dela chibzuința, tactul, înțelepciunea, și mai ales dela inima femeii. În multe direcții se cere colaborarea ei. Una dintre cele mai importante probleme este: **educația socială și apropierea, strângerea raporturilor sociale, unirea sufletească, fără de care nu poate fi progres**”²⁰.

Referindu-se la caritate, ea spune că aceasta „este cea mai ideală pornire din ființa omenească”, deoarece „numai prin prisma acestui ideal putem pătrunde mărimea dezastrelor reale”. De asemenea, consideră că actul de caritate este „mai aproape de ființa femeii”.

Așadar, caritatea, „apoi consolidarea socială și atâtea neajunsuri în jurul problemei biopolitice încă ne-au impus și ne impun un bogat prilej de muncă”²¹. Acestea erau problemele societății românești pe care Elena Aciu le-a observat și din discuțiile purtate cu ocazia participării sale la congresele Uniunii Femeilor Române.

Amintim aici doar câteva acțiuni caritative pe care Elena Aciu le-a întreprins personal. În cursul anului 1926-27 a dat, împreună cu încă vreo câteva membre ale Reuniunii, masa de prânz copiilor săraci care locuiau departe de școală. A dat ajutor la 3 femei în vârstă timp de o jumătate de an cu lemne, bani și, în fiecare săptămână, untură și pâine. În cursul anului școlar 1928-1929 a dat prânzul la 2 elevi de la Școala comercială. Cu ocazia ședințelor Cercului cultural al învățătorilor a dat premii pentru elevii care au fost incluși în programul cultural-artistic. Elevii erau din Pericea, Siciu, Bădăcin, Criștelec și Șumal.²²

În ceea ce privește ajutorul dat sinistraților, amintim episodul tragic al inundațiilor catastrofale pe care le-a produs râul Crasna în noaptea de 20 decembrie 1925. În urma acestor inundații peste 100 de familii au rămas fără adăpost, fără alimente și articole de strictă necesitate. În afară de Crucea Roșie, care a acordat câteva ajutoare de moment, nu a mai intervenit nimeni. Văzând acest lucru, președinta R.F.R.S. a pornit o amplă acțiune de ajutorare a sinistraților, invitând și celelalte societăți feminine din localitate să facă același lucru. Acestea au răspuns prompt la invitația Elenei Aciu.

La inițiativa Reuniunii de femei a fost organizată o tombolă în luna februarie, la care s-a reușit strângerea sumei de 97.000 lei. Aceștia au fost distribuiți celor care aveau nevoie mai mare de ajutor. Însă nu era de ajuns. Au sosit ajutoare nesperate din Vechiul Regat, tot din partea unei societăți feminine purtând numele „Patru surori anonime”. Acestea au trimis, prin Cornelia Maniu (sora lui Iuliu Maniu), suma de 20.000 lei. Tot atunci a sosit și suma de 12.229 lei, care a fost trimisă de către președinta Uniunii Femeilor Române, Maria Baiulescu. La această sumă au contribuit Reuniunile de femei din Brașov conduse de către Elena Săbândeian, Elena Pricu și Maria Maximilian, precum și preotul Ion Boșu din Dârste. De asemenea, a mai contribuit și Reuniunea Femeilor Române din Baia Mare, prin președinta Maria Iepure.

În total, s-a strâns suma de 130.107 lei, care a fost împărțită la 95 de familii, în funcție de necesitățile fiecăreia.²³

¹⁸ *Ibidem*, p. 64-65.

¹⁹ *Ibidem*, p. 68.

²⁰ *Ibidem*, p. 12.

²¹ *Ibidem*, p. 15-16.

²² *Ibidem*, p. 78.

²³ *Ibidem*, p. 76-77.

R.F.R.S. nu a uitat acest ajutor și a răspuns apoi la toate solicitările U.F.R., contribuind cu sume de bani la diferite acțiuni. Astfel, la fondul „Ocrotirea orfanilor de război” a contribuit cu suma de 3.073 lei. În fondul Crucii Roșii a donat 3.590 lei și 50 de bani, iar la jubileul de 50 de ani al acesteia a adunat 5.000 lei. A mai făcut chetă pentru Ziua aviației, și în 8 septembrie 1927, „în scopul și favorul” U.F.R., conform uzanțelor, jumătate a trimis-o Uniunii, la Brașov, iar cealaltă jumătate a fost introdusă în fondul Reuniunii sălăjene.

La Congresul Internațional al Femeilor care a avut loc la Paris în anul 1926, U.F.R. trebuia să trimită o delegată. U.F.R., prin președinta ei, Maria Baiulescu, cere în acest sens Reuniunii sălăjene un ajutor de 1.000 de lei. Comitetul R.F.R.S., în ședința din 28 martie 1926, a aprobat și trimis această sumă. Din cauze neprevăzute nu s-a putut trimite delegată la congres. Atunci Maria Baiulescu a cerut ca suma trimisă de Reuniunea sălăjeană să o poată folosi pentru cheltuielile jubiliare ale Reuniunii din Brașov. În ședința din 8 iulie 1926, Comitetul Reuniunii Femeilor Sălăjene aprobă ca această sumă să fie cheltuită la serbările jubiliare ocazionate de împlinirea a 75 de ani de activitate a U.F.R. din Brașov.²⁴

Aceste serbări au avut loc în zilele de 8, 9 și 10 septembrie 1926. Pe data de 6 iunie 1926, Elena Aciu vizitează Brașovul, probabil pentru o ședință premergătoare serbărilor jubiliare. Era prima vizită pe care o făcea în acest oraș. Îl știa doar din povestirile tatălui său, inimosul dascăl maramureșean, Nicolae Fabian. Acesta, în vremurile luptelor naționale de dinainte de 1918, îi spunea că visele românilor se opresc „la margine de Țară ... dar ni se prind într-un focar ... și când sunt multe, multe ... e mai mare puterea lor ... se avântă și trec culmile ... la inimi de frați”. Acest focar îl reprezenta Brașovul și el era „orașul viselor și al nădejzilor, al bucuriilor și al suferințelor”, iar acum, după Unire, „ne răsare ca strălucită icoană a biruinței”. Elena Aciu descrie orașul Brașov ca fiind „cel mai frumos, mai pitoresc, cel mai bogat, mai industrial oraș al Ardealului, cu însămnat trecut cultural”. Impresiile sale despre acest oraș, despre bogatul său trecut și, în special, despre școlile de fete și orfelinatul de aici, credem că sunt valoroase, atât din punct de vedere istoric, cât și artistic. Din rândurile acestor impresii se poate observa și marele talent de scriitoare al Elenei Aciu.²⁵

În calitate de președintă a R.F.R.S. a reprezentat Reuniunea la toate marile evenimente din perioada cât s-a aflat la conducerea acesteia. Astfel, a participat la Congresele Uniunii Femeilor Române (U.F.R.), care au avut loc la Timișoara, în anul 1925, și la Brașov, în toamna anului 1926. La Timișoara a rostit un frumos discurs și a propus intensificarea propagandei religioase și a educației morale. Acest discurs a fost apreciat și de Maria Baiulescu, președinta U.F.R., care îi adresează o scrisoare. Din aceasta spicuim următoarele: „[...] Cu această ocaziune țin să vă comunic câtă bucurie am avut a vă vedea în Congresul nostru în care cuvântul D-voastre a avut un resunet călduros [...]”.

La Congresul de la Brașov, care a avut ca temă principală tot educația socială, Elena Aciu a propus înființarea unei reviste feminine care să vină în ajutorul bunelor gospodine, pe lângă scopul ei de valorificare a creațiilor literare.²⁶ Propunerea ei vine în urma vizitei pe care a făcut-o, pe data de 6 iunie, la Școala profesională de fete din Brașov, unde a rămas profund impresionată de activitatea care se desfășura aici. Ea spune, totuși, că „școlile profesionale ar face mare serviciu gospodinelor harnice, dacă aceste planuri de croitorie le-ar scoate în reviste de croiu chiar cu colaborarea elevelor mai istețe, în cari s-ar espune și felul decorurilor, din motivul că eleganța cu modestia combinate cu gust și spirit de invenție ne prezintă frumosul estetic, ceea ce prin alte croitorii rareori găsim”²⁷.

²⁴ Ibidem, p. 77.

²⁵ Vezi mai pe larg anexa *Impresii din Brașov*, pe care le-am redat, datorită valorii lor istorice și artistice, în întregime.

²⁶ *Anuarul ...*, p. 81.

²⁷ Vezi anexa citată mai sus.

Această propunere a făcut-o și directoarei „Revistei Scriitoarei”, Adela Xenopol, propunere acceptată de către aceasta. De altfel, conducerea acestei reviste a înscris-o în comitetul ei.²⁸ Tot la Brașov s-a pus în scenă piesa Elenei Aciu, *Ileana Cosânzeana*, care s-a bucurat de un succes nemaipomenit, scriitoarea fiind felicitată de întreaga asistență.²⁹

Prin stăruința Elenei Aciu, R.F.R.S. devine persoană morală și juridică, cu aprobarea Ministerului Sănătății și Ocrotirii Sociale.

Într-o epocă caracterizată de contemporanii ei ca fiind una de accentuat egoism și parvenitism, Elena dr. Aciu inițiază un vast program de asistență socială. Ea organizează o serie de conferințe medico-sociale și anchete pe tema alăptării artificiale a copiilor debili, bolnavi, săraci sau orfani. De asemenea, a trimis și întreținut bolnavi în spitale și sanatorii, a procurat medicamente, hrană și îmbrăcăminte copiilor săraci pentru ca aceștia să poată urma o școală, a ajutat bătrânii din azile etc.

După cum sublinia doctorul Ioan Bârcă, directorul spitalului din Șimleu, a fost prima care după 1918 s-a ocupat, în Sălaj, de asistența socială în condițiile în care nu apăruse, încă, o legislație clară în acest domeniu. Pentru aceste merite deosebite, în anul 1934, Ministerul Sănătății și Ocrotirii Sociale propune decorarea cu ordinul *Meritul Sanitar, gradul I*, distincție pe care nu o mai poseda, până în acel moment, nici o persoană din Sălaj. Astfel, prin Înaltul Decret Regal nr. 405 din 1934, Regele Carol al II-lea îi conferă acest prestigios ordin.³⁰

La data de 1 februarie 1934, după 36 de ani de activitate, din care 14 în Sălaj, Elena Aciu se pensionează. În același an, familia Aciu se mută în Cluj. Pe data de 21 mai 1934, de Sfinții Constantin și Elena, la Șimleu, se organizează o emoționantă sărbătoare de retragere la pensie a Elenei Aciu. La această sărbătoare a participat întreg Sălajul, în frunte cu marele om politic Iuliu Maniu, precum și numeroase personalități cu care ea a colaborat.³¹

La despărțirea de șimleuani, după discursuri emoționante și telegrame de felicitare sosite din întreaga țară, Elena Aciu rostește cuvântul de rămas-bun, oferindu-le în dar fostelor ei eleve propria ei oglindă, care avea o mare încărcătură simbolică: „*Vă ofer și eu un scump simbol ca scut și călăuză – datina mea veche – o cunoașteți voi mica oglindă simbolică. Pe aceasta Vi o ofer și azi cu dorință caldă, să vă priviți adesea în ea: la ruga de seară, sau când nu ve-ți ști alege între îndemnuri și căi, să o întrebați: Cum îți place de mine, de fapta mea, de inima mea, de sufletul meu și de gândul meu? Această oglindă este: Icoana Precurarei Maria. Și scut și tărie să vă dea credința! Și când veți privi întrânsa să vă vadă pururea cum trebuie să fie o copilă: Ca o floare de curată, respectul să o întâmpine în cale și cum primăvara florile, respiră belșug de miresme, din inima ei se respire frumosul, plăcutul și priceperea liniștită din sufletul ei. (...) Dorându-Vă paza și ajutorul lui Dumnezeu Vă zic tuturor un dureros rămas bun*”³².

După ce s-a mutat la Cluj, a activat în cadrul Uniunii Mariane din Eparhia Cluj-Gherla, îndeplinind funcția de președintă a acestei organizații.

În anul 1937, în perioada 6-21 mai, are loc la Paris cel de-al doilea Congres Internațional „La mère au foyer, ouvrière de progrès humain” („Mama în cămin, făuritoare a progresului uman”). Acest congres a tratat o problemă de mare importanță, și anume Maternitatea, în sensul cel mai nobil al cuvântului, cu toate greutățile și mai ales bucuriile pe care le comportă ea. Comitetul organizator a trimis un apel tuturor țărilor europene și chiar Statelor Unite ale Americii să colaboreze la această nobilă acțiune și să trimită materiale de documentare istorică, cele mai reușite lucrări urmând a fi premiate. Și la noi în țară s-au constituit Secții Naționale ale Comitetului Internațional al Congresului. Iată ce se spunea în această invitație: „*Căutați în țara Dvoastră cel mai frumos exemplu*

²⁸ Anuarul ..., p. 81.

²⁹ Ibidem, p. 82.

³⁰ Gazeta de Duminecă, nr. 7-10, 3 iunie 1934, p. 7.

³¹ Ibidem, p. 1.

³² Ibidem, p. 12.

*de femeie, de Mamă, realizatoare prin activitate și prestigiu uman și social, fie printre persoanele cunoscute, fie printre acele, ce au trecut în Istorie*³³.

Elena dr. Aciu răspunde acestui apel și trimite o lucrare cu caracter monografic, referitoare la viața și activitatea „matroanei din dealul Țarinii”, Clara Maniu, mama marelui om politic Iuliu Maniu.

Comitetul organizator a acordat trei premii, dintre care unul a fost decernat scriitoarei Elena dr. Aciu, premiu constând dintr-o plachetă de bronz cu o frumoasă inscripție.

Această capodoperă a Elenei dr. Aciu a fost elogiată de către presa vremii și dăm aici doar două exemple: „*Această monografie are meritul de a fi prezentat lumii o icoană de Româncă și Creștină în fața căreia se descopere cucernic tot Ardealul românesc, Țara întregă: icoana Doamnei Clara Maniu, împodobită cu nimbul muceniciei, pe care a așezat-o la loc de frunte în galeria mamelor providențiale stăruința unei vieți active, devotată muncii creatoare, virtuților străbune*”; „*În această lucrare se ridică din icoane și amintiri duiioase, o statuie literară unui chip sfânt de mamă, atât de drag amintirii noastre, chipul Doamnei Mare, a Bunicuții dela Bădăcin și se împletește în istoria românească un nume, care va înfrânge legile uitării: Clara Maniu*”³⁴.

Mai reținem faptul că venitul încasat din vânzarea acestei broșuri, publicată la Tipografia „Cartea Românească” din Cluj, în anul 1938, era destinat Orfelinatlui de fete din Șimleu.

Au venit însă vremurile tulburi de după cel de-al Doilea Război Mondial când, după cum știm, puterea politică a fost acaparată de către comuniști. Noul regim comunist a dus o politică de exterminare sau, în cele mai fericite cazuri, marginalizare a întregii elite interbelice. A fost și cazul Elenei Aciu, care se stinge într-un nemeritat anonim, la Cluj. După o viață dedicată emancipării social-economice și spirituale a femeii române, la data de 3 iunie 1955, Elena dr. Aciu trece la cele veșnice, la venerabila vârstă de 80 de ani. Am considerat că avem o datorie morală față de memoria ilustrei noastre înaintașe și că trebuie să evidențiem câteva crâmpie din prodigioasa ei activitate depusă în slujba poporului român, atât înainte de 1918, în vremurile de lupte naționale, cât și după Unire, de-a lungul întregii perioade interbelice. Credem faptul că astfel de personalități – cum a fost și Elena Aciu – care au depus o muncă dezinteresată și dusă până la sacrificiu, în interesul propriei nații, pot constitui un model demn de urmat pentru generația noastră care, să recunoaștem, duce lipsă de astfel de modele.

ANEXĂ

Articol publicat de către Elena Aciu în ziarul „Gazeta de Duminecă”, nr. 33-34 din 15 august 1926:

Impresii din Brașov 6 iunie

De pe culmea Tâmppei, pentru prima dată privesc cel mai frumos, mai pitoresc, cel mai bogat, mai industrial oraș al Ardealului, cu însămnat trecut cultural: Brașovul.

Cea mai încântătoare panoramă îmi desfășează privirea. Încunjurat de priveliștea plaiurilor bogate în frumuseți naturale, în strălucirea nimbului de biruință – îmi răsare bătrânul Brașov, orașul luptelor seculare pentru veșnicul ideal, care alături de Blaj în sufletul nostru devenise simbolul ideilor mântuitoare, din care s-au ridicat atâtea gândiri luminoase de unde au pornit miliarde de schinte și-au aprins în sufletul Ardealului raze de lumină și de strălucire, au alimentat focul sfânt, dorul de libertate și ne-au pregătit sufletește Unirea.

³³ Elena Dr. Aciu n. Fabian, *Clara Maniu*, Cluj, Tipografia „Cartea Românească”, 1938, p. 3-5.

³⁴ *Ibidem*, p. 6.

Cu pioase sentimente privesc la poalele Tâmppei spre Capela Cimiterului, în care este lăcașul veșnic al Geniului Mare, din al cărui piept a izbucnit „Resunetul” ca o alarmă la luptă sfântă. Asupra lui veghează cu suflet împăcat un neam liber, fericit care și-a croit soarta, la care se nchină echoul glasurilor de admirație din toate colțurile lumii.

Răpită de frumusețea naturei, puternice emoții mă nstăpânesc și ... ciudate sunt tainele sufletului ... deodată ... alte icoane-mi apar din lumea depărtată amintirilor, din vremuri apuse, din vremuri scumpe de sfânt elan, când nădejdi răsăreau din credințe de străbuni, din basme legendare, din murmur de izvoare; când luminați Apostoli purtau prin falnice palate și colibe umile gânduri mântuitoare, credință vie și curente de dragoste din suflet la suflet.

O căldură dulce mă nvăluie și cine ar fi știut să chipzuiască, cari accente au fost mai puternice, mai pronunțate; ale prezentului, sau ale trecutului ... farmecul frumuseților pitorești, sau vraja amintirilor sfinte.

A fost demult ... și de ce-mi apar acum acele icoane, de ce-mi stăpânește gândul ce a fost, când tot ce este, e mai sublim, mai măreț ... și atât de divin ... că gândul nu are putere să-l cuprindă, graiul nu are forme să-l exprime. Dorul de foc, voința de flăcări, visul de veacuri iată-l trecut în realitate și tu te ntorci la lumea care-a fost, când speranța cu lacrimi, visele cu suspine, dorul cu dureri se îmbinau. Brașovul, acest colțișor de raiu, azi este liber, este al Tău cu toate frumusețile și podoabele lui, – ce cauți între flori spinii striviți demult ?!

Au fost ... și acum apar ... și tu le strângi la suflet să nu le scapi, – cu durerea lor cu tot îți sunt atât de scumpe acele icoane. A fost ... și nu-i poveste.

În satul resfirat la poalele munților Maramureșului duhovnicul ne propovăduia: „Omul toată privirea, tot cugetul trebuie să și-l îndrepte spre cer”. E demult de atunci. Eram niște surceleușe mici. Iar dascălul – iubitor Părinte – îl văd pururea ... cum în ochii lui albaștri ca seninul cerului se aprindeau tainice schinte, cum îi radia fața și i se netezeau brazdele de pe fruntea-i trudită de greul zbucium, când ne tot spunea și azi și mâine: Îndreptă-ți privirea, gândul și sufletul tău și toată căldura inimii tale în zarea depărtată preste culmile Carpaților: Acolo sunt frații noștri, nădejdea noastră, într’acolo râvnește dragostea noastră.

Și noi credeam: că dorințele noastre cătră cer zboară pe aripioare de Îngeri și prin răvașe transmise de bunul Moș Crăciun; iar dragostea și dorul nostru trimise fraților prin lună și stele și prin murmur de izvoare ajunge la ei. Ce scumpe iluzii! Ce dulce era crezul nostru atunci! Cum anii treceau, multe ne-a schimbat vremea în suflet, dar farmecul credinței acestei misterioase telegrafii ne-a purtat gândul, tot mai mult ne-a întărit speranța, până când umbrele nedumeririi ni se furișase cu șaptele desnădejdei: dorurile-ți sunt prea îndrăznețe, prea înflăcărate, nu vor trece, le vor prinde ... Cine? Fantezia aprinsă ne zugrăvise în conture tot mai sinistre înfricoșatul bălaur – spiritul dușman – care ni le oprește. Însă bunul dascăl ne dete ca răspuns scumpe imagini de consolare: Da, acolo, la margine de Țară, la graniță ... ele se opresc ... dar ni se prind într-un focar ... și când sunt multe, multe ... e mai mare puterea lor ... se avântă și trec culmile ... la inimi de frați ... să-i cheme mult și fierbinte, să-i pornească pe cale, unde-i așteaptă brațe dornice, inimi calde.

Acea imagină scumpă, acel acumulator de doruri sfinte, acel focar, de unde se ridicau și treceau granița schintei din focul veșnic viu, era: *Brașovul*, orașul viselor și al nădejzilor, al bucuriilor și al suferințelor, – și acum ne răsare ca strălucită icoană a biruinței.

Senzațiile scumpe își iau sborul evlaviei și gândul se îndreaptă spre cer cu dorințe calde: cuiub vechiu, simbol drag al viselor noastre sfinte, cerul să-Ți reverse din belșugul darurilor tot mai abundanț, să devii tot mai înfloritor în frumuseți artistice și comori culturale, avutul să-Ți sporească, să se ridice din sânul plaiurilor încântătoare caractere tot mai oțălite, piepturi tot mai tari, inimi tot mai calde. Icoana Ta rămasă nouă din vremuri străbune, să devină tot mai strălucită, tot mai slăvită.

.....
Stăpânită de vraja amirilor, purtată de aceste gândiri, îmi îndrept pașii spre serpentina ce coboară spre oraș, cumpănind că din acel admirabil caleidoscop, care-mi desfătase privirea, care să-mi fie punctul de oprire. Pe toate nu le puteam lua, trebuia să aleg. O problemă din cele mai grele. Amintesc puține din șirul lor: Pe dealul Romurilor ne apare Turnul Alb și Turnul Negru ca sentinele din timpuri apuse și din toate laturile se ridică alte turnuri impozante, cari vestesc izvoarele fabuloaselor averi: fabricile de renume mondial.

Din piața Libertății se ridică ca o uriașă fantomă mohorâtă de vreme Biserica Neagră, clădită din 1385, cel mai impunător monument, cap de operă al arhitecturii gotice, cu grandioasa orgă renumită în întreg Ardealul. Apoi biserica sf. Nicolae cu bogată artă decorativă, iar cea mai veche este biserica sf. Bartolomeu din sec. 13-lea. Aproape aceleași vechime o are casa orașului cu interesante antichități și cu o prea frumoasă arhivă. Cu nemărginit devotament privim falnicul palat al liceului „Andrei Șaguna” despre a cărui fondatori scrie I. Barac: „Ei sunt stâlpii cei tari ai fericirii poporului nostru. Ei sunt binecuvântați de sf. Biserica, de Patrie, de Neamul nostru și de omenire și vor fi pomeniți cu laudă și mărire sute de ani de cătră neamul nostru”.

Cu același interes privim la căderea lui Honterus cu prima tipografie, muzeu și bibliotecă, cele mai grăitoare mărturii de marele rol din istoria și din viața politică, culturală și socială a acestui oraș.

Dar eu, de data aceasta la toate trebuie să renunț – fiindu-mi timpul măsurat; îmi grăbesc pasul în direcția unde mă duce atracția sufletului, – spre lăcașurile unde pulsează viața, spirit național, în cari se desfășoară o muncă creatoare de valori morale: *școlile de fete*.

Aceste instituțiuni și-au luat ființă în vremuri depărtate, în vremuri vitrege, din dragoste de neam și limbă, din jertfe imense și din inimile încălzite de sfinte idealuri ale *femeilor române*. Sfântele misiuni aveau: a forma, a scuti și apăra, a îmbogăți acele comori, complexul cărora alcătuiesc puterea decizătoare a sorții neamului nostru: cultura națională. Nu este colțișor în Ardealul nostru mult încercat unde să nu se mărturisască de rezultatele de mare importanță ale acestor instituțiuni susținute și conduse cu inimă și înțelepciune, cu gând luminos de premenire națională, cu generositate olimpiană, cu curaj de eroine. Aceste suflete mari și-au înțeles menirea, au știut să-și făurească mijloacele artei educatoare din bogăția comorilor naționale. Aceste institutute își au și atracția lor actuală în conducerea model – demnă continuitate a trecutului meritos; aceeași muncă creatoare de valori morale, ca în trecut, când și-au cunoscut chemarea de apostol, iar azi cu aceeași înțelepciune știu prinde necesitățile noilor vremuri și înainteză cu avânt nobil pe calea progresului. Dau mici crâmpene din cele ce le-am prins cu vederea și mi-au rămas în amintire după o scurtă și grabnică vizitare.

Școala Normală froebeliană

La intrare ... întâia impresie te frapează și îndulcește; o galerie de păpuși se înșirau sub sticla unui dulap de lungimea păretelui; te opreau să le admiri și ... să alegi dacă poți. Ele prezentau un veritabil tablou etnografic în diferite costume naționale și care de care își cere pretenția să fie mai aleasă, mai preferită. Te ispiteau să le distingi cu fețe zîmbitoare și ochi șireți: Săliștence svelte cu mâneci largi, Oltence și Muntence cu iile cusute cu armonia culorilor artei romane, Bucovince în modeste șorțuri negre, Bănățene cu fețe îmbujorate și ochi de mărgelă, Tulgheșence cu mărâmi roșii legate cu discretă cochetărie, Maramureșene cu șorțuri înguste țesute în flori, Vrâncence și Vrânceni cu cojoc străbun, Pădurence cu zale lucitoare și cingători late strânse în brâu, gata de horă, alături de voinici în caracteristice straie de sărbători, Mocănași cu căciuițe într-o ureche îți reamintesc idilica viață de la țară. Te pune în uimire, cum se poate produce atâta artă din vată și din petece de pânză, stofă, postav. Era gata espoziția și cu nerăbdare se așteaptă ziua mare a târgului, care decide soarta lor; unele ajung

în mâini gingașe, cruțătoare și devin alintate pe lungă viață; altele în mâini de copii zglobii, cari neastâmpărați să le cunoască taina compoziției, curând le distrug visurile țășute în liniștea coliviei sub sticla dulapului, unde își așteaptă norocul cu fetele de măritat. Aceleași mâini măiestre s-au îngrijit și de trusou. În alte dulapuri privești și admiri cu suflet înviorat de variația și conturile artistice: garnituri de dormitor, prânzitor, de bucătărie, de salon în forme moderne – de carton cu bogate decoruri – toate cu motive românești.

La alt loc urși durdulii, iepurași albi stau gata de fugă de nu i-ar opri zăbrelele coliviei; pisicuțe alături de șoareci mărunți – stau blânzi în cea mai bună armonie ca pildă vie multor suflete răsvrătitoare. Apoi mingi de toată mărimea și culoarea, diferite obiecte și deseme pentru scopul intuiției etc., etc.

În altă sală decorată cu ghirlande de flori și verdeață chiar se așteaptă comisia esaminatoare de a lua în seamă rezultatele muncii intelectuale, principii și metode pentru știința educatoare, după cari înțelepciuni se vor forma suflete și inimi mărunțele prin grădini de copii, unde se pune adevărata bază educației naționale. Elevele sunt introduse sistematic și în gospodăria practică: fert, grădinărit, spălat, netezit, precum și ordinea, curățenia esemplară e susținută de ele. O astfel de pregătire ne dă încredințarea, că elevele eșite în viață își vor face cariera aducătoare de mari foloase, dar ne dă și mângâierea, că în orice împrejurări le-ar pune soarta prin desteritatea câștigată în industria de manufacturi – păpuși jucării – își pot crea o stare materială din cele mai frumoase. Toată dragostea și recunoștința noastră, a mamelor și a neamului i se cuvine distinsei directoare, d-nei Maria Popescu n. Bogdan și întreg corpului prof. de sub înțeleapta-i conducere.

Școala profesională

De ași avea pretenția de a prezenta o icoană fidelă a școlii profesionale din Brașov în cadrele limitate ale unui raport de gazetă, ar fi greșală contra devotamentului ce-i datorăm pentru marea ei însămnătate din trecut, pentru munca devotată din prezent și pentru rolul important, incontestabil din viitor. Cunosc convingerea multor distinși factori ai pedagogiei moderne, cari susțin cu mult adevăr, că în viitorul Patriei aceste școli au și vor avea rolul de frunte. Desvoltarea industriei casnice cu metode sistematizate, cu adevărată pricepere a practicității și adâncă pătrundere a gustului estetic înseamnă progresul național-material al Patriei. Despre marea importanță a învățământului profesional tot mai mult ne convingem, dacă vom trece în gândul nostru diferitele mărfuri ce să vând cu prețuri enorme, din material slab, lucrute superficial. Putem zice, că aceste școli desvoltă o muncă creatoare de renaștere și încheare națională.

Școala profesională din Brașov nu mai reclamă elogii, îi datorăm însă recunoștință și devotament pentru munca rodnică. Rezultatele acestei munci sunt larg cunoscute din trecutul depărtat. Bunăstarea, mulțumirea, ordinea, organizarea înțeleaptă a gospodăriei multor cămine, li se datorește elevelor de odinioară a școlii de menaj resp(ectiv) șc(o)l(ii) prof(esionale) de sub conducerea cu înaltă pricepere a R(euniunii) F(emeilor) R(omâne). Azi în aceste școli elevele desfășoară o activitate tot așa de vie și utilitară. Le-am găsit în muncă împărțite în grupuri după felul manufacturilor resp(ectiv) după clase. Unele la răsboiu potriveau armonios culorile motivelor românești. Am admirat în (mod) deosebit modelele complicate ale scoarțelor de diferite mărimi, a perdelelor, a șorțelor etc., precum și desemele modelelor combinate de eleve pentru broderie albă și cu artă decorativă de frumuseță și varietate cum rar se vede; iar broderiile, chiar și cele mai complicate sunt executate cu precisiune și în toate se învederează tendința de a realiza frumosul și folositorul. Sala de croitorie, atât secția lingeiilor, cât și a rufărilor prezintă o admirabilă varietate din tot ce moda de azi cere ales, practic, frumos. Compozițiile de croi toate sunt precise, îngrijite. Țin să relevez, că școlile profesionale ar face mare serviciu gospodinelor harnice, dacă aceste planuri de

croitorie le-ar scoate în reviste de croiu chiar cu colaborarea elevelor mai istețe, în cari s-ar espune în felul decorurilor, din motivul, că eleganța cu modestia combinate cu gust și spirit de invenție ne prezintă frumosul estetic, ceea ce prin alte croitorii rareori găsim.

În metoda instrucției se remarcă o gradațiune vrednică de a se pune în pracsă și în alte școli; pornesc de la ușor, dar prin combinații îi dau forme mult arătătoare, cari deșteaptă plăcere și voie în micile începătoare. Chiar și în lucrurile primitive aflăm ceva nou, invenție proprie, ce le dă atracție.

Ce mi-a legat mai mult atențiunea era o atât de învederată plăcere și dragoste de muncă, care îmi făcea impresia, că aceste copile își varsă chiar entuziasmul tineresc în munca lor, ce se datorește conducerii cu suflet și căldură. Elevele, cari termină această școală pleacă nu numai cu distinse calități de bune gospodine, dar cu deplină dexteritate în arta industriei casnice, cu care în orice împrejurări își poate crea existența. Ele vor ști străbate cu siguranță și ușurătate căile carierei, cât și a vieții prevăzute fiind cu prețioasă merinde prin creșterea îngrijită moral-religioasă; învățăturile lui Cristos pătrunse de iubire, bunătate și adevăr indică cea mai frumoasă direcție pentru viață.

Despre creșterea intelectuală mai strălucite dovezi ne dau serbările artistice, cari au o atracție deosebită cu toate ocaziunile, ce se datorează însuflețirii pentru ideal acelor inimi scumpe, cari își înțeleg așa de bine chemarea de conducere, cum este distinsa directoare a școlii profesionale D-na Dimitrescu. Numai sufletele devotate idealului știu pătrunde puterea educatoare a artei și o știu prezenta în forme nemerite și alese ca mijloace de educație și tot odată prin puterea iluziei știu oferi plăceri estetice. O asemenea muncă singură își ia răsplata în adevărate satisfacții sufletești, dragoste pentru munca devotată.

Tot colțisorul respiră căldură; nimic rece, oficios, totul e intim, plăcut – care este nota caracteristică cea mai marcantă a instituțiilor de sub egida R.F.R. Pretutindeni se simte influința binefăcătoare a unui suflet ales chemat de Sf. Providență de lungă vreme să ridice și înalțe binele și frumosul pe orice teren și cu toată ocazia binevenită, care știe să transmită suflet din suflet, caracter din caracter, să desvolte energii din putere proprie, devotament din capacitate de sacrificiu și mai presus de toate știe să transmită căldura inimei din inimă. Am avut ocazia fericită să cunosc să simt puterea de sugestiune aceluia curent de dragoste umanitară, curent de căldură, care pornește din suflet, pătrunde și înstăpânește întreaga atmosferă, unde își ridică cuvântul d-na Maria Baiulescu. În graiul său dulce plin de simțiri calde vibrează putere de convingere și bogăția îndrumărilor înțelepte. Ea apare cu figura-i modestă, dar mult impunătoare, cu fineța intelectului superior, veșnic senină, purtând zîmbetul bunătății.

Ea își află mai multă fericire acolo, unde i se cere mai multă inimă și mai mare ajutor. Locul ei favorit este:

Orfelinatul

Întovărășită de nobila Prezidentă ne oprim la poarta unui falnic palat, – cel mai grăitor monument al dragostei umanitare, care în viitorul depărtat are să vestească la multe generații ce poate realiza caritatea, energia și voința inspirată și condusă de altruism. Cu negrăită înduioșare trecui pragul acestui locaș, care ne apare în lumina unei aureole sfinte, căci acesta azi adăpostește orfane de eroi ... cari au fost eroii biruinței unui ideal, cari au lărgit hotarul după drepturi și dorințe străbune și au adus Patriei atâta glorie. Au venit cu dragoste de frați, ne-au dat nădejdi de lumină iar ei și-au lăsat pe cei mai scumpi ai lor în întunerecul nesiguranței: orfani. Aveam senzații, că intru într-un templu consacrat martirilor; azi numele de orfan ne răscolește amintiri dureroase din zile mari de glorie și sacrificiu ... suferințe cumplite, răni sângerânde, priviri ce se'ntunecă, lumini ce se stâng – jertfe cerute pentru strălucirea și mărirea Patriei.

Și iată! ... cum trec pragul, sfiala, duioșia, cu care mă apropiasem dispăre, trece în senzații de dulci emoții, – ne întâmpină copile zîmbitoare, vesele, pe fețele lor strălucea mulțumirea, nici o umbră de suferință, în surâsul lor nevinovat, îngeresc se reflectă o dragoste infinită. Cum au zărit-o pe iubita lor „Mama Mare”, fața lor se coloră ușor și fiecare avea de spus câte o vorbă plină de iubire și devotament. Cu mâinile ei binefăcătoare le mângâia, cu zâmbetul ceresc le înviora având pentru fiecare cuvinte dulci. Am înțeles atuncea zâmbetul ei plin de bunătate, privirea-i dulce de unde radiază atâta vrajă; nu e decât reflexul dragostei lor nemărginite pentru bunătatea ei, pentru comorile inimei sale, pentru sufletul ei sublim. Și când aranjat în cor au intonat cântarea „Trăiască Mama Mare” fețele lor se aprindeau tot mai mult reflectând espresia adorației. Câtă mângâiere simțim în fața acestui tablou, mărturia unui dulce traiu, în loc de pânea milei stropită cu lacrimi de orfane. Totodată este pildă grăitoare, că adevărate mângâieri să dau prin fapte și că nu poți șterge lacrimi numai cu graiul ori cât de elocvent ar fi.

Mama Mare

Pe frontispiciul acestui adăpost va străluci numele Societății caritative în frunte cu cel mai dulce nume „Mama Mare”, care nume este simbol de dragoste și devotament în sufletele femeilor române.

Și dacă e adevărat că „fericirea e un reflex, e o reîntoarcere, o răsplată numai acelora, cari o împarte în jurul lor” – atunci d-nei *Baiulescu* i compete [sic!] suprema fericire. Acest nume strălucește prin virtuți, fapte de caritate și altruism superior.

Tot Ea a fost chemată prin înalte calități să croiască cadrele de activitate ale multor Societăți caritative grupându-le sub mândrul drapel al Uniunii Femeilor Române pe care cu atâta demnitate o conduce. Viața Sa laborioasă n-a cunoscut altă țintă și alte bucurii, de cât să vadă realizate scopurile înalte luate în frumosul program desfășurat de societățile surori pe întreg cuprinsul Patriei.

Dacă azi, pe teritoriul României-Mari se îndeplinesc acțiuni de caritate conduse și inspirate de cel mai nobil idealism, mare parte din vredniciile acestora se răsfrâng, se reîntorc la focarul de unde au pornit, care este sufletul, inima d-nei *Maria Baiulescu*.

La congresul jubiliar din 8, 9, 10 Sept U.F.R. cu multă dragoste ne chiamă, cu mândrie vom putea admira tablouri încântătoare din rezultatele muncii devotate binelui și frumosului timp de 75 ani ai Reuniunii. Vom avea ocazia să cunoaștem prețioase espuneri de gândiri luminate, idei noi și experiențe aduse din întreg cuprinsul României-Mari, chiar și din țări străine din mari depărtări.

Să ne pregătim cu bucurie la marele praznic să ne fie aceste zile prilej de înălțare, de nobile înfrățiri și încurajări, prilej de noi alianțe în îndemnuri tot mai avântate. Idealuri mari nu se pot realiza numai cu colaborarea mai multor suflete conduse de aceeași dorințe a binelui.

Nici o societate aliată U.F.R. nu poate rămânea departe, când cu atâta dragoste suntem chemate la acest izvor bogat în energie națională și dragoste a binelui, de unde ducând picuri cristalini vom porni cu nou avânt, cu forțe inspirată spre muncă ideală, care are să creeze renașterea vieții culturale și emanciparea tot mai progresivă a femeii române.

Cuvine-se să-i aducem omagii de recunoștință trecutului măreț al acestei Societăți, să ne închinăm acelor venerabile matroane, cari în vremuri depărtate, ca și azi, au știut crea și ocroti scumpe valori, în lupte grele au știut aduce mari sacrificii, în zile de glorie au știut ridica elanul mândriei naționale. Să le ducem și închinăm tot sufletul, toată dragostea, devotamentul nostru și a neamului românesc.

Șimleul-Silvaniei, VII, 1926.

Elena Dr. Aciu n. Fabian

prof., prezidenta R.F.R.S.

**Culture and Cultural Policy
in Elena Aciu's Life and Work**
Abstract

Elena Fabian, born in 1875, in Bârsana village, Maramureș County, was one of the most central spokeswomen of the Transylvanian feminist movement, in the first half of the 20th century.

She finished the primary school in her birth village, Bârsana, and the secondary school in Sighetul Marmației. She then attended the Normal School in Cluj and the Teachers Training College in Budapest, between 1894 and 1897. She excelled both through her remarkable learning abilities and noble human qualities. She majored in Educational Sciences, Foreign Languages, History and Geography.

After graduating the college, she joined the teaching system. The young teacher started her educational career on the 1st September 1897, at the Romanian Civil School in Beiuș (turned subsequently into a girls' high school). Besides the educational activity, she had a varied and rich activity within the Romanian Women Reunion from Beiuș. She was very enterprising, one of her ideas being the setting up of the Reunion library.

After the war, in September 1920, she transferred to a girls' middle school in Șimleu Silvaniei. There she got married to a Romanian of political front-rank, dr. Alexandru Aciu, one of the greatest personalities from Sălaj during the interwar years. He supported his wife in all the actions she initiated, being himself one of the main promoters of cultural life in Șimleu (named, at the time, „Brașovul Vestului”/„Brasov of the West” or „Micul Brașov”/„Little Brasov”).

Between 1924 and 1934, Elena Aciu was president of the Romanian Women Reunion of Sălaj. In her position she had an impressive cultural and social care activity. She set up many celebrations, dramatic performances, and artistic-literary social evenings. She wrote several dramas, mainly for pupils. While she was in charge of the Reunion, she represented it in every major event.

Another side of the educational policy in Elena Aciu's leadership was the civil mission of the school and the moral guidance for women (especially for those living in the countryside).

Due to her hard work, R. F. R. S. acquired a legal status. Elena Aciu was decorated by the Ministry of Health and Social Care.

For those hard times, mention should be made of Elena Aciu's program of social care. She set up a number of socio-medical conferences and inquiries for artificial feeding of disabled, sick, poor or orphan children. She sent the sick in hospitals and nursing homes and provided medicines, food and clothing for the poor children so that they could attend a school; she also helped the older people in the alms-houses etc.

After moving to Cluj, in 1934, she worked within the Blessed Virgin's Union from Cluj-Gherla Eparchy, acting as head of the organization.

After the World War II and the communist takeover with its extermination politics, Elena Aciu was marginalized. She passed away in anonymity, in Cluj. After a life dedicated to the social-economic and spiritual emancipation of the Romanian women, Elena Aciu died at the age of 80, on the 3rd of June 1955.

It was our moral duty to highlight some aspects of her impressive activity. Elena Aciu was one of those personalities who did an unselfish work in the interest of their own people, as a praise-worthy example and model to be followed by the present young generation.

Majestatea Sa Regina Maria

Elena Dr. Aciu n. Fabian

Comitetul R.F.R.S. ales la 1 Decembrie 1924

Dr. Alexandru Aciu

Clara Dr. Maniu n. Coroianu

Sanda-Maria BUTA

EVOLUȚIA GÂNDIRII POLITICE A ROMÂNILOR ARDELENI (SEC. XVIII-XIX)

Constituirea în state naționale a popoarelor mici și mijlocii din centrul și sud-estul Europei a fost un proces complex și îndelungat, determinat de apariția și cristalizarea unor concepte politice care au produs mutații în mentalitate și au generat acțiuni.

Majoritatea realizărilor politice din secolul al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea fuseseră cerute și justificate de români încă înainte de 1800. La sfârșitul secolului al XVIII-lea erau deja formulate concepte ca „națiune”, „conștiință națională”, „renaștere națională și spirituală”.

Germenii conștiinței naționale apar în secolul al XVII-lea când, prin teza unității de origine și a latinității limbii lor, Dimitrie Cantemir fundamentează conștiința etnică.

O evoluție constantă a conștiinței naționale și a ideologiei naționale moderne poate fi urmărită de-a lungul unui secol, începând cu activitatea episcopului Ioan Inocențiu Micu-Klein, continuând cu studii erudite de istorie și lingvistică ale corifeilor Școlii Ardelene și ale unor cărturari din Principate, până la teoriile social-politice liberale ale generației de la 1848.

Atașamentul față de un sistem de valori comune și întrepătrunderea nivelurilor culturale au dus cu timpul la formarea unei conștiințe de sine care, odată cu ancorarea mai puternică a luptei politice în realitățile sociale și economice, începe să fie dominată de ideea națională.

La începutul secolului al XVIII-lea, de-a lungul câtorva decenii, conducătorii clerului unit din Transilvania au interpretat a doua *Diplomă Leopoldină* drept un act prin care românilor le era permisă ridicarea la gradul de cea de-a patra națiune. Respectarea promisiunilor cuprinse în acest act a generat o tenace activitate politică, care a dus și la cristalizarea conceptului de națiune.

Sub forma unei naționalități unite, cu o bază a comunității de natură etnică apar românii ardeleni pentru prima dată în concepția lui Ioan Inocențiu Micu-Klein, care, în 1735, cerea egala îndreptățire politică „a celei mai numeroase națiuni din Ardeal” care „dă visteriei statului cele mai multe contribuțiuni” și care, prin „virtute, știință și iscusința treburilor publice”¹ nu este cu nimic inferioară națiunii maghiare.

Practicile religioase, combinate cu tradiții imemorabile, creaseră în timp un spirit de comunitate ce lega viețile individuale într-un tot, născând un sentiment de solidaritate.

Această solidaritate, care era de esență religioasă, a dat o orientare modernă concepției lui Ioan Inocențiu Micu-Klein despre națiune, pentru că cel mai ades folosea termenul „natio”, în sensul de comuniune prin origini, obiceiuri, religie.

Superioară acestei concepții, cea a cărturarilor greco-catolici de la jumătatea secolului al XVIII-lea era exprimată prin sintagma „Romano-Valachus”, care încerca să pună în evidență individualitatea latină a românilor, care îi separa de celelalte popoare ortodoxe de origine slavă. Prin scoaterea românilor din lumea ortodoxă, considerând Unirea cu Biserica Romei ca o întoarcere spre originile romane, cărturarii uniți sugerau o concepție etnico-culturală a națiunii și păreau să pună cerințele de naționalitate etnică în fața religiei.

Pentru lumea satului, religia determina cadrul de referință pământeană. Atunci când se gândeau la o apartenență mai largă decât familia sau satul, țărani considerau că fac parte din lumea ortodoxă. Lupta pe care au dus-o în secolul al XVIII-lea alături de sârbi și sub protecția mai mult sau mai puțin explicită a Rusiei denotă un sentiment de solidaritate mai puternic față de aceia decât față de românii

---

¹ *Magyar Országos Levéltár*, Budapesta, Erdélyi Kancellaria 1735/28.

greco-catolici. Astfel, la jumătatea secolului al XVIII-lea a apărut o formă de conștiință denumită „națiune-confesiune”.

În antiteză, elita intelectuală, care se implicase în lumea modernă, având acces la cultura occidentală care le pune la îndemână o bogăție de idei pe care le puteau compara în mod critic, gândea tot mai mult în funcție de „națiune” ca instituție ce dă semnificație și scop existenței pământești a oamenilor.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea se produce o schimbare în gândirea românilor ardeleni, care încep să-și sprijine acțiunile pe temeiul istoric, cel confesional fiind aproape total părăsit. Explicația se găsește în puternicul impuls pe care-l dau vieții culturale românești tinerii intelectuali educați la Congregația „De Propaganda Fidae” din Roma.

În *Supplex Libellus Valachorum* accentul se pune pe argumentul istoric – originea și vechimea neamului nostru. În încheierea acestui act ce cuprindea fundamentarea științifică a drepturilor unui popor și revendicările sale grupate în jurul unui adevărat program politic, semnatarii cereau instrumentul prin care vor vorbi românii ardeleni la 1848 – *conferința națională*.²

Dar nici formula istorică – asemenea celei confesionale – nu a dus la rezultatul dorit. Forma de manifestare era *petiția*. Cele mai importante până la 1848 au fost *Suplicele* din 1830 și 1842.³

Sub influența ideilor Revoluției franceze, gândirea politică a Transilvaniei se dezvoltă către o democrație socială și parlamentară, ca bază a revendicărilor naționale. Este o gândire politică cu puncte de plecare democratice, preocupată de progresul în toate direcțiile, ținând seama de nivelul politic și intelectual al Europei.

În *Declarația* citită de Simion Bărnuțiu pe Câmpia Libertății de la Blaj – care a constituit programul politic director pentru linia pe care o vor urma și acțiunile ce le vor întreprinde românii ardeleni până la Marea Unire – dezideratele au sporit considerabil și ele sunt prezentate de către oamenii politici în numele națiunii române politice.

După instaurarea regimului dualist românii își vor continua lupta pentru emancipare națională și socială în formula respectului pentru constituția veche a Transilvaniei, cea care susține – confirmată fiind de *Diploma Leopoldină* din 1691 – autonomia Transilvaniei, considerată ca țară independentă. Numai cu această condiție Ardealul acceptase sceptrul austriac, iar românii nu au consimțit niciodată la unirea cu Ungaria.

Drumul ascendent al mișcării petiționare, punctat de numeroase memorii din perioada constituțională, de *Marea petiție* din 1866, de *Pronunciamentul de la Blaj* și de cele redactate după instaurarea dualismului, înregistrează un spectaculos salt calitativ prin *Memorialul* din 1882.⁴

Cu realizarea hotărârii Conferinței Naționale a P.N.R. din 1881, de a se întocmi un document cuprinzător, limpede ca exprimare și care să se adreseze nu împăratului, ci opiniei publice din țară și străinătate, a fost inițial însărcinat Vincențiu Babeș.⁵ Documentul a fost însă redactat și publicat de George Barițiu în 1882. *Memorialul* – cum este cunoscut – va avea o profundă înrăurire asupra întregii mișcări memorandiste a deceniului prin noile sale orientări și prin puternicul ecou pe care l-a avut în străinătate.

Ziarul „Insbrucker Nachrichten” scria: „... *Memorandul acesta descrie istoria patimilor de o mie de ani a poporului român, într-o limbă clară, serioasă, bărbătească și convingătoare, combătând pe adversari tocmai cu armele lor. După ce ai terminat această lectură te întrebi, fără voie, de unde a luat acest popor tăria de viață cu care să poată lupta și rezista în lunga serie de ani – o mie, la nenumărate atacuri date asupra vieții sale*”⁶.

² David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976.

³ *Istoria României*, București, Editura Academică, 1964, vol. II.

⁴ S. Polverejan, N. Cordoș, *Mișcarea memorandistă în documente*, Cluj, Editura Dacia, 1973, p. 25.

⁵ Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov, Arhiva Mureșenilor, Dosar 555, doc. nr. 1900.

⁶ Apud E. Micu, *Contribuții la istoricul Memorandului*, în „Gazeta Juridică a Transilvaniei”, Brașov, 1947, p. 7.

Ultimul deceniu al secolului al XIX-lea a fost martorul unor acțiuni de o intensitate necunoscută până atunci, împotriva dualismului, din partea tuturor naționalităților din Imperiul Austro-Ungar, la loc de cinste situându-se *Memorandul Românilor din Transilvania și Ungaria către Majestatea Sa Imperială și Regală Apostolică Francisc Iosif I – Împărat al Austriei*⁷.

Apreciat ca „*cel mai cuprinzător act de acuzare adus de români împotriva regimului dualist*”⁸ *Memorandul*, aparent, poate fi considerat punctul de vârf al unui șir lung de jalbe și memorii adresate de românii ardeleni pe parcursul a două secole supremei autorități politice a monarhiei austriece. În realitate însă a însemnat mult mai mult prin consecințele sale.

Mișcarea memorandistă a influențat puternic și benefic în mod deosebit trei segmente ale opiniei publice: opinia publică românească din Transilvania care, spulberându-se „mitul Vienei”, devine mai conștientă de menirea și țelurile sale în cadrul națiunii române; opinia publică din România, unde, mai ales prin activitatea Ligii Culturale, se propagă și întreține cu deosebit succes ideea unității naționale a tuturor românilor; și opinia publică europeană, în primul rând aceea din țările ostile Triplei Alianțe, pentru care situația naționalităților din cadrul Imperiului Austro-Ungar, și a românilor în special, devine o problemă de interes general.⁹

Un rol important în Mișcarea memorandistă a jucat dr. Aurel Mureșianu și ziarul pe care-l conducea. „*Gazeta Transilvaniei*” a fost considerat ca organ al intereselor naționale și mult timp singura școală politică a românilor ardeleni.

Împlinirea Programului Partidului Național, în principal prin intermediul „*Gazetei*” devenite ziarul oficial al P.N.R., a constituit baza activității politice a lui Aurel Mureșianu, neabătut din calea devenită tradițională în familia Mureșenilor – „*calea de a munci pe ogorul înțelenit al neamului românesc*”¹⁰.

Cultura, talentul, intransigența caracterului și mai ales luciditatea politică fac din dr. Aurel Mureșianu una dintre cele mai remarcabile personalități ale Mișcării memorandiste. El este primul care încă din 1885 – în ciclul de articole *Români, Tronul și opinia publică* – susține necesitatea întocmirii unui memorandum adresat Coroanei. Este autorul unuia dintre cele două proiecte de *Memorandum*¹¹, iar în timpul procesului s-a remarcat ca apărător și ca unul dintre cei care au compus *Declarația* citită de dr. I. Rațiu.¹²

Așa după cum îl caracterizează Octavian Goga, „... *patriarh[ul] presei din Ardeal, ale cărui articole le ceteam zilnic cu profundă venerație în tinerețea noastră, avea însușirile care-l predestinau rolului de îndrumător al opiniei publice la noi... Toate faptele politice care se săvârșeau în vremea lui îi purtau pecetea individuală. Nu era comentatorul care vine din urmă, ci, la cele mai multe ocazii, autorul gândului inițial. În acest chip, fie că la Viena fonda societatea «România Jună», fie că scria articole la revistele din străinătate sau contribuia acasă la întemeierea vechiului Partid Național, fie că făcea închisoare la Cluj sau compunea «Memorandul» către împărat, Aurel Mureșianu era în acțiunea permanentă a evoluției unui popor.*”¹³.

Mișcarea memorandistă – prin caracterul ei, prin scopul urmărit, prin mutațiile pe care le-a generat în sfera ideii de unitate națională, prin cristalizarea pe care o producea în ideologia P.N.R. – pregătește marele act al Unirii. Dar până la realizarea, în 1918, a principalului obiectiv al programului național, românii transilvăneni au parcurs un drum lung, de luptă continuă, în care secolul al XIX-lea

⁷ Titlul exemplarului original al *Memorandului* prezentat de românii ardeleni Cabinetului Imperial din Viena.

⁸ Vasile Netea, *Istoria Memorandului românilor din Transilvania și Banat*, București, 1947, p. 95.

⁹ S. Polverejan, N. Cordoș, *op. cit.*, p. 23.

¹⁰ *Drapelul*, 9/12 iunie 1909.

¹¹ Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov, Arhiva Mureșenilor, nr. inv. 12348.

¹² *Epoca*, nr. 3, 3 februarie 1929; E. Micu, *loc. cit.*

¹³ O. Goga, *Un gazetar de lege veche*, în „Țara noastră”, Cluj, an VII, 1926, nr. 22.

a reprezentat o perioadă de progrese, obținute însă într-un ritm lent. A existat mereu un decalaj cronologic între emiterea unei idei și punerea ei în operă.

Toate aceste acte politice au reprezentat – fiecare în parte – o anumită etapă în istoria luptei pentru păstrarea ființei naționale și trepte în evoluția gândirii politice.

The Evolution of the Political Thought of the Romanians from Transylvania in the 18th and 19th Centuries

Abstract

The political achievements of the Romanians from Transylvania in the 19th century and at the beginning of the 20th one were obtained as a result of the requests and struggles from even before the year 1800.

The Romanians' fight for national emancipation started in the 18th century, during the time of the bishop Ioan Inocențiu Micu-Klein. He elaborated many religious and historical notions, thus creating a religious solidarity and he spread in usage the term of "natio", which meant communion through origins, customs and religion.

At the beginning of the 19th century and moreover during the Revolution from 1848 the focus was held by the historical causes of the Romanians' wish to obtain freedom and equal rights with the other nations from Transylvania. The memorandums and petitions addressed by the Romanians' representatives to the authorities of the Austro-Hungarian Empire would become the main way of social and political protest in the 19th century.

After 1881, when the National Romanian Party unified itself, we can talk about a superior level that the Romanian political thought reached: the political fight. One of the most important memorandums addressed to the Austro-Hungarian Empire was the one from 1892, which triggered off in Transylvania a movement that was led, among others, by Dr. Aurel Mureșianu (the owner and editor of the "Transylvania's Gazette", a newspaper from Brașov).

Daniela SOREA

STATUTUL COGNITIV AL SIMBOLULUI ÎN GÂNDIREA CONTEMPORANĂ

Ioan Petru Culianu, în *Eros și magie în Renaștere. 1484* (1984), semnalează schimbarea de statut cognitiv suferită de imaginația umană între Renaștere și apariția științelor moderne. Acestea din urmă sunt un soi de *muscă apteră* perfect adaptabilă pe o insulă bătută de vânturi strașnice din pricina cărora muștele zburătoare n-ar avea nicio șansă de supraviețuire. Apariția științelor moderne este consecința indirectă a pierderii prin cenzurare a imaginației active. Această pierdere a orientat interesul cognitiv spre observarea inofensivă a lumii materiale, valorizând cantitativul.

Prezentul demers își propune să contureze revalorizarea cognitivă a simbolului și a imaginației în contextul mutațiilor paradigmatică provocate în gândirea contemporană de teoriile noi ale fizicii.

1. Cenzurarea post-renascentistă a imaginarului

Cenzurarea imaginației active este reacția de adaptare la spiritul anti-renascentist al Contrareformei, susține Culianu. Paradoxal identificabil cu spiritul Reformei, acesta se manifestă ca riguroasă îngrădire a fantasticului. Reforma, ca mișcare radical conservatoare, încerca să restabilească puritatea originară a comunităților creștine, respingând manifestările de sorginte păgână, precreeștină, ale Renașterii. Contrareforma a umplut Europa de rugurile vrăjitoarelor într-o tentativă de desființare a reprezentării magice renașcentiste a lumii. Pentru omul Renașterii, arată Culianu, spațiul este structurat ca rețea în care toate lucrurile sunt prinse și pot interacționa. Principiul acestor interacțiuni este universală simpatie pneumatică. Cel ce cunoaște principiul se poate înstăpâni asupra lumii, acționând în nodurile rețelei. Eficiența acțiunii vine din continuitatea de natură dintre sufletul omului și sufletul lumii. Imaginația este aceea care face posibilă acțiunea, operând în registrul fantasticului.

Reprezentarea aceasta a lumii prelungește – prin Evul Mediu – Antichitatea. Ruptura, arată Culianu, s-a produs în imaginarul uman între Renaștere și Reformă. Știința modernă este rezultatul unui proces asemănător selecției naturale, dovedindu-se viabilă în condițiile terorii inspirate de rugurile vrăjitoarelor. Oamenii s-au îndreptat spre ocupații considerate inofensive de către Bisericele creștine. Omul modern este rezultatul unei mutații psihologice. El refulează imaginea renașcentistă despre lume și, adăpostind în sine un confrate teribil cu care nu mai poate comunica, este mereu în proximitatea crizei. Contrareforma merge în spiritul Reformei. Protestanții și catolicii sunt de acord în privința caracterului nelegiuit al culturii epocii fantastice și al imaginarului în general.

Cenzura imaginarului a dus la apariția științelor exacte, a tehnologiilor moderne, a instituțiilor moderne și a cortegiului de nevroze cronice aferente acestora. Tabloul astfel conturat nu pare a înfățișa pentru om cea mai bună dintre lumile posibile. Istoria este imprevizibilă, paradigmele sunt incomensurabile. Pierderea celorlalte căi de comunicare a omului cu lumea reprezintă un accident regretabil. Culianu nu crede în progresul cumulativ. Știința modernă nu este superioară paradigmei magice și aici discursul său îl întâlnește pe Thomas Kuhn. Soluția pe care o sugerează Culianu este cea a unei noi Renașteri, consecință a încă unei mutații epistemologice.

Ruptura post-renascentistă evidențiată de Culianu în regimul imaginarului este corelativă reticenței occidentalului modern față de asumarea cognitivă a simbolului. Operarea cu simboluri este indezirabilă întrucât solicită atât de periculoasa imaginație. Orgoliul excesivului raționalism occidental ar putea fi rezultatul unei convertiri a neputinței de a utiliza calea regală a cunoașterii simbolice. Știința modernă și dezirabilă înseamnă experiment și rezultat palpabil. Înseamnă

cauzalitate și raționament, logică și matematică. Într-un astfel de univers cognitiv, simbolul, cu pluralismul lui semantic supradeterminant și cu legătura lui evidentă, deși imposibil de circumscris logic, între semnificat și semnificant, nu prea își află locul.

Dar speranțele lui Culiianu privind o nouă Renaștere nu sunt neîntemeiate. Acesta cunoaște prea bine scrierile lui Mircea Eliade, ale lui Gilbert Durand ori ale lui Jung. Discursurile convergente de reinstaurare a simbolicului pot trece metonimic drept semnalări prefigurative ale mutației anunțate de Culiianu. Interesul pentru cunoașterea prin simboluri ar fi atunci semnul noii Renașteri.

2. Abordări restaurative ale simbolicului

Pentru Ernst Cassirer, în *Eseu despre om* (1944), semnul distinctiv al umanului îl constituie operarea cu sistemul simbolic în vederea adaptării la mediul ambiant. Sistemul simbolic se interpune, în cazul omului, între sistemul receptor și cel efector – comune omului și animalelor. Sistemul simbolic întârzie răspunsurile la stimuli și instituie o nouă dimensiune a realului. Operând simbolic, omul își închide accesul nemijlocit la lucrurile lumii și evoluează cu necesitate într-o structură artificială de semnificații. Extinderea raționalității dincolo de granița cunoașterii riguros științifice ar face-o echivalentă simbolicului. Omul este definibil ca *homo symbolicum*.

Considerarea simbolicului ca modalitate autonomă de cunoaștere – arată Mircea Eliade în *Imagini și simboluri* (1952) – este în fapt revenire la orientarea cognitivă a Europei până în secolul al XVIII-lea și acordare la modalități extra-europene de cunoaștere. Gândirea simbolică este co-substanțială ființei umane, precedând limbajul și gândirea discursivă. Simbolul dezvăluie aspectele de profunzime ale realului, aspecte inaccesibile modalităților științifice clasice de abordare.

În *Structurile antropologice ale imaginarului* (1960), Gilbert Durand definea imaginarul ca „ansamblul imaginilor și al relațiilor dintre imagini care constituie capitalul gândit al lui **homo sapiens**”¹. Definiția îl așează programatic pe Durand împotriva curentului dominant în gândirea occidentală, curent de devalorizare ontologică și psihologică a imaginației.

Imaginația este simbol întrucât nu e niciodată semn arbitrar. În cazul ei există cu necesitate o anumită omogenitate a semnificantului cu semnificatul. Imaginile își conțin materialmente sensul. Studiul eficient al simbolismului imaginar presupune cercetarea antropologică a permanentului schimb informativ dintre pulsuniile subiective și constrângerile obiective ale mediului natural și social. Durand preia din biologie ideea celor trei dominante reflexologice și atașează acestora ideea de *schemă imaginară*. Aceasta din urmă leagă gesturile senzorio-motorii inconștiente – reflexele – de reprezentări. Schemele asociate dominantelor reflexologice alcătuiesc scheletul dinamic, funcțional al imaginației. Concordanța pulsuniilor reflexe cu experiențele perceptive generează, înrădăcinează și perpetuează marile simboluri. Dubla motivație, reflexă și ambientală, le supradetermină pe acestea.

Gesturile diferențiate schematic determină, în contact cu mediul natural și social, arhetipurile. Acestea reprezintă, la Durand, punțile de întâlnire a imaginarului cu procesele raționale. Universalitatea, lipsa de ambivalență și adecvarea arhetipurilor la schemă se datorează acestei întâlniri.

Funcția imaginației, sau *funcția fantastică*, este considerată de Durand marca originară a spiritului. Este funcția speranței. Sensul ei este eufemismul. Imaginația se împotrivesc, în toate manifestările ei, morții și destinului. Ea răspunde unei nevoi constitutiv-umane de a îmbunătăți lumea. Produsele imaginarului sunt experiențele umane cel mai ușor de împărtășit. Libertatea și demnitatea vocației ontologice umane se bazează pe imaginar. Reabilitarea lui, astfel justificabilă, presupune reconsiderarea mitologiei, magiei, alchimiei, conceptului de participare mistică și a

¹ Gilbert Durand, *Structurile antropologice ale imaginarului*, București, Ed. Univers Enciclopedic, 2000, p. 19.

gândirii prelogice. Recunoașterea caracterului fundamental al eufemismului fantastic impune reconfigurarea procesului educațional contemporan. „*Odinioară marile sisteme religioase jucau rolul de păstrătoare ale regimurilor simbolice și curenților mitice. În prezent, pentru o elită cultivată beletristica, iar pentru masă presa, benzile desenate și cinematograful vehiculează inalienabilul repertoriu al unei întregi fantastici. Iată de ce trebuie să năzuim către o pedagogie care să lumineze, dacă nu să secondeze această nestăvilă sete de imagini și de vise.*”²

Paul Ricoeur identifică o hermeneutică arheologică, de denunțare a măștii și demistificare și, respectiv, o hermeneutică escatologică, de dezvăluire a esenței și reamintire. Cele două moduri de a citi un simbol sunt, la Ricoeur, în egală măsură legitime, în virtutea caracterului necesar dublu al simbolului. Durand³ consideră însă că escatologicul primează asupra arheologicului. Imaginația simbolică este orientată spre eufemizare, spre ameliorarea situației omului în lume. Ea este, încă o dată, negare a morții și a curgerii timpului.

Din această perspectivă, o revalorizare pedagogică a imaginarului devine utilă și dezirabilă: „*Am putea atunci să concepem ca pedagogia – deliberat axată pe dinamica simbolurilor – să devină o veritabilă sociatrie, dozând foarte precis pentru o societate dată colecțiile și structurile de imagini pe care ea le reclamă pentru dinamismul său evolutiv. Într-un secol de accelerare tehnică, o pedagogie tactică a imaginarului apare ca mai urgentă decât în lenta derulare a societății neolitice în care reechilibrările se făceau de la sine, în ritmul lent al generațiilor*”⁴, notează autorul.

În acord cu Ernst Cassirer, Durand susține suprapunerea granițelor universului simbolic peste granițele universului uman în întregul său. Simbolul instaurează constitutiv semnificațiile. Mitul „*este cel care, într-un fel, împarte rolurile în istorie și decide ce anume alcătuiește momentul istoric, sufletul unei epoci, al unui secol, al unei vârste a vieții. Mitul este modelul istoriei, și nu invers. [...] Fără structurile mitice nu e posibilă înțelegerea istoriei*”⁵.

Într-un demers mitanalitic, Durand așează secolul al XX-lea sub semnul trecerii de la prometeismul romantic, prin miturile decadente dionysiace, către o reînviere a hermetismului. Această reînviere este asociată unei etici a plenitudinii, evidențiable la C. G. Jung în ideea orientării instinctuale a existențelor umane spre individuație. Prin mecanismele sale – sincronicitate și enantiodromie – procesul individuator realizează asumarea unificatoare a contrariilor în totalitatea Sinelui.

G. Durand semnaleză similitudinea de Weltanschauung la Jung, A. Einstein, M. Planck, W. Pauli, G. Bachelard și M. Eliade. În toate aceste discursuri este vorba despre același refuz al dualismului și al excluderii terțului.

3. Dimensiunea simbolică a individuației în psihologia analitică

Individuația este scopul evoluției psihice a individului, consideră C. G. Jung. Individuația este procesul de formare a individului ca unitate psihologică indivizibilă. Procesul se desfășoară pe fondul conflictului conștiinței cu inconștientul și reprezintă demersul de eliberare definitivă a omului de sub dominația celui din urmă. Procesul de individuație răspunde unei necesități naturale și se desfășoară în sensul firesc de evoluție umană. Psihicul inconștient are o înțelepciune instinctivă care corectează erorile și excesele.⁶ Procesul individuator este un proces biologic prin care, în mod mai mult sau mai puțin simplu, orice ființă vie ajunge la deplinătate, devenind ceea ce, de la început, trebuie să fie.

² *Ibidem*, p. 430.

³ Vezi *idem*, *Aventurile imaginii. Imaginația simbolică. Imaginarul*, București, Ed. Nemira, 1999.

⁴ *Ibidem*, p. 113.

⁵ *Idem*, *Figuri mitice și chipuri ale operei*, București, Ed. Nemira, 1998, p. 29.

⁶ Vezi M. Minulescu, *Introducere în analiza jungiană*, București, Ed. Trei, 2001.

Ca autorealizare, autoactualizare, individuarea se petrece în toate organismele vii și chiar la nivel anorganic. Cristalul este materie individuală.⁷

Personalitatea este destinată individuației. Aceasta se desfășoară ca proces spontan și natural de realizare de sine.⁸ Tendința spre realizarea deplină a totalității inconștiente se împlinește în cazul omului printr-o conștientizare totală. *A te individua* înseamnă, la Jung, a-ți realiza existența personală ca expresie unică a umanității. Individuația conferă unicitate și independență persoanei. Este proces strict individual, pentru care nu există rețete universale valabile.

Procesul nu exclude individul din lume, ci concentrează lumea în el. Nu este individualism, nu accentuează opoziții față de exigențele existenței colective. Induce, dimpotrivă, o bună îndeplinire a menirii colective a persoanei.⁹ Este identificare cu sine și totodată cu omenirea. Este simultan integrare și relaționare. Este proces subiectiv de asumare a aspectelor nefamilare ale propriului psihic și proces intersubiectiv.

Realizarea individuației impune recunoașterea totalității și completitudinii umanului. Procesul individualizator este modalitatea prin care psihicul individual atinge completitudinea. Dar a socoti individuația drept atingere a perfecțiunii ca totalitate reprezintă o utopie.¹⁰ Esențială în proces nu este măsura realizării de sine, ci măsura în care personalitatea este autentică în raport cu potențialitățile sale. Individuația nu înseamnă perfecțiune, ci completitudine. „*Pentru desăvârșire, viața nu are nevoie de perfecțiune ci de caracter complet. Pentru acest lucru e necesar un ghimpe în inimă, e nevoie de a suporta imperfecțiunea, fără de care nu există nici înainte, nici urcuș.*”¹¹

Procesul individualizator este o continuă confruntare a conștiinței cu inconștientul. În această confruntare pot fi izolate două mari etape, arată Jung. Prima etapă, corespunzătoare tinereții individului, este centrată pe formarea Eului, partea conștientă a psihicului, în relație cu mediul său înconjurător. A doua etapă, corespunzătoare maturității individului, este caracterizată de deplasarea centrului psihicului de la Eu la miezul întregului, alcătuit din conștient și inconștient. Această recentrare este o transformare psihică fundamentală. Ea se petrece instinctiv și este ghidată de activarea succesivă a arhetipurilor. Acestea din urmă condensează diferitele tipuri de experiențe din evoluția speciei umane și se manifestă în imagini arhetipale. Arhetipurile furnizează informație psihologică specifică privind modul de desfășurare a procesului individualizator.¹² Ele susțin devenirea programată ereditar a psihicului. Jung numește *enantiodromie* procesul natural de schimbare a orientării psihicului între cele două jumătăți ale vieții: de la dezvoltarea Eului la întoarcerea acestuia spre Sine și de la alienarea de Sine la mântuire prin acesta. Individuația, în cele două etape ale sale, presupune coevoluția dimensiunilor subiectivă și obiectivă ale psihicului. Este proces subiectiv interior, de integrare, și este proces relațional obiectiv. Omul este o ființă semnificativă la nivel universal, pe dimensiunea impersonală și obiectivă. Viața omului este un proces de adaptare la acest adevăr comunicat de inconștient prin arhetipuri.¹³

Procesul individualizator poate fi redat în mod simbolic în vise. Visele mari, conținând motive arhetipale, sunt încercări de a conduce individul spre ieșirea din nevroză și de a ghida procesul de individualizare. Visele individualizatorii operează cu imagini arhetipale ce descriu fenomenul centrării pe Sine. Seriile de vise dezvăluie orientarea teleologică a actelor compensatoare psihice spre individuație.¹⁴ Temele de mare importanță din viața individului

⁷ Vezi A. Stevens, *Jung*, București, Ed. Humanitas, 1996.

⁸ Vezi M. Palmer, *Freud și Jung despre religie*, București, Ed. IRI, 1999.

⁹ Vezi C. G. Jung, *Personalitate și transfer*, București, Ed. Teora, 1997.

¹⁰ Vezi M. Minulescu, *op. cit.*

¹¹ C. G. Jung, *Psihologie și alchimie*, București, Ed. Teora, 1996, p. 154.

¹² Vezi M. Palmer, *op. cit.*

¹³ Vezi G. Wehr, *C. G. Jung*, București, Ed. Teora, 1999.

¹⁴ Vezi C. G. Jung, *Puterea sufletului (Antologie)*, București, Ed. Anima, 1994, vol. I-IV.

tind să se repete în visele acestuia.¹⁵ Fiecare reluare sporește șansele asumării corecte a mesajului oniric.

Mesajele onirice pot fi înțelese și asumate întrucât sunt simbolice. Gândirea simbolică îi deschide omului accesul spre conținuturile inconștientului colectiv. Teoretic, individuația este proces de înțelegere a reprezentărilor simbolice, consideră Jung.¹⁶ Întrucât reprezentările arhetipale sunt simbolice, experiențele esențiale de tip individuator pot fi și sunt comunicate în producțiile culturale ale umanității. Miturile, basmele și legendele au ca referent procesul de individuație. Acesta este o călătorie inițiativă, în spirală, spre centru, și în adâncuri, în căutarea comorii ascunse. Coborârea făcută curajos este urmată de înălțare.

Tratatele alchimiei consemnează transformările personalității în procesul individuator, susține psihologul elvețian. Alchimia este precursora psihologiei analitice.¹⁷ Simbolismul alchimic este arhetipal. Nașterea copilului divin în textele alchimice își are corespondentul în procesul mistic de reliefare a omului interior.¹⁸ Trăirile-limită consemnate în literatura esoterică sunt mărturiile ale individuației, arată Jung.

Imaginea lui Christos din creștinismul mistic și țelul operei alchimice corespund deopotrivă obținerii deplinătății psihice, mai arată psihologul elvețian.¹⁹ Din punct de vedere psihologic, Christos este Sinele, iar misterul euharistic constă în transformarea spiritului omului empiric în totalitatea sa exprimată prin Christos. Individuația are în sine caracter religios. Funcția transcendentă este simbolică și religioasă. Individuația este religioasă întrucât este arhetipală și numinoasă. Dimensiunea ei numinoasă se datorează trăirii aspectului colectiv al psihicului. Arhetipul lui Dumnezeu și arhetipul Sinelui nu pot fi distinse empiric. Sinele este cea mai directă experiență a divinității ce poate fi concepută psihologic.²⁰ Reprezentările divinității se modifică în timp, dezvoltând psihologului stadiul atins de individ în procesul de individuație. Imaginile utilizate în proces nu au cu necesitate caracter religios adecvat epocii. Dar dacă simbolurile vechi sunt inoperante și nu apar simboluri noi, omul se îmbolnăvește.²¹ Soluția pentru sănătatea mentală a celor ce nu se mai regăsesc în practicile Bisericii este individuația, adică găsirea interioară a lui Dumnezeu sau trăirea deplină a arhetipului său.²²

Jung operează cu simboluri, îndrăznind să aducă în câmpul investigației științifice articulările gândirii orientale, ale alchimiei și gnozei. Universul psihic conturat de el se apropie spectaculos de reprezentarea cuantic-relativistă a realului. Freud, ex-maestrul său, evolua în interiorul cunoașterii cartesiene. Între coordonatele gândirii lui și cele ale gândirii lui Jung, cel mai important dintre discipolii săi disidenți, se conturează o ruptură paradigmatică. Dimensiunile acestei rupturi sunt evidente la nivelul raportării celor doi la religie și religiozitate. Pentru Freud, religia este nevroză colectivă, iar religiozitatea simptom al relației conflictuale cu tatăl personal. Pentru Jung, religiozitatea este trăsătură constitutiv umană, nevroza e consecință a pierderii credinței și vindecarea presupune reasumarea unor conținuturi psihice religioase semnificative. Și psihanaliza și psihologia analitică răspund unor crize în evoluția umanității. Terapia freudiană vizează raportarea defectuoasă a individului la sexualitate. Terapia jungiană vizează pierderea legăturii contemporanilor cu divinitatea, ca centru ordonator.

Jung sugerează continuitatea dintre spirit și materie și asumă teoretic raționamente criticabile din perspectiva logicii clasice. Criticile aduse acestor construcții argumentative justifică suplimentar

¹⁵ Vezi A. Stevens, *op. cit.*

¹⁶ *Ibidem.*

¹⁷ *Ibidem.*

¹⁸ Vezi C. G. Jung, *Personalitate și transfer.*

¹⁹ Vezi G. Wehr, *op. cit.*

²⁰ Vezi C. G. Jung, *Imaginea omului și imaginea lui Dumnezeu*, București, Ed. Teora, 1997.

²¹ Vezi M. Palmer, *op. cit.*

²² Vezi F. Fordham, *Introducere în psihologia lui C. G. Jung*, București, Ed. IRI, 1998.

cercetarea gândirii lui în contextul unei mutații paradigmatică. Se întâmplă lucrul acesta întrucât, la o abordare critică, raționamentele dezvoltate de Jung pentru relativitate, complementaritate, plenitudine și indeterminare, dimensiuni paradigmatică ale fizicii noi, așa cum se lasă aceasta conturată de A. Einstein, N. Bohr, D. Bohm, W. Pauli și W. Heisenberg.

4. Noua paradigmă a fizicii contemporane

Fizica teoretică a înregistrat în prima jumătate a secolului al XX-lea o spectaculoasă schimbare de paradigmă. Explorarea lumii atomice și subatomice a dezvoltat fizicienilor o realitate stranie, paradoxală, obligându-i să recunoască inadecvarea conceptelor lor de bază și a modelului lor de a gândi la fenomenele microfizicii. Paradoxurile fizicii atomice au fost până la urmă percepute ca urmări firești ale utilizării conceptelor fizicii clasice în descrierea fenomenelor atomice. Mecanica cuantică a fost considerată aparatul adecvat de descriere a celor din urmă. În conturarea acesteia s-au conjugat interpretările distincte date noilor dimensiuni ale realului de către Niels Bohr, susținut de Werner Heisenberg, Wolfgang Pauli și Max Born, pe de o parte, și Albert Einstein, Erwin Schrödinger și Louis de Broglie, pe de altă parte.

Cu instrumentele cele noi, fizicienii au descoperit treptat un nivel al realului mai asemănător lumilor de basm ori extazului decât Universului cartesian, cunoscut și aparent accesibil. La acest nivel, cauzalitatea locală, curgerea liniară a timpului, terțul exclus și obiectivitatea cercetătorului nu mai au caracter de legi de acoperire. Noua înfățișare a realului stă sub semnul cauzalității globale, a continuum-ului spațio-temporal și al admiterii terțului. Fizicianul modifică, prin demersul de măsurare, parametrii obiectului măsurat. În fapt, nici nu prea există un astfel de obiect. Microparticulele se manifestă ca unde de probabilitate, venind magic acolo unde cercetătorul le invocă prezența. Încercând să contureze teoretic aceste noutăți, fizicienii au fost obligați să-și îndrepte atenția către posibilitatea reprezentării lumii ca întreg unitar. Această reprezentare nu este nouă în istoria omenirii. Orientarea spre ea este în fapt reorientare, adică revalorizare a reprezentării renaștentiste și pre-renaștentiste a lumii ca *unus mundus*.

Fritjof Capra, în *Momentul adevărului* (1982), semnaleză încărcătura epistemologică a mutației paradigmatică produse în fizică în prima jumătate a secolului al XX-lea și a consecințelor acesteia. Noua fizică impunea schimbări esențiale în conceperea spațiului, timpului, obiectelor, cauzalității. Fizica și-a dezvoltat astfel caracterul organic, holist și ecologic. Universul descris de ea este întreg indivizibil și dinamic. „*Un număr tot mai mare de oameni de știință sunt conștienți că gândirea mistică oferă un fond filosofic coerent și relevant pentru teoriile științei contemporane, o concepție a lumii în care descoperirile științifice pot fi în perfectă armonie cu scopurile lor spirituale și credințele religioase.*”²³

Teoria cuantică și teoria relativității întemeiază dezvoltările fizicii contemporane. Teoria cuantică prezintă particulele ca modele de probabilitate în rețeaua cosmică ce include și observatorul conștient. Teoria relativității dezvoltă caracterul dinamic al Universului. Acesta din urmă este perceput ca întreg indivizibil, dinamic, alcătuit din modele ale procesului cosmic. „*La nivel subatomic, interconexiunile și interacțiunile între părțile întregului sunt mai importante decât părțile în sine. Există mișcare, dar, în ultimă instanță, nu există obiecte în mișcare; există activitate, dar nu există actori; nu există dansatori, există doar dansul*”²⁴, arată aristotelian Capra.

5. C. G. Jung și Paulo Coelho: individualitate și Legendă Personală

Scriitorul brazilian Paulo Coelho, născut la Rio de Janeiro în 1947, este unul dintre cei mai de succes romancieri contemporani. Fostul hippie rebel, devenit apoi autor dramatic, director de teatru,

²³ F. Capra, *Momentul adevărului*, București, Ed. Tehnică, 2004, p. 77.

²⁴ *Ibidem*, p. 95.

jurnalist și poet, este centrul unui veritabil fenomen al culturii de masă.²⁵ Conform mărturisirilor sale, pelerinajul făcut în 1986 la Santiago de Compostela i-a marcat viața și cariera literară. Cărțile lui, editate în 150 de țări de pe toate meridianele și traduse în 56 de limbi, s-au vândut în zeci de milioane de exemplare. Romanele lui Paulo Coelho, traduse în mare parte în limba română la Editura *Humanitas*, sunt relatări diferite ale procesului individual.

Coelho se acordează explicit la scrierile lui Jung, mărturisind în prefața *Alchimistului* (1988): „Am descoperit că limbajul simbolic, care mă irita și mă descumpănea atât, era unicul mod de a atinge Sufletul Lumii, sau ceea ce Jung a denumit inconștientul colectiv. Am descoperit Legenda personală și Semnele lui Dumnezeu, adevăruri pe care raționamentul meu intelectual refuza să le accepte din cauza simplității”²⁶. O lectură în cheie individuale a *Alchimistului* evidențiază suprapunerea discursului lui Coelho pe conținuturile articulate ale gândirii lui Jung. Frecvența secvențelor textuale relevante în acest context îndreptățește considerarea romanului ca traducere programatică în limbajul cunoașterii comune a ideilor lui Jung. Succesul romanului nu se datorează însă faptului că cititorii îl găsesc cu ușurință printre rândurile lui pe acesta din urmă.

Succesul scrierii lui Coelho se datorează faptului că răspunde unei nevoi simple și general umane de modele individuale. Meritul lui Coelho este acela de a fi semnalat această nevoie, forțând astfel manifestarea ei, în pofida complicatelor pretenții ale culturii contemporane.

6. Dimensiunea paradigmatică a gândirii lui Jung

Gândirea lui Jung își dezvoltă astfel acordul cu tendințele transformatoare ale cunoașterii comune privind raportarea omului la sine și la lume. Jung se acordează deopotrivă în sus, la fizica secolului al XX-lea, și în jos, la orientările de gust ale publicului larg. Acordul, posibil pe fundalul apetenței psihologului elvețian pentru simbol și gândire simbolică, dezvoltă dimensiunea paradigmatică a sistemului său ideatic. Revalorizarea aproape simultană a cunoașterii simbolice și a reprezentărilor lumii ca întreg în disciplinele umanului semnaleză o schimbare de epistemă în gândirea occidentală. Psihologia analitică este una dintre expresiile elocvente ale acestei schimbări.

Interesul manifestat de contemporani pentru ideea de dezvoltare durabilă, implicând rearmonizarea omului cu mediul său de viață, ar putea funcționa ca indicator al aceleiași schimbări.

Le statut cognitif du symbol dans la pensée contemporaine

Résumé

Ioan Petru Culianu considère la science moderne comme le résultat d'une rupture au niveau de l'imaginaire, rupture produite en Europe après la Renaissance. Sur le fond de la terreur inspirée par les bûchers des sorcières, les penseurs européens ont dirigé leur intérêt vers des occupations considérées inoffensives par les Églises chrétiennes. La Renaissance a été une culture du fantastique. La Réforme et la Contreréforme ont signifié en égale mesure de la censure de l'imaginaire, c'est-à-dire la destruction de l'imagination active et l'orientation de l'attention vers le monde matériel et vers le quantitatif. La naissance des sciences exactes, de la technologie moderne, des institutions modernes et des névroses chroniques est due à cette censure.

La perte des voies de communication avec le monde par l'imaginaire est, pour Culianu, un regrettable accident. L'auteur espère une mutation dans le mental humain qui récupère les bénéfices perdus. Son espoir s'appuie sur les orientations de nature récupératoire ressorties de la pensée européenne dans la première moitié du XXe siècle.

²⁵ www.librariilehumanitas.ro

²⁶ P. Coelho, *Alchimistul*, București, Ed. Humanitas, 2002, p. 6.

Pour Ernst Cassirer le signe distinctif de l'humain consiste à opérer avec des symboles pour s'adapter à l'environnement. Le système symbolique s'interpose entre le système récepteur et le système effecteur, en retardant la réponse aux stimulus et en instituant une nouvelle dimension du réel. L'homme est un *homo symbolicum*.

Pour Mircea Eliade la symbolique est une modalité autonome de connaître. La pensée symbolique est consubstantielle à l'être humain, en précédant le langage et la pensée discursive. Le symbole dévoile des aspects de profondeur du réel.

Pour Carl Gustav Jung sous le niveau personnel de l'inconscient – dévoilé et décrit par Sigmund Freud – il y a la structuration de l'inconscient collectif. Ceci est le siège des archétypes. Les archétypes sont des formes de réponse aux sollicitations de l'environnement, en unissant les instincts et l'intellect. La psyché humaine est orientée vers l'individuation, c'est-à-dire vers son propre accomplissement. Cet accomplissement suppose la confrontation des archétypes. De cette manière, le symbole trouve sa place au milieu fonctionnel de la psyché.

Pour Gilbert Durand l'imaginaire est l'ensemble des images et des relations entre les images qui constituent le capital des pensées du *homo sapiens*. L'image est un symbole. Au cas du symbole il existe un rapport d'inadéquation entre le signifié (qui n'est pas directement présentable) et le significatif. Cette inadéquation fait du symbole l'instrument préféré à l'aide duquel on peut se rapporter au non-sensible. La fonction de l'imagination est l'euphémisme. Ainsi, la liberté et la dignité de la vocation ontologique humaine s'appuie sur l'imaginaire. Réhabiliter l'imagination signifie reconsidérer la mythologie, la magie, l'alchimie et la participation mystique. Mais la logique de l'imaginaire n'est pas la logique traditionnelle, classique. La logique de l'imaginaire s'approche de la logique de la physique contemporaine, où trouvent leur place les concepts de réversibilité, complémentarité, incertitude et continuum spatio-temporel. La raison signifiante, soutenue du point de vue épistémologique par le changement du paradigme de la physique, s'impose de la sorte comme alternative à la raison opérationnelle, ostensible.

Selon la physique, discipline représentative du point de vue épistémologique, les sciences socio-humaines se préparent de cette façon pour la mutation paradigmatique. Au niveau du sens commun, la mutation se produira avec un retard correspondant à l'inertie accentuée de ceci. Mais le succès de marché des romans de Paulo Coelho signale l'intérêt des occidentaux pour les représentations symboliques des trajectoires individuelles et leur besoin d'identifier les légendes personnelles.

Mariana BORCOMAN

POLITICI CULTURALE PE PĂMÂNTUL CRĂIESC

Teritoriul constituit prin *Diploma Andreană* (1224) și cuprins între Drăușeni și Orăștie, numit **pământul crăiesc**, va fi organizat potrivit unor structuri specifice. Acestea au fost 7+2 scaune și 2 districte, organizate după modelul adus de sași din spațiul de origine (Mosela, Luxemburg, Est de Rin) și adaptate spațiului transilvan.

Potrivit actului mai sus amintit, „*sașii puteau să își exercite dreptul lor propriu prin cumulare. În cadrul acestuia sunt conținute urme ale lui Jus Italicum din Colonia precum și dreptul aplicat în Westfalia de Est și de Vest. Până în secolul al XVI-lea jurisdicția pe pământul crăiesc s-a orientat după acest drept cutumiar. El s-a păstrat în memoria judecătorilor din comunele și satele săsești*”¹.

Teritoriul cuprindea așezări mai mari sau mai mici, mixte (în spațiul acesta locuiau români și secui) și s-a bucurat de o largă autonomie, mai ales în timpul domniei lui Matei Corvin. Atunci capătă statut legal și Universitatea Sașilor de la Sibiu, ce va fi un for politic și administrativ până la 1876, când autoritățile de la Buda au hotărât desființarea pământului crăiesc.

În Transilvania, sașii vor crea în spațiul urban un cadru cultural adecvat – o cultură urbană, iar în cel rural și-au conservat tradițiile.

În domeniul cultural contribuția acestei etnii poate fi analizată pe structura mai multor paliere:

1. intervenția directă în acest sens a Magistratului;
2. Biserica reformată, îndeosebi prin preot, se asigura de conservarea unor valori morale și culturale în localitate;
3. profesorii – rectorul școlii îndeosebi – ce aveau în grijă formarea tinerei generații în spirit civic și respect față de comunitate.

Sașii de pe pământul crăiesc vor păstra câteva elemente culturale definitorii vreme de 800 de ani. Vorbeau mai multe dialecte vechi, aduse din spațiile de proveniență, fapt care a făcut ca limba lor să aibă o rezonanță aparte de limba germană modernă. În cadrul acestora regăsim și cuvinte din limba română și din cea a secuilor din aceste zone.

Un alt reper de continuitate a fost portul săsesc – colorat diferit în zone diferite – și care îi identifică.

În ceea ce privește „*obiceiurile ocupaționale, elemente de cultură materială îi definesc. Încă de timpurii se identifică prototipurile vest-europene ale arhitecturii bisericilor, caselor și fortificațiilor săsești*”².

Pe pământul crăiesc ei vor fi grupuri de meșteșugari și țărani, constituind zone agrare și viticole întinse, alături de structuri urbane evolute și constituindu-se în bresle (după modelul ghilldelor occidentale).

Magistratul era compus din cei mai bogați și respectați cetățeni ai așezării, și anume: judele scăunal sau districtual, primarul și senatorii. Va duce o politică culturală intensă. În cadrul acestuia se discuta alocarea anuală a unor sume de bani destinate diferitelor activități:

- a. burse de studiu pentru copii merituoși, dar cu probleme sociale (aceștia mergeau fie la liceul Honterus la Brașov și de aici la universitățile europene, fie la Sibiu, să învețe o meserie);
- b. întreținerea funcționarilor școlii;
- c. fanfara și formația de dansuri primeau bani tot pentru întreținere;
- d. pentru organizarea diferitelor festivități culturale la sărbătorile religioase, dansuri și baluri după Paște.

¹ Felix Sutschek, *Statutele municipale ale sașilor din Transilvania*, Stuttgart, 1997, p. 13.

² Thomas Năgler, *Așezarea sașilor în Transilvania*, București, Editura Kriterion, 1981, p. 111.

Toate categoriile erau obligate să prezinte la finele anului o dare de seamă cu privire la felul în care s-au cheltuit banii.

În cadrul Magistratului intra, în localitățile mai mici, și parohul bisericii. Numirea în această funcție se făcea după evaluarea candidaților de către Magistrat. Preotul evanghelic era cel ce avea grijă de copii prin școala confesională, îndrumându-i, alături de profesori. De asemenea, aceeași activitate desfășura alături de enoriași. Mersul la biserică, duminica dimineța, era ceva obișnuit într-o comunitate săsească. Tot preotul era cel care iniția înființarea diferitelor societăți de lectură; activitatea acestora se desfășura fie la casa parohială, fie în alte locuințe din comunitate.

În orașe, preoții interveneau în enunțarea câtorva principii stricte privind ținuta vestimentară din interiorul cetății, principii care erau incluse în regulamentele orășenești. Astfel, cel mai cunoscut este cel din 1583 din Sighișoara, reînnoit în 1613 și în 1683. Acesta prevedea ca femeile să poarte, în zilele de lucru, haine închise la culoare și capul acoperit; numai duminica, la slujbă, ele puteau purta portul popular viu colorat.

Existau multe articole referitoare la restricția vestimentară în statutele din mediul urban, pentru că, acolo, influențele modei pătrundeau mai ușor. Magistratul sighișorean chiar a sancționat pe acei breslași care aduseseră modele mult prea moderne pentru locuitorii cetății. Tot în hotărârile Magistratului sighișorean se găsesc informații despre amenzi și pedepsele ce se dădeau femeilor care nu respectau regulamentul vestimentar (aplicarea acestora va fi aspră în perioada ocupației turcești a cetății Sighișoarei din secolul al XV-lea și persoanele ce se făceau vinovate erau bătute în public).

Rectorul școlii și corpul profesoral erau un factor cultural important în așezarea săsească. De obicei, rectorul îndeplinea și funcția de notar al orașului.

În oricare așezare a pământului crăiesc vor fi semnalate școli primare începând din 1393 (până la șapte clase), iar rectorul școlii avea cel puțin titlul de bacalaureat sau era chiar licențiat.

Formarea tinerilor în grija și respectul față de părinți și comunitate și pentru păstrarea obiceiurilor și a normelor morale era o realitate. Încă dinainte de a intra la ciclul primar copiii erau educați în grădiniță și apoi, din primele clase, erau angrenați în diverse activități. Se făceau mici grupuri pe nivel de vârstă și desfășurau diverse acțiuni.

Băieții mergeau la vânătoare sau ajutau la activitățile de reparații prin localitate. După confirmare, se formau *Bruderschafturile* (*Frățiile*). Acestea asigurau curățenia în curtea parohială, îngrijirea bolnavilor și a orfanilor sub îndrumarea parohului sau organizau detașamente de pază în comunitate. Băieții rămăneau în cadrul lor până mergeau în armată și apoi, după căsătorie, intrau în *vecinătăți*. Intrarea în aceste frății se făcea urmând un ritual de inițiere, plătind o sumă de bani și apoi o cotizație anuală. Se întruneau de 2-3 ori pe an și aveau la conducere un jude, un crâțmar mare și unul mic și un secretar (ce consemna horărârile).

La Saschiz, spre deosebire de alte așezări, sunt consemnate în secolul al XV-lea asociații ale băieților țărani, precum și ale tinerilor meseriași – cizmari și țesători. Un loc aparte în cadrul acestora îl avea asociația *Johannesbruderschaft* din Sibiu, a cărei vechime datează din 1372. Acolo veneau băieții din toată Transilvania să învețe meseria de cizmar și puteau intra în asociație numai reformați.

Pentru fete exista, sub îndrumarea preotesei sau a profesoarelor, un fel de școală de bune maniere, unde învățau să coasă, să gătească și se pregăteau pentru viața de familie. După o vreme și ele vor forma grupuri ale surorilor – *Schvesterschaft* –, tot la nivel de vârstă.

Toate aceste asociații conservau o realitate și pot fi comparate cu cetele de feciori (la românii din Transilvania) și cu obiceiul legatului de surori (specific zonei Olteniei).

Viața muzicală în comunitate era intensă. Existau mai multe formații: de la copii de școală la cei maturi. Fanfara însoțea activitatea comunității la balurile organizate, la spectacolele de Crăciun, la funeralii. Primele astfel de formații au fost consemnate la Sibiu în secolul al XVI-lea și activitatea lor

a continuat până în secolele XIX-XX. În târgul Rupea, în anii 1920-1930, existau fanfară, cor de tineri și orchestră. Formația de suflători a capelei „*avea un statut, un lider și un profesor în vârstă care îi iniția, iar la 1861 aceasta ținea concerte și în așezările învecinate*”³. În parcul din centrul orașului fanfara cânta în fiecare duminică după-amiaza. Pentru instrumente primeau bani de la Magistrat, apoi de la primarul orașului.

Orchestra de casă a luat naștere din inițiativa profesorului Hans Roth la 1911 și era formată din 27 de membri. Înainte de Primul Război Mondial se țineau la Rupea concerte de cameră. De asemenea, în anul 1928, ia naștere prima asociație muzicală de aici, numită *Sunet de clopot*.

Formații de teatru popular ce dădeau scurte reprezentații cu scene din viața comunității au existat de timpuriu pe pământul crăiesc (în secolele XVI-XVII în scaunele Sighișoara și Sibiu). De la nivelul copiilor de școală până la cele formate din adulți. O sută de ani mai târziu din acestea s-au dezvoltat trupe de teatru.

O anume activitate culturală se desfășura și în cadrul vecinătăților. Ele au fost asociații moral-civice care au apărut pe pământul crăiesc încă din secolul al XIV-lea (cea mai veche din Transilvania a fost cea din Prejmer, de la 1498). S-au dezvoltat din confreriile religioase și e greu de spus dacă modelul acestora a fost adus din Occident. Mai degrabă s-au dezvoltat aici, în spațiul transilvan. Numărul vecinătăților era variabil în funcție de mărimea orașului și a cartierelor sale și de numărul de locuitori din cetate. Și în cadrul adunărilor anuale ale acestora se prezentau scurte scenete inspirate din viața comunității. Într-o vecinătate intrau numai bărbații și femeile căsătorite de pe o stradă. Aceasta se supunea întotdeauna regulilor oficialităților și participa la diferite manifestații organizate de Primărie sau Biserică. Cu timpul însă ele decad și „*pierd teren prin reducerea autorității din cauza curențelor din activitatea proprie sau a retragerii cetățenilor în mediu familial, ca și prin formarea unui nou mod de viață publică: până nu de mult hulite, cârciumile au început să-i atragă pe locuitorii onorabili*”⁴.

Asociații culturale activau mai ales în mediul urban și ele s-au dezvoltat începând cu secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Acestea erau conduse de intelectuali: profesori, medici, avocați și în cadrul lor se vor edita și primele ziare. Acestea vor apărea abia în secolul al XX-lea. Erau foi locale ce apăreau lunar și săptămânal și apoi au devenit cotidiene. În ele regăsim informații diverse care ne ajută să ne formăm o imagine asupra vieții cotidiene din cadrul comunităților săsești. De la evenimente ce țineau de activitatea Bisericii evanghelice și a școlii la cele legate de asociațiile cu caracter economic sau la anunțuri diverse.

În concluzie, putem spune că exista în teritoriul locuit de sași o viață culturală manifestată prin caracteristici diverse – spiritul acesta fiind încurajat de oficiali și atent supravegheat de Biserică.

Cultural Policy in the King's Land

Abstract

*The concept of cultural policy is new in the field of cultural pursuits, but it have emerged in human communities since early times. In our article we have emphasized the existence of such preoccupations in the **king's land** which was inhabited by Saxons in Transylvania. In Saxon communities, the concern for education and the enhancement of moral-religious and civic spirit were the duties of the priest, the teacher and the authorities. Mention should be made that those preoccupations were accompanied by the preservation of the tradition that was observed by the community.*

³ Hedwig Kellner, *Das musicalische Repts*, p. 1.

⁴ Angelika Schaser, *Reformele iosefine în Transilvania și urmările lor în viața socială*, Sibiu, Editura Hora, 2000, p. 182.

Ana-Maria ROMAN-NEGOI

POLITICA EDITORIALĂ A TIPOGRAFIEI UNIVERSITĂȚII DIN BUDA LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Finalul secolului al XVIII-lea deschidea în Imperiul Habsburgic, odată cu dispariția lui Iosif al II-lea, șirul unor transformări politice, dinspre centru spre periferie, care au determinat o nouă așezare a priorităților și strategiilor de guvernare, în vederea menținerii coeziunii acestui construct multiconfesional și multiethnic, pe fondul apariției în Europa a unui nou tip de răspuns social: revoluția. Domeniile vieții economice, culturale, educaționale sau confesionale, prin instituțiile reprezentative, s-au aliniat acestor mutații coordonate de Curtea de la Viena. În studiul de față ne propunem o reconstituire generală a modului în care jocurile și fluctuațiile de pe scena politică a imperiului s-au răsfrânt asupra uneia dintre instituțiile-simbol pentru valorile Iluminismului central-est european: Tipografia Universității din Buda.

Pentru Ungaria, secolul al XVIII-lea părea că se încheie în plin avânt al Luminilor, care au favorizat procesul general de construcție a culturilor naționale la popoarele Europei Centrale și de Est. Dispariția lui Iosif al II-lea de pe scena politică a atras imediat o succesiune de schimbări ale vederilor și priorităților politice ale imperiului, care nu au rămas fără ecou în Ungaria. Din punct de vedere politic, anul 1795 marca pentru Ungaria începutul unei perioade de reacțiune, caracterizată de ascensiunea tendințelor retrograde, de blocarea inițiativelor de reformă. Curtea de la Viena și stările maghiare, în ciuda vechilor conflicte (care nu dispar), își unesc forțele în fața inamicului comun, revoluția. Finalul secolului al XVIII-lea oferă imaginea unei tranziții politice, în care tendințele dominante ale Luminilor pierd din intensitate pe fondul noii politici promovate de Viena¹, ce se va sprijini exclusiv pe cenzură și poliție ca să păstreze ordinea și liniștea în monarhie². Acest vid politic se va termina abia în anul 1830, odată cu primele semne ale mișcării de reformă liberală. În tot acest interval nu regăsim decât proiecte individuale, dar nu o mișcare reformistă propriu-zisă. „Am căzut în întuneric” afirmau fruntașii direcției reformiste de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în mare parte intelectuali fără origini nobile, susținători ai absolutismului luminat iozefin. Elita iluministă maghiară apărea ca dezorganizată din punctul de vedere al acțiunilor politice, mulți dintre susținătorii ideilor reformiste fiind condamnați la moarte sau închiși: József Hajnóczy, János Batsányi, Ferenc Kazinczy, Gábor Dayka, József Kármán. Mutațiile din planul

---

¹ Domokos Kosáry, *La fin d'une époque: la crise des Lumières en Hongrie*, în *Début et fin des Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale (Actes du Sixième Colloque de Mátrafüred)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, p. 149. Când discutăm despre un declin al tendințelor dominante ale Luminilor, avem în vedere faptul că acestea nu s-au limitat la elementul național, care a constituit însă nota distinctă, marca de recunoaștere la popoarele Europei Centrale și de Est. Programul Luminilor a îmbrățișat un ansamblu de probleme filosofice, sociale, politice care au avut ca scop progresul uman și social.

² Paul Lendvai, *Ungurii*, București, Ed. Humanitas, 2001, p. 201.

politic vor determina o canalizare a energiilor și a formelor de exprimare spre viața culturală.³

În ciuda acestui recul politic, domeniile vieții culturale, mai puțin expuse, au putut să-și continue drumul, preluând elemente din perioada Luminilor, adesea însă sub o formă modificată. Evoluția oscilatorie a numărului tipografiilor în Ungaria, reintroducerea cenzurii, dispariția revistelor în limba maghiară, scăderea drastică a numărului ziarelor în limba maghiară au constituit elemente care au avut un impact direct asupra eforturilor de consolidare a identității culturale și politice maghiare aflate pe o pantă ascendentă până la momentul 1795.⁴ Singurul domeniu care nu suferă schimbări îl reprezintă literatura consacrată difuzării cunoștințelor practice, în special literatura economică cunoaște o dezvoltare constantă, popularizarea științei fiind încurajată în continuare. Susținerea financiară din partea statului și promovarea intensă a acestei literaturi sunt pe deplin explicabile în condițiile noilor obiective ale politicii economice ale Curții de la Viena.

În domeniul istoriei, mai sensibilă la schimbările ideologiei politice, promisiunea unei noi școli iluministe nu se realizează până la urmă. Predominant rămânea, la început de secol XIX, spiritul moștenirii iezuite: Hevenesi, Timon, Kaprinay, Pray, Katona.⁵ Discursul istoric la finele secolului al XVIII-lea, fie că ne referim la cel maghiar, ceh sau slovac, fie la cel românesc, se subsumează în mod clar unor obiective politice, în cadrul unui proces general-regional de afirmare a identităților naționale.⁶ Bagajul cunoștințelor, al ideilor, al temelor cultivate este adesea unul comun. Frecventarea și folosirea acelorași surse (Bonfini, Olahus, Toppeltinus, Szamoskozy, Fridvalsky, Kolesery, Felmer), asemănarea modului de citare a acestora, gama comună a argumentelor⁷, merg în aceeași direcție de susținere a ideii de atmosferă istoricizantă regională, caracterizată de schimbul informațional care se produce la nivelul istoricilor. Preocupările pentru istoria instituțională, în special istoria Bisericii, întâlnite atât la cehi, slovaci, maghiari, cât și la români, se circumscriu aceluiași trend general al epocii orientat spre renovarea domeniului. Putem vorbi din acest punct de vedere de o unitate tematică ce se reflectă într-o diversitate a formelor, fapt sesizabil nu doar în plan istoric, ci și lingvistic. Tranziția de la secolul al XVIII-lea la secolul al XIX-lea împingea spiritul moștenirii istoriografice iezuite spre criticism, spre anunțarea germenilor polemicilor naționale în discursul istoric.⁸

³ Domokos Kosáry, *loc. cit.*, p. 149. Cel mai cunoscut exemplu este al contelui Ferenc Széchenyi, fondator în anul 1802 al Muzeului Național, care va deveni ulterior Biblioteca Națională Széchenyi.

⁴ Presa din Ungaria a fost cea mai sensibilă la noile schimbări survenite în plan politic. Numărul tipografiilor, care a urcat de la 17 în 1760 la 51 în 1790, înregistrează un recul, 30 în anul 1800, pentru ca apoi să urce din nou la 52 în anul 1817. În ceea ce privește ziarele în limba maghiară, dacă în 1782 existau 18 ziare și reviste în limba maghiară, în anul 1804 nu mai găsim decât 4 ziare. Revistele dispar cu totul în anul 1795 și reapar în anul 1814, având mai mult un caracter literar sau istoric: „Erdélyi Museum” („Muzeul Transilvaniei”), „Tudományos Gyűjtemény” („Colecția Științifică”). Dispar pamfletele și literatura satirică. Cfr. Domokos Kosáry, *loc. cit.*, p. 153; Jean Bérenger, *A History of the Habsburg Empire 1700-1918*, New York, Longman Press, p. 56.

⁵ Steven Béla Várdy, *Modern Hungarian Historiography*, New York, Columbia University Press, 1976, p. 30; Laura Stanciu, *Biografia unei atitudini: Petru Maior (1760-1821)*, Cluj-Napoca, Ed. Risoprint, 2003, p. 163; Domokos Kosáry, *loc. cit.*, p. 154.

⁶ László Sziklay, *Les courants idéologiques, littéraires et artistiques dans les publications de l'Imprimerie Universitaire de Buda*, în „Typographia Universitatis Hungaricae Buda 1777-1848” (în continuare „TUH/1983”), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983, p. 46.; Ovidiu Papadima, *Ipostaze ale Iluminismului românesc. Momente și sinteze*, București, Editura Minerva, 1975, p. 38-60; Fritz Valjavec, *Geschichte der deutschen kulturbeziehungen zu Südosteuropa. Aufklärung und Absolutismus*, München, 1958, p. 43-57; Emil Niederhauser, *La publication des livres et la prise de conscience nationale des intellectuels en Europe Orientale*, în „TUH/1983”, p. 60-62.

⁷ Laura Stanciu, *op. cit.*, p. 170-171. Tematica generală comună cultivată în scrierile istorice se subsumează procesului de afirmare a identităților naționale. Problema națională, ideea originii și, implicit, a drepturilor popoarelor reprezintă subiecte predilecte ale istoricilor vremii. Afirmarea identității prin istorie și limbă va lua la începutul secolului al XIX-lea forma unei competiții ideologice reflectate cel mai bine în scrierile polemice cărora li se asociază nume ca Juraj Sklenár, Istvan Katona, Petru Maior, Bartolomeo Kopitar. A se vedea László Sziklay, *loc. cit.*, p. 49.

⁸ László Sziklay, *loc. cit.*, p. 50.

Programul dezvoltării limbii și literaturii naționale formulat în anul 1770 de György Bessenyei – reprezentant al nobilimii iluministe – a fost continuat, chiar dacă sub un aspect diferit, căci limba constituia un puternic simbol al identității naționale. Numele lui Ferenc Kazinczy, Miklós Révai sau Ferenc Verseggy se leagă de efortul constant al dezvoltării limbii maghiare, concretizat în dicționare, gramatici.⁹

În tot acest interval, 1795-1818, considerat drept criza Luminilor, Buda a continuat să reprezinte un important centru economic și comercial, care a atras mulțimea coloniștilor greci, sârbi, macedoromâni, care au încercat să-și găsească un loc alături de maghiari și germani.¹⁰ Poliglotismul a imprimat orașului un caracter cosmopolit și a favorizat, prin instituțiile sale, dezvoltarea unei culturi multinaționale, deosebit de benefică pentru popoarele Europei Centrale și de Est. Avantajul deținerii a trei instituții-cheie: Universitate, Tipografie, Bibliotecă – toate trei creații ale Vienei – a transformat orașul într-un puternic centru cultural, foarte căutat de elitele regionale ale vremii.

Recunoașterea capitalei Ungariei, Buda, ca simbol cultural al Luminilor, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, se făcea însă în primul rând prin Tipografia Universității (în continuare TUB).¹¹ Instituția tipografiei, cu rol în valorificarea, distribuirea și repartizarea cunoașterii, prin producerea unităților mobile de informare, constituia un filtru ideologic al timpului și, în aceeași măsură ca și biblioteca, un barometru asupra poziției și evoluției domeniilor vieții culturale din această parte a imperiului. În ciuda fluctuațiilor politice de după dispariția lui Iosif al II-lea, în toată perioada de funcționare, 1777-1848, Tipografia Universității din Buda a continuat să rămână un loc de recunoaștere a intelectualilor diverselor naționalități, un loc al liberelor schimburi, o emblemă a diversității ideologice și a multiculturalismului promovat de Curtea de la Viena, care a urmărit difuzarea Luminilor în context național. De la mutarea ei la Buda în anul 1777, ascensiunea Tipografiei este una spectaculoasă, susținută prin privilegiile acordate de Curtea Imperială. În anul 1779 Maria Tereza a dăruit Tipografiei privilegiul editării cărților didactice pentru întreaga Ungarie, exclusivitate care o transforma într-un factor cultural major, în condițiile unei funcționări fără concurență care-i asigura un venit constant, dar și o poziție de instituție subordonată. Un al doilea act cu valoare de privilegiu este dat în anul 1795 prin dreptul de a scoate cărți laice și bisericești în limbile română, sârbă și neogreacă, măsură deosebit de benefică în impulsivarea dezvoltării culturale regionale a acestor popoare.¹² În toată perioada 1777-1848, Tipografia a funcționat ca o instituție etatizată, subordonată atât Consiliului Locumtenențial al Ungariei, cât și Universității, o exponentă a tendinței moderate a Luminilor, care a publicat lucrări în 16 limbi.¹³ Plasarea ei în Ungaria a fost una strategică, autoritățile imperiale urmărind facilitarea accesului naționalităților din sud-estul Europei la

⁹ László Sziklay, *loc. cit.*, p. 46; Domokos Kosáry, *loc. cit.*, p. 154; Lorand Benkő, *L'Imprimerie Universitaire de Buda pour la promotion de la culture et de la langue hongroise à l'époque des Lumières*, în „TUH/1983”, p. 233.

¹⁰ Maria Protase, *Petru Maior: un ctitor de conștiințe*, București, Editura Minerva, 1973, p. 123.

¹¹ Béla Köpeczi, *Le rôle de l'Imprimerie Universitaire de Buda dans le développement culturel des peuples de l'Europe Centrale et Orientale à la fin du XVIII-ème et au début du XIX-ème siècle*, în „TUH/1983”, p. 19-24; Ambrus Miskolczy, *Le rôle des publications de l'Imprimerie Universitaire de Buda dans l'évolution de la culture roumaine de la fin du XVIII-ème siècle à 1830*, în „TUH/1983”, p. 301-309; Andrei Veress, *Tipografia românească din Buda*, în „Boabe de grâu”, III, nr. 12/decembrie 1932, p. 593-612; Laura Stanciu, *op. cit.*, p. 167-169; Victor Neuman, *Tentația lui Homo Europaeus*, București, 1991, p. 208-210.

¹² Andrei Veress, *loc. cit.*, p. 593; Gheorghe Gorun, *Cenzorii români de la Tipografia din Buda*, în „Crisia”, Oradea, XXII, 1992, p. 145.

¹³ Laszlo Sziklay, *loc. cit.*, p. 47.

programul Luminilor, conform priorităților programului politic al Vienei și, în același timp, o măsură pentru întărirea poziției culturale a Budei în cadrul sistemului de vase comunicante al imperiului.¹⁴ Finalul secolului al XVIII-lea a reprezentat pentru popoarele acestei regiuni vremea manualelor, a dicționarelor și gramaticilor, un timp al afirmării identității naționale prin limbă și istorie¹⁵, care se va prelungi și în deschiderea secolului următor. Titlurile au demonstrat că Tipografia este o instituție de prim rang, care încurajează diversitatea spirituală, favorizând înmulțirea coridoarelor care legau Răsăritul de Apus. Cartea celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea a inaugurat promovarea unui gust estetic mai evoluat și a unei rigori științifice mai accentuate, schimbând fundamental coordonatele rolului și locului său în societate.¹⁶

Tranziția de la Iluminism la Romanticism a găsit Tipografia Universității subordonată politicii Curții de la Viena, care, prin Consiliul Locumtenențial a controlat întreg procesul de tipărire și difuzare a cunoașterii conform dezideratului de prevenire a revoluției, care a aliniat segmentul superior al nobilimii maghiare noilor directive. Cenzura a urmărit purificarea literaturii susținute financiar de stat de orice ambiții naționale sau politice. Cărțile religioase (psalmi, catehisme, discursuri despre morală), o literatură de amuzament, fără mari pretenții, cărțile de popularizare a cunoștințelor, mai ales în domeniul agriculturii, reprezentau genurile favorizate care se vindeau și cel mai bine¹⁷ și răspundeau orientărilor oficiale ale momentului în ceea ce privește difuzarea cunoașterii la nivelul societății, pe linia dezideratului educării acesteia în beneficiul statului. Un moment important, pe fondul transformărilor care au marcat viața politică și culturală a Ungariei la limita secolelor XVIII-XIX, l-a reprezentat instalarea lui Ferenc SÁghy la conducerea Tipografiei (1804-1838). De numele său istoriografia maghiară leagă modernizarea TUB și orientarea graduală spre o poziție de independență atât în relațiile cu Universitatea, cât și din punct de vedere

¹⁴ Käfer István, *Az Egyetemi Nyomda Négyszáz Eve (1577-1977)*, Budapest, Magyar Helikon, 1977, p. 97-150; Domokos Kosáry, *loc. cit.*; Ioan Chindriș, *Cartea românească veche la Budapesta*, în „Acta Musei Napocensis”, II, nr. 23, 1997, p. 215.

¹⁵ Béla Köpeczi, *loc. cit.*, p. 20-21. Abecedarele, ghidurile ortografice, gramaticile în limbile naționale (maghiară, germană, română, sârbă, croată, slovacă, ucraineană) s-au bucurat de o atenție specială la TUB, dintre autori evidențiindu-se Ferenc Verseghy, Anton Bernolák, Gheorghe Șincai, Mrazović, M. Lutskey. Politica editorială de la finalul secolului al XVIII-lea s-a concentrat de asemenea pe segmentul manualelor școlare – matematică, geografie, istorie naturală – tipărite și ele în limbile naționale. Printre autori întâlnim nume ca Miklós Révai, Károly Luby, Gáspár Pál, Daniel Mitterpacher, Antun Mandić. Pentru Universitate TUB a imprimat cursuri universitare, opere științifice ale profesorilor, mai ales în domeniul științelor naturale și medicinei. Evoluția conștiinței naționale la popoarele din regiune, pe fondul receptării și asimilării Luminilor, a marcat o creștere a interesului pentru istoria națională anunțată prin studiul originilor. Direcția încurajată de iozefinism în mod oficial în domeniul istoriei a fost însă cea a răspândirii cunoștințelor de istorie universală, concretizate în traduceri, cărora li se asociază nume ca J. Schröck (limba germană), V. Millot (limba română), A. Branković, G. Magarašević (în limba sârbă), A. S. Kipilovski (limba bulgară). Au fost imprimate lucrări de istoria limbii care au avut ca destinație nu doar dezvoltarea culturii în limba maternă, ci au urmărit, chiar dacă indirect, întărirea conștiinței istorice. Avem în vedere teoriile continuității daco-romane, prin Maior, Murgu, Carcalechi, tezele care au servit la dezvoltarea identității naționale slovace prin Kollár, Hollý, teoriile panslavismului, prin Herkel, Kollár și cele ale afirmării naționale sârbe, prin Rajić, Obradović, Karadžić. Orientarea regională comună către istoria națională nu a putut însă rămâne fără ecou la TUB, aici imprimându-se lucrări privind istoria maghiară semnate de István Katona și György Pray, o istorie despre prințul sârb Miloš Obrenović sub semnătura lui Vuk Karadžić, istoria slovacilor prin Ján Kollár, istoria popoarelor slave prin J. Rajić și, desigur, istoria românilor prin Petru Maior, care își vedea editată la 1812 *Istoria românilor în Dachia*. Acest tip de lucrări nu au constituit însă o prioritate editorială, încurajată în mod oficial de stat. În tranziția de la secolul al XVIII-lea la secolul al XIX-lea cărțile de popularizare au constituit segmentul cărui i s-a asigurat un loc central în activitatea editorială. O serie întreagă de lucrări gen manuale, broșuri au avut în vedere difuzarea cunoștințelor economice în limbile latină, germană, maghiară, română, slovacă. Dintre autori: Witsch, Lastryrie, Mitterpacher (1789, 1805, 1813), Tessdik (1801), Heintl (1811), Șincai (1806). Între anii 1777 și 1848 la TUB au apărut 5.500 de titluri, 4.000 dintre lucrări au apărut în latină, maghiară și germană (1.723 în latină, 1.379 în maghiară, 924 în germană, 672 în limba sârbă, 278 în limba română, 229 în slovacă, 127 în croată, 72 în ebraică, 41 în ucraineană, 23 în bulgară și 30 în alte limbi). A se vedea pentru acest clasament Béla Köpeczi, *loc. cit.*, p. 19-24; Victor Neumann, *op. cit.*, p. 219; Laura Stanciu, *op. cit.*, p. 167-168.

¹⁶ Maria Béreny, *Cultura românească la Budapesta în secolul XIX*, (Teză de doctorat), Cluj-Napoca, 2000, p. 35.

¹⁷ Emil Niederhauser, *loc. cit.*, p. 52.

financiar.¹⁸ Rezultatele acestei politici de modernizare, cu efecte semnificative și pentru elita românească din Transilvania, se verifică cel mai bine prin consultarea cifrelor în ceea ce privește tipărițiile în limba română. Astfel, în perioada 1801-1805 producția de cărți și publicații românești atinge cifra de 8, între 1806 și 1810 cifra este de 36, între 1811 și 1815 cifra urcă până la 51, între 1816 și 1820 cifra este de 33, între 1821 și 1825 de 28, iar în 1826-1830 de 36.¹⁹

La începutul secolului al XIX-lea cărțile religioase ocupau prima poziție în diviziunea tematică și constituiau segmentul cel mai bine vândut printre publicațiile de la TUB, poziția secundă fiind ocupată de manualele școlare laice. Literatura religioasă și manualele școlare au reprezentat, până în 1815, 90% din publicații.²⁰ Diviziunea tematică generală, stabilită pe baza cererii depozitarilor, se verifică și în cazul tipărițiilor în limba română. În primele trei decenii ale secolului al XIX-lea, primul loc este ocupat de lucrările de teologie, a căror cenzură era asigurată acum de autoritățile laice. Urmău cele de pedagogie morală, manuale și lucrări de istorie, economie, științe exacte, lingvistică, literatură și categoria diverse, care includea de obicei ordine oficiale, calendare, reviste.²¹ Pentru segmentul publicațiilor în limba maghiară, diviziunea tematică în primul sfert al secolului al XIX-lea înregistrează trei mari genuri: manuale și lucrări științifice (geografie, istorie, medicină, agricultură, chimie), lucrări cu subiect literar și lucrări de lingvistică, cu funcție clară în promovarea limbii, care au beneficiat de susținerea directorului tipografiei, Ferenc SÁghy.²² Cititorii slovaci erau cei care dispuneau de cea mai mare varietate de lucrări cu conținut religios: psalmi, catehisme, discursuri despre morală. Evidențe exacte de comandă de carte, în limbile slavilor de Sud, rutenă, slovacă, română, din partea depozitarilor, indică în intervalul 1803-1804 următoarele cifre: un total de 28.104 exemplare, din care 55% lucrări cu caracter religios, 35% manuale școlare și 10% literatură profană. Segmentul cel mai consistent al beneficiarilor era reprezentat de slavii de Sud, 69%, urmau apoi românii, cu un procent de 14%, slovaci 13% și rutenii 2%.²³ În ansamblul său, difuzarea de cărți de către TUB rămânea dominată de idealul pedagogiei de stat, al cărui obiectiv principal era să educe în spiritul formării unor cetățeni supuși, devotați și morali. Politica generală a Habsburgilor nu a pus piedici tendințelor de emancipare ale minorităților naționale, căci învățământul în limba maternă constituia un instrument eficace de educare a supușilor, dar sensul emancipării trebuia privit numai prin relaționarea cu prioritățile politice ale momentului stabilite de Curte, care urmărea evitarea dezintegrării imperiului. Comenzile de manuale – care rămân o prioritate editorială – la TUB au atins și cifra de zeci de mii. Într-un clasament al tipografiilor din Ungaria, realizat în funcție de

¹⁸ Lorand Benkő, *loc. cit.*, p. 233. În anul 1804, când Ferenc SÁghy primește postul de director cu acordul Senatului Universitar, este ultima ocazie pentru Universitate de a-și face auzită efectiv vocea în treburile uneia din instituțiile sale. Exigențele economice vor deveni preponderente în toate domeniile vieții publice, astfel că și TUB s-a văzut nevoită să facă față liberei concurențe. Istoriografia maghiară a atribuit directorului SÁghy rolul unui veritabil mecena, acesta acceptând imprimarea lucrărilor în limba maghiară ai căror autori nu puteau plăti costurile de editare. Éva Ring, *La diffusion des livres en langues minoritaires par L'Imprimerie Universitaire Royale de Hongrie au début du XIX-ème siècle*, în „TUH/1983”, p. 90. Din deceniul 4 al secolului al XIX-lea discuțiile pe seama privilegiilor editoriale deținute de TUB devin din ce în ce mai aprinse în Ungaria, fiind întreținute de segmentul burgheziei maghiare ale cărei cerințe literare sunt considerate nesatisfăcute prin politica promovată de această instituție.

¹⁹ Ambrus Miskolczy, *loc. cit.*, p. 308; Nicolae Boșșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, Editura Facla, 1986, p. 169.

²⁰ Diviziunea tematică generală, care punea pe primele două locuri cărțile religioase și manualele școlare, a fost stabilită pe baza cererii depozitarilor. Între 1804 și 1848 TUB a fost în contact cu 170 de depozite de carte și 80 de orașe. Numai în anul 1804, la Timișoara (al doilea centru de livrare după numărul comenzilor), cererile pentru manuale au fost următoarele: 500 de cărți de scriere ilire și 300 românești, 500 de Ortografii ilire și 200 de cărți de citire românești; Cfr. Éva Ring, *loc. cit.*, p. 92.

²¹ Ambrus Miskolczy, *loc. cit.*, p. 309.

²² Lorand Benkő, *loc. cit.*, p. 233.

²³ Éva Ring, *loc. cit.*, p. 93.

cantitatea de hârtie consumată, TUB se afla pe prima poziție, atât la finalul secolului al XVIII-lea, cât și la începutul secolului al XIX-lea.²⁴

Subordonarea TUB politicii imperiale promovate de Viena se reflectă, în primul rând, în prioritatea acordată tipăriturilor. La începutul secolului al XIX-lea, pe fondul războaielor napoleoniene, Viena profesează o politică ce viza intensificarea creșterii economice, în principal prin dezvoltarea domeniului agrar. Campania de propagandă printre țărani, susținută în Ungaria de Consiliul Locumtenențial ce acționa conform dispozițiilor imperiale, se concretizează prin tipărirea lucrărilor de agrotehnică, fie sub formă de manuale școlare, fie ca lucrări speciale de popularizare, majoritatea traducerii sau adaptări după manualele franceze și germane. Începuturile stau sub semnul economiilor de câmp, însă după 1810 apar lucrări specializate²⁵, care se asociază unor nume ca Witsch, Mitterpacher, Tessedik, Heintl, Wingard. În această direcție se înscriu și eforturile lui Gheorghe Șincai, concretizate în 1806 în lucrarea *Povățuire către Economia de Câmp pentru Folosul Școalelor Românești cealor din Țara Ungurească și din părțile ei împreunate*, o lucrare care prin destinație se încadrează în categoria manualelor, adaptată după modelele vremii, ale cărei intenții sunt în mod clar utilitare și care are la bază atât experiența autorului, cât și împrumutul din lucrările de profil ale vremii.

Până în jurul anului 1815 subiectul tipăriturilor de la TUB nu va cunoaște modificări esențiale, primele trei poziții fiind revendicate de manuale și lucrări didactice cu acoperire pentru învățământul primar, secundar și universitar, literatura religioasă și cea utilitară, susținută și supravegheată de stat. Literatura profană acoperea doar un segment destul de redus la începutul secolului al XIX-lea, 10%, ca să satisfacă noile exigențe ale burgheziei maghiare²⁶ în creștere.

Începutul secolului al XIX-lea păstrează pentru TUB privilegiile exclusivității editării unor segmente de lucrări (manuale, cărți laice și bisericești în limbile popoarelor din regiune), care mențin însă automat și poziția de subordonare în raporturile cu statul și prioritățile acestuia în ceea ce privește orientarea, difuzarea și controlul cunoașterii la nivelul populației imperiului. În același timp, dezvoltarea societății va determina apariția unui factor nou, căruia TUB va trebui să-i răspundă: libera concurență. În toată perioada de tranziție de la Iluminism la Romanticism nu putem vorbi de o singură ideologie sau de dominația unui singur curent literar sau artistic. TUB a publicat toate operele care respectau criteriul calității, în ordinea priorităților politicii imperiale și a cenzurii, constituindu-se într-un mediu multiplicator al ideilor și curentelor, care a favorizat afirmarea elitelor regionale. Budapesta, prin instituțiile sale cheie, Universitatea și Tipografia, a devenit la începutul secolului al XIX-lea un adevărat centru de emisie culturală, schimbând polaritatea nucleelor de formare și informare, prin opțiunea elitelor regionale. Publicarea operelor în limbile naționale a adus cu sine nu doar o fortificare a conștiinței naționale, ci și o îmbunătățire a vocabularului, a normelor literare și o ridicare a nivelului estetic original de expresie, în vreme ce, la un alt palier, lucrările științifice au contribuit la formarea unui limbaj specializat și a unei terminologii științifice. Distincția între etichetele „retrograd” și „progresiv” o putem face tocmai prin acest amestec al ideilor, gusturilor, curentelor și stilurilor, regăsite în proporții diferite în lucrările ieșite sub marca *Tipographia Universitatis Budensis*.

²⁴ Anna Kecskés, *La production des livres vue en chiffres*, în „TUH/1983”, p. 126-128. În anul 1796 TUB era urmată de tipografiile Trattner și Weber, iar între anii 1817 și 1822 a fost urmată de Trattner și Debrecen (tipografia orașului).

²⁵ Domokos Kosáry, *loc. cit.*, p. 184-189; Béla Köpeczy, *loc. cit.*, p. 22; Ioan Lumperdean, *Literatura economică românească din Transilvania la începutul epocii moderne*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1999, p. 109-121.

²⁶ Eva Ring, *loc. cit.*, p. 93.

**Editorial Policy of the Printing House of the University of Buda
at the Beginning of the 19th Century**
Abstract

The present study aims to re-compose the editorial environment and priorities of the Printing House of Buda with an up-to-date bibliography.

The end of the 18th century opened, for the Habsburg Empire, together with the death of Joseph II, the line of a series of political transformations, from the center to the edge, that determined a new layout of governing priorities and strategies in order to maintain the cohesion of this multi-confessional and multi-ethnic structure, on the background of a new type of social response in Europe: the revolution. The fields of economic, cultural, educational or confessional life, through their representative institutions, aligned with those mutations coordinated by the Court of Vienna. In our study, we intend to make a general reconstruction of the way in which the games and fluctuations on the political stage of the Empire reverberated in one of the key institutions, the Printing House of the University of Buda, a symbol for the values of the Central-East European Enlightenment.

At the beginning of the 19th century Budapest, through the University and the Printing House, became a true center of cultural emission, changing the polarity of formation and information by the option of regional elites. The publication of works in national languages – originals and translations – led not only to a consolidation of national conscience but also to an enrichment of vocabulary and literary norms and to an increase of the original aesthetic level of expression, while the scientific works contributed to the creation of a specialized language and a scientific terminology.

The difference between the labels „regressive” and „progressive” can be made through this very mixture of ideas, tastes, trends bearing a regional mark and styles, which can be found in different proportions in the works issued under the brand *Tipographia Universitatis Budensis*.

Ovidiu SAVU

SITUAȚIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ROMÂNESC DIN BRAȘOV LA JUMĂTATEA SECOLULUI AL XIX-LEA

Studiul nostru este o incursiune în istoria școlilor românești din Brașov, începând cu anii '30 ai secolului al XIX-lea și până în ultimii ani ai perioadei neoabsolutiste (1850-1860).

Am luat ca punct de referință anii 1834-1837 deoarece, începând cu această perioadă, putem vorbi de o dezvoltare/ridicare din punct de vedere social-economic a comunităților de români aflate de sute de ani în cartierul Șcheii Brașovului sau veniți în Cetate la sfârșitul secolului al XVIII-lea, pe fondul opririi otomane.

Atunci, odată cu negustorii români de la sud de Carpați și Dunăre, a mai venit și o pătură importantă de negustori macedoromâni, greci, bulgari și sârbi. Mulți dintre acești români, fie că erau din Șcheii Brașovului, fie veniți și stabiliți în Cetate, erau comercianți care știau carte și care, influențați de ideile progresist-revoluționare din Europa, doreau ca fiii lor să studieze la școli și licee, pentru a se ridica intelectual și social.

Despre tema pe care ne-am propus-o în acest studiu s-au mai scris monografii, studii, articole științifice, dar un studiu complex care să cuprindă întreaga perioadă a secolului al XIX-lea și care să se refere la istoria școlilor cu predare în limba română din Brașov nu am găsit, deocamdată.

De un real folos ne-au fost studiile și monografiile publicate la sfârșitul secolului al XIX-lea și în perioada interbelică.

Dintre cele mai importante lucrări care au fost dedicate istoriei acestor școli românești amintim: *Istoria școlilor centrale gr. or. din Brașov*, semnată de Andrei Bârseanu în anul 1902, monografia apărută în anul 1898 și semnată de protopopul Bartolomeu Baiulescu, intitulată: *Monografia comunei bisericesci gr. or. Române din Cetatea Brașovului, cu acte și dovede*, Sextil Pușcariu: *Brașovul de altădată*, carte reeditată după anul 2000, Dan Pavalache: *Cronica de Brașov*, precum și alte cărți și articole apărute în reviste de specialitate.

În afara acestor surse bibliografice, am beneficiat de o serie de documente ce aparțin Arhivei Mureșenilor, unele dintre ele de curând traduse și transcrise de reputatul cercetător brașovean Gernot Nussbächer, căruia dorim să-i mulțumim și pe această cale pentru sprijinul și sfaturile date în documentarea pe care am întreprins-o.

Unul dintre aceste documente importante ale Arhivei Mureșenilor a fost folosit în demersul nostru; este vorba despre o istorie și un regulament-program ce datează din anul 1854. Acest document ne-a fost de un real folos la descrierea înființării gimnaziului latino-german, în anul 1837.

Toate aceste școli, înființate până la Revoluția de la 1848 sau după anul revoluționar, au contribuit la păstrarea identității naționale a românilor ardeleni. Școlile înființate la Brașov în această perioadă au fost frecventate de copiii românilor din Brașov, din împrejurimi și chiar din Moldova și Țara Românească.

Totodată, ziarele și revistele în limba română apărute la Brașov începând cu anul 1838 au fost difuzate și citite de românii din toate provinciile locuite de ei.

Brașovul a reprezentat, la jumătatea secolului al XIX-lea, puntea de legătură între revoluționarii români din Moldova și Muntenia, mulți dintre ei găsindu-și adăpostul în casele românilor din Șcheii sau din Cetate. Tot aici, la Brașov – unul din cele mai dezvoltate orașe ale Transilvaniei –, au apărut și documente programatice ale Revoluției de la 1848 sau memorii și revendicări publicate în „Gazeta de Transilvania”.

Multe dintre viitoarele personalități ale culturii române au făcut școala elementară, gimnaziul sau liceul la aceste școli românești, înființate cu multe greutăți și din cauze materiale dar și datorită refuzului, uneori, al autorităților locale sau guvernamentale.

1. Situația învățământului românesc din Brașov în deceniul trei al secolului al XIX-lea

La începutul secolului al XIX-lea, și mai ales după Congresul de la Viena din anul 1815, Brașovul cunoaște o dezvoltare rapidă din punct de vedere economic și social. Deși era situat la capătul imperiului multinațional, era locuit de o comunitate săsească (care deținea și puterea politică), dar și de români, maghiari, greci, care ajunseseră să fie aproape jumătate din populația orașului. În jurul anului 1824 Brașovul avea aproximativ 20.000 de locuitori, la care se mai adăugau periferiile și chiar mulți locuitori ai satelor de lângă oraș.

Și situația socială a românilor din Șchei și Cetate s-a îmbunătățit, existând numeroși comercianți români care au ajuns să-i concureze și chiar să-i depășească pe cei sași.

Totuși, situația învățământului românesc din Brașov nu era deloc bună. Deși românii reprezentau circa o treime din populația orașului, ei nu aveau decât o școală în limba română în Șcheii Brașovului și acces dificil la școala săsească din Cetate.

După ce, la începutul secolului al XIX-lea, românii și alte națiuni din Transilvania au primit dreptul de a-și cumpăra case în zona centrală – locuită sute de ani de populația germanică –, numeroși negustori și meșteșugari români își vor cumpăra sau construi case în interiorul Cetății.¹

O situație mai deosebită din punct de vedere social-economic a avut comunitatea greacă din Brașov, venită la sfârșitul secolului al XVIII-lea, alături de macedoromâni; aceștia din urmă și în special grecii au primit anumite privilegii din partea autorităților locale.

Aceste privilegii obținute de Compania grecească i-au impulsionat pe negustorii greci și români să ridice o biserică de rit ortodox în Cetate la sfârșit de secol (XIX), având hramul Sfintei Treimi. Pe lângă această biserică a funcționat și o școală în care se învăța în limbile greacă și germană. De altfel, această școală a fost sprijinită material din fondurile bisericii, ale negustorilor, dar și de o importantă moștenire lăsată de principele Grigore Brâncoveanu.²

Dar neînțelegerile dintre români și greci i-au determinat pe primii să părăsească biserica și să-și construiască o capelă în Piața Centrală a Brașovului. Tot în această zonă românii din Cetate au înființat o școală elementară comercială, care a ajuns la un nivel mai ridicat de dezvoltare odată cu venirea la Brașov a viitorului ziarist și intelectual de frunte al Transilvaniei, George Barițiu.

De numele lui Barițiu, Andrei Mureșanu și Iacob Mureșianu – foști colegi la școlile Blajului – se va lega, începând cu anii 1836-1837, înființarea unor școli și gazete în limba română ce vor fi cunoscute în toată Transilvania, dar și peste Carpați.

Deși în comunitatea de români a Brașovului au ajuns într-un mediu ortodox și deși toți erau de religie greco-catolică, cei trei viitori cărturari români ai Transilvaniei au dat dovadă de spirit de înțelegere și toleranță în timpul pe care l-au petrecut în acest oraș.

În afara celor trei intelectuali de frunte, absolvenți ai Facultății de Teologie de la Blaj, trebuie să amintim că, tot în această perioadă, o seamă de personalități ale românilor ortodocși au sprijinit la fel de mult înființarea de școli în limba română. Și îi amintim acum numai pe cei mai importanți: episcopul și viitorul mitropolit Andrei Șaguna, protopopul Ioan Popasu, Nicolae Teclu, Alexandru Ioan Cuza și mulți alții.

¹ Vom folosi termenul de Cetate pentru a desemna zona veche a orașului, vechiul burg locuit în Evul Mediu de populația săsească a orașului Brașov.

² Bartolomeu Băulescu, *Monografia comunei bisericesci gr. or. Române a Sfintei Adormiri din Cetatea Brașovului cu acte și dovedii*, Brașov, Tipografia Ciurcu, 1898, p. 19.

La Brașov, George Barițiu a fost profesor între anii 1836 și 1838, iar în anul 1838 devine redactorul-responsabil al „Gazetei de Transilvania”, primul ziar politic al românilor ardeleni.

În 1838 Barițiu îl sprijină pe Andrei Mureșanu să ajungă profesor la școala românilor din Cetate, dar și să devină redactor al „Foi pentru minte, inimă și literatură”, suplimentul cultural al „Gazetei”.

Iacob Mureșianu a fost cel care și-a adus contribuția la înființarea gimnaziului latino-german în decembrie 1837 (unde documentele ne arată că până în anul 1867 o treime din elevi erau români). La acest gimnaziu, viitor liceu romano-catolic, Iacob Mureșianu a fost profesor timp de aproape 40 de ani și director pentru vreo douăzeci.

Venirea Mureșenilor și a lui Barițiu la Brașov a fost sprijinită nemijlocit de negustorii români bogați, care le-au pus la dispoziție condiții bune de trai și un salariu modest la început; dorind însă continuarea aspirațiilor Școlii Ardelene, cei trei colegi și prieteni au rămas aici și au contribuit la emanciparea culturală a românilor ardeleni.

2. Școala elementară și de comerț românească din Cetatea Brașovului

La jumătatea secolului al XVIII-lea numărul comercianților români și greci din Brașov era destul de mare, dar cei mai mulți dintre ei locuiau în Șcheii Brașovului sau în zona dintre Poarta Ecaterinei și Piața Prundului. De altfel, până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, conform unor legi mai vechi, românii și grecii nu puteau să-și cumpere case în interiorul Cetății locuite de sași.

După emiterea Decretului de concivilitate din 4 iulie 1781³, românii și grecii au obținut dreptul de a-și cumpăra case în Cetate și cele două comunități au hotărât ridicarea unei biserici cu hramul Sfintei Treimi, ce se va construi în anul 1787.

La această biserică serviciul religios se ținea în română și în greacă. Nu peste mult timp însă, cele două comunități de ortodocși nu se mai înțeleg, grecii neacceptând ca slujba religioasă să se mai țină și în limba română.

Nici la școala grecească de pe lângă biserică elevii români nu mai aveau acces și, în aceste condiții, românii au fost nevoiți să-și cumpere o casă în Piața Centrală a orașului și să-și construiască singuri o biserică. În anul 1833 se cumpără o casă „în mijlocul pieții Brașovului și în această casă își deschiseseră în anul 1833 o capelă”⁴.

După modelul negustorilor greci, care aveau o companie privilegiată grecească recunoscută de autorități, comercianții români s-au hotărât să-și creeze o asociație comercială a lor, numită „Gremiul neguțătorilor români din Brașov”⁵. În fruntea acestei organizații a comercianților români se aflau cei mai de seamă dintre ei, mulți fiind cunoscuți și în străinătate, datorită vastului comerț pe care îl făceau din Levant și până în vestul Europei. Dintre cei mai importanți îi amintim pe Ioan Jippa, frații Ioan, Gheorghe și Florea Iuga, Rudolf Orghidan, Gheorghe Ioan, Gheorghe Nica, Nicolae Teclu, frații Cepescu etc.

O parte a acestor negustori erau cunoscători de carte, ca I. Jippa și N. Cepescu, iar pe fiii lor i-au dat la școli ca: gimnaziul săsesc, gimnaziul catolic inferior din Brașov, gimnaziul din Blaj și chiar la școala comercială din Viena. Dacă negustorii români brașoveni își trimit fiii să studieze la școlile Blajului, putem vorbi și de o „subțiere a prejudecăților” între românii brașoveni ortodocși și greco-catolici.⁶

³ Andrei Bârseanu, *Istoria școalelor centrale române gr. or. din Brașov scrisă din incidentul jubileului de 50 de ani al gimnaziului*, Brașov, Tipografia Ciurcu & Comp., 1902, p. 19.

⁴ *Ibidem*, p. 20.

⁵ Gremiul era o asociație sau organizație a negustorilor, care le apăra drepturile și privilegiile în raporturile pe care le aveau cu autoritățile locale.

⁶ G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei. Pe două sute de ani în urmă*, Ediția a II-a, Inspectoratul pentru cultură al jud. Brașov, 1993, vol. I, p. 45.

În anul 1834 se înființează la Brașov prima școală comercială românească, organizată apoi de G. Barițiu cu sprijinul negustorilor români locali. La această școală reprezentanții capelei construite de români în Târgul Grăului, având hramul Sf. Adormiri a Maicii Domnului, l-au angajat ca dascăl pe Anton Stamatopulo, cu „o plată deosebit de mare pe acel timp, de 1000 de fl. v. v. anual”⁷.

Renumitul profesor și președinte al Astrei, Andrei Bârseanu, în monografia dedicată „școlii centrale române gr. or.”, ne precizează faptul că „în noua școală avea să se învețe limba nemțescă, grecescă și românescă, scrisoarea și socotéla”.

Numele celor doi comercianți români care răspundeau de școala aceasta nou-înființată erau Gheorghe Nica – ca inspector al școlii și Gheorghe Iuga – administrator.

Învățătorul Anton Stamatopulo nu a stat decât un an de zile, fiind numit apoi Dimitrie Leca, cel care își făcuse studiile la școala grecească și la gimnaziul săsesc din Brașov și le continuase la Blaj. Dar nici Leca nu a stat mai mult de un an și în anul școlar 1836-1837 se întrevădea ca școala să nu beneficieze de învățător.

În aceste condiții, negustorii brașoveni s-au orientat către George Barițiu – și el absolvent de Teologie la Blaj –, pe care îl admiraseră încă din anii 1834-1835. Vara anului 1834 Barițiu și-o petrecuse la Brașov, ca instructor al fiilor negustorilor I. Jippa și T. Dsanly. Deși avea numai 23 de ani, Barițiu a scris la sfârșitul studiilor blăjene un memoriu intitulat *Disertație despre școli, pentru toți credincioșii de legea grecească din Brașov*.

Vom reda mai jos câteva pasaje din acest memoriu întocmit de către Barițiu, pentru a arăta demersul viitorului cărturar al Transilvaniei în înființarea de școli în limba română. De altfel, noi considerăm că, în acea perioadă, singurele „arme” pe care le puteau folosi românii pentru apărarea conștiinței lor naționale erau cele culturale.

Iată ce scria Barițiu în acest memoriu, care va fi preluat și de Andrei Bârseanu: „*Me uitai împrejur în Ardealul tot, școli priviam: vedeam multe, dar nu românesci o nu!... Numai singur la Blaj pentru Români, și aci pentru cincisute de tineri pe an; mai mulți nu pot, nu au modru [sic] de a învăța. Și ce este acest număr de școlari asemănat cu un milion și mai două sute de mii de Români, lucuitori într’acastă patrie? Când se vor lumina?... Școli sunt de lipsă, școli!*”

Aci stătui și privii cătră Brașov. Dumneadeule bune!... Atăția bărbați cu duh de naționalitate însuflați, atăția, nu numai simțitori de lipsele și necazurile neamului său, ci dimpreună avuți, neșcolari harnici, și veduți: Români, Greci, Bulgari, toți atăta prin buna credință [...] – Școli, școli, bărbați brașoveni, care bine întemeiate și înzestrate, pe lângă ce varsă cele mai scumpe daruri peste omenime, luminează și au luminat orizontul tuturor patriilor, rămân în veci mulțămitoare cătră întemeietorii săi!”⁸.

Cel care a fost „negociatorul” venirii lui Barițiu la Brașov a fost negustorul Gheorghe Nica, iar condițiile erau bine stabilite. Barițiu se angaja prin contractul încheiat la 17/29 septembrie 1836 ca pe „o perioadă de trei ani de zile să fie prim profesor al școlilor cetățenilor și negustorilor români din cetatea Brașovului cu un salariu de 200 fl anual, dar și asigurate lemnele și locuința”. Conform contractului, noul profesor se angaja „să dea tinerilor învețături în limba Românească, Nemțescă și Latinească după un proiect de învețătură care ni l-au făcut cunoscut și să așeze școla pe un temei, pe care următorii mai cu înlesnire să pótă zidi învețăturile după un metod mai nou ce i se va vedé mai înlesnitor după loc și după vârsta tinerilor”⁹. Din păcate, au existat contemporani ai lui Barițiu care au considerat venirea lui la Brașov ca pe o dorință sau misiune de a-i influența pe românii ortodocși spre a le schimba confesiunea.

⁷ A. Bârseanu, *op. cit.*, p. 21.

⁸ *Ibidem*, p. 25-26; s-au păstrat limbajul și ortografia folosite de A. Bârseanu în anul 1902.

⁹ *Ibidem*, p. 56.

Interesante ni s-au părut structurarea materiilor și împărțirea pe clase făcute de Barițiu după venirea sa la această școală. Clasa întâi, destinată începătorilor, a fost condusă de învățătorul secundar I. Precup, iar între anii 1838 și 1840, coordonată de poetul Andrei Mureșanu, după care urmă pentru un an Bartolomeiu Mețianu; după aceea, Ioan Popovici, Grigore Moldovan și Nicolae Preda. Clasa a doua și a treia erau conduse de primul profesor, G. Barițiu.

Obiectele de studiu care se propuneau în aceste două clase erau: „*Gramatica românească și nemțească, socotela, istoria și geografia, principii de bună purtare*”, după *Cărticica moravurilor bune* de M. Fulea, și pentru cei care doreau să treacă la școli mai înalte, limba latină. Școala din Cetate sau cea de la capelă era frecventată de tinerii din Brașov, dar și din comunele învecinate, și mai ales din Săcele, iar unii elevi erau chiar din Țara Românească.

În monografia pe care am mai amintit-o mai sus, scrisă de A. Bârseanu în anul 1902 și dedicată *Istoriei școlilor centrale din Brașov* am găsit, la subsolul paginilor 30-31, o *Programă de învețături* din anul 1837/38, care ni s-a părut concludentă și cuprinzătoare și din care vom transcrie – la nota¹⁰ – partea mai interesantă. Această programă școlară cuprinde materiile principale pe care le învățau elevii de la această școală în clasa întâi de studiu, dar și în următoarele.

Paralel cu munca de profesor, Barițiu a devenit, după 12 martie 1838, redactorul-responsabil al „Gazetei de Transilvania”, dar își va continua munca începută până în 1845.

Deși a fost o școală elementară, sau comercială mai apoi, școala din Cetate (ori de la capelă) a jucat un rol deosebit în pregătirea primară a fiilor de români; iar cei mai buni dintre ei puteau să-și continue studiile liceale și chiar superioare.

Și în domeniul învățământului Barițiu a fost un deschizător de drumuri, metodele noi fiind puse în practică la Brașov; de ele au beneficiat copiii românilor din oraș și împrejurimi.

3. Situația școlii românești de pe lângă biserica Sfântul Nicolae în anii 1838-1844 și după 1850

Dacă situația școlilor din Cetate – cea grecească de la biserica Sf. Treime, cea românească de la capela Sf. Adormire și cea de la gimnaziul latino-german – era destul de bună, nu același lucru se întâmplă cu școala de pe lângă biserica Sf. Nicolae.

Deși era mai veche și mai „bogată” decât celelalte biserici, situația organizatorică și a nivelului de pregătire a dascălilor și elevilor va decădea în anii '30 ai secolului al XIX-lea.

Toate acestea se vor întâmpla până la venirea ca paroh a lui Ioan Popasu, în anul 1838, la biserica Sf. Nicolae.

¹⁰ „Programă de învețături, ce se vor urma pe anul 1837/8 în clasul al 4-lea seu pregătitor de comerț: Stările împrejur de acum silesc pe părinți, să îngrijescă cât mai în grabă a întemeia o școlă comercială, fără de care nici o *soțietate neguțătorească* nu poate să fie. O școlă ca acesta are mai întâiu un clas pregătitoriu, la care intră toți aceia, cari, nefiind în limba nemțască procopsiți desăverșit, pe lângă acesta au să învețe încă:

1. Elementurile aritmeticii...
2. Conșepturi de corespondenții și alte scrisori trebuincioase, românesce și nemțesce
3. Geografia a tot pământul, după Canabich
4. Istoria naturală, ca pregătire de cunoștința mărfurilor, după Hoffmann
5. Istoria Lumii, ... începând cu istoria patriei
- .....
7. Gramatică latină
8. Inceputuri de Doppie ...”

Ioan Popasu s-a născut la Brașov în anul 1808, având părinții originari din România.¹¹ Primii ani de școală îi face la școala de pe lângă biserica Sf. Nicoale, sub conducerea dascălului Simeon Jinariul, apoi la școala grecească din Cetate.

Viitorul episcop a făcut apoi studii la gimnaziul săsesc din Brașov și la gimnaziul romano-catolic din Sibiu, iar liceul la Cluj, unde a absolvit și cursul de filosofie. Pe cele universitare în domeniul teologiei le-a făcut la Viena timp de 4 ani, între 1833 și 1837, după care ajunge secretar al episcopului Vasile Moga. În anul 1839 Popasu a fost numit paroh și, curând, protopop la biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului.

După venirea lui Ioan Popasu la această biserică și situația școlii de aici se va îmbunătăți simțitor. Astfel: „*El propuse ca pe viitor la această școală să se țină 4 clase de copii și 2 de copile [...] Ca învățători recomandă: la cl. I pe A. Androne, la cl. II și III pe Nicolae Preda, la cl. IV pe noul diacon Iosif Barac, [...] iar la clasele de fete pe T. Moldovanu*”¹².

Ca inspectori ai școlii reorganizate după anul 1841 îi avem pe Dimitrie Cepescu, fost inspector școlar și mai înainte, și pe protopopul Petru Gherman.

Peste numai doi ani, în anul 1843, Ioan Popasu va interveni în favoarea cererilor învățătorilor de la această școală, care cereau îmbunătățirea situației lor materiale.

O altă intervenție importantă a protopopului Popasu a fost obținerea unei recunoașteri a școlii românești de la Sf. Nicolae și un act adițional numit *Instrucția*. După unele dezbateri și răspunsuri nefavorabile, în cele din urmă *Instrucția* și hotărârile legate de aprobarea școlii au fost recunoscute de guvernul transilvan și de episcopul Moga.

Astfel, prin Decretul nr. 1196 din data de 27 februarie 1844, școala de la Sf. Nicolae era recunoscută „*deopotrivă cu școlile normale de stat și astfel copiii, cari au cel puțin nota «de prima clasă» să fie primiți în gimnasiile din țară fără nici o pedecă*”¹³.

Între anii 1840 și 1843, Ioan Popasu împreună cu alți reprezentanți ai românilor din Cetate, alături de grecii de la biserica Sf. Treime, au încercat să pună bazele unui gimnaziu greco-ortodox. Neavând fondurile și aprobările necesare, construirea acestui gimnaziu s-a amânat până în anul 1850.

La început s-a cumpărat un teren în zona dintre Șchei și Cetate, numit Groaveri, unde românii din Cetate au dorit inițial construirea unui cimitir, dar Popasu le spuse: „*Ôre nu ar fi mai bine, ca grădina acésta să o folosim nu pentru morți, ci pentru vii, și într'ênsa să ridicăm o clădire școlară comună, care să adăpostéscă într'ênsa atât pe copiii D-Vóstră, cât și pe ai numărósului popor român din Scheiu?*”¹⁴.

Ideea aceasta a fost privită cu bucurie de întreaga comunitate de români și, în anii 1844-1848 și 1850-1851, au început și strângerea de fonduri în bani și materiale, și construcția propriu-zisă a gimnaziului greco-ortodox românesc – viitorul Liceu nr. 1/Liceul „Andrei Șaguna” (episcopul și viitorul mitropolit ortodox al Transilvaniei Șaguna aducându-și o contribuție însemnată la construcția acestei școli, printre primele românești din Transilvania).

Deoarece propunerea protopopului Ioan Popasu, din anul 1840, de construire a unei noi școli românești a fost privită cu atâta entuziasm de reprezentanții românilor și din Cetate și din Șchei, s-a constituit Eforia Școlară sau „Eforia Scolastică”, cum se numea inițial comisia pentru colecta publică. „Curatori” ai Comisiei au fost numiți Ioan Pantazi și Nicolae Dima pentru biserica Sf. Nicolae și Ioan Iuga și Rudolf Orghidan pentru Cetate.

¹¹ *Ibidem*, p. 33.

¹² *Ibidem*, p. 36.

¹³ *Ibidem*, p. 38.

¹⁴ *Ibidem*, p. 41.

În octombrie 1846 inginerul Ștefan Emilian prezintă planurile viitoarei construcții, dar în 1848 se întreprinde acțiunea de construire.

După încheierea Revoluției, Ioan Popasu reia propunerea gimnaziului românesc, cele două comunități întâlnindu-se și după ce obțin aprobarea de construcție cu sprijinul episcopului Andrei Șaguna.

Activitatea la școala situată pe Șirul Spitalului și care se numea „Școala centrală românească” a început în anul 1850. Printre primii elevi au fost Titu Maiorescu și Ioan Meșotă. Clădirea nu era însă adecvată pentru o școală și în aceste condiții se propune din nou construirea unei școli românești.

Costurile necesare unui edificiu nou se ridicau la circa 40.000 de florini, o sumă mare pentru vremurile acelea.

În monografia¹⁵ dedicată Colegiului „Andrei Șaguna” profesorul S. Toma ne oferă o listă cu principalele donații pentru școală, ce s-au făcut între anii 1850 și 1860:

Donații de peste 1000 de florini:

1. *Andrei Șaguna – 2522 de florini*
2. *Bucur Pop – 1130 de florini*
3. *Vasile Lacea – 2175 florini*
4. *Gheorghe Ioan și fiii – 3300 florini*
5. *Gheorghe Iuga – 1250 florini*
6. *Dumitru Oțotoi – 2166 florini*
7. *Ioan Iuga – 2650 florini*
8. *Ioan Pantazi – 1760 florini*
9. *Aga Constantin Hurmuzachi – 1416 florini (colectă)*
10. *Nicolae Măciucă – 1410 florini*
11. *Nicolae Teclu – 1400 florini*
12. *Butmăloi Paraschiva – 2000 florini*
13. *Rudolf Orghidan – 1550 florini*
14. *Cristea Orghidan – 1054 florini*
15. *Biserica Sf. Nicolae – 37.605 florini*
16. *Biserica Sf. Adormire – 17.503 florini*

Construcția acestei școli românești – gimnaziu și mai apoi liceu – a costat foarte mult și s-a făcut cu mari sacrificii, la început, prin 1853 fiind gata doar parterul și un etaj; abia în 1856 se finalizează lucrările și se dau în folosință toate cele 22 de încăperi, dintre care 11 la parter și 10 la etajele I și II. După calculele făcute în acea perioadă de I. Jippa, cheltuielile totale au fost de 66.000 de florini, dar

---

¹⁵ Simion Toma, *Un templu al culturii, Colegiul Național „Andrei Șaguna”, 150 de ani – o monografie a școlii*, Brașov, Ed. Concordia, 2000, p. 26.

dacă luăm în calcul și materialele de construcție primite gratuit și munca voluntară, se ajunge la 80.000 de florini.

O realizare importantă a Școlilor centrale a fost înființarea, începând cu anul școlar 1857/58, a unui curs seral pentru ucenici și calfe de prăvălie; această propunere a venit din partea episcopului Andrei Șaguna, cel care a pus și piatra de temelie a gimnaziului în 1850.

Negustorii brașoveni erau preocupați de realizarea unui învățământ real, legat de practică, iar cursurile acestea vor începe propriu-zis numai în anul 1861 și vor dura până în 1886.

Unul dintre cei mai de seamă susținători ai învățământului românesc din Brașov a fost negustorul Ioan Juga care, prin testamentul său din 24 iulie 1851, a lăsat suma de 12.000 de florini pentru salarizarea unui profesor de istorie și a încă 6.000 pentru perioada de pensionare. Din „Fondurile Juga” s-au plătit, tot în această perioadă de început, și ajutoare sub formă de „stipendii” pentru școlarii foarte buni și săraci.

De altfel, episcopul Andrei Șaguna îi va dedica lui Ioan Juga lucrarea sa asupra bisericii ortodoxe, numindu-l: „*mădular dintâiu al Eforiei școlare, făcător de bine al săracilor, al tinerimei școlare, și sprijinitor al instituțiilor școlare și filantropice, ...*”¹⁶.

Un alt susținător al școlilor brașovene a fost Vasile Lacea, care a contribuit permanent cu sume de bani la ajutorarea școlilor, cedând și jumătate din muntele Valea Neagră din județul Prahova, cu scopul ca veniturile acestei proprietăți să le rămână și după moartea sa.¹⁷

Despre perioada anilor 1850-1860, poate cea mai grea, pentru că era vorba despre deceniul neoabsolutismului de după înfrângerea Revoluției din Transilvania, ne vorbește tot A. Bârseanu: „*A fost un timp luminos deceniul dintre anii 1850-1860 pentru românii din Brașov și din împrejurime, și faptele petrecute în acest timp vor forma întotdeauna un titlu de glorie a românilor brașoveni în analele istoriei noastre culturale*”¹⁸.

Școlile centrale greco-ortodoxe din Brașov vor fi susținute material și moral în perioada anilor 1859-1866 și de domnitorul Unirii de la 1859, Alexandru Ioan Cuza, care era prieten apropiat cu mulți români brașoveni; din scrisoarea adresată de școli domnitorului rezultă că la 1859 numărul elevilor școlii era de 400, iar după aprobarea de către Adunarea Legiuitoare vor fi trimiși anual 500 de galbeni pentru sprijinirea școlilor românești din Brașov.

Rolul și importanța acestui așezământ sunt bine cunoscute, personalități importante ale culturii române vor învăța și vor preda la acest gimnaziu (apoi liceu). Dintre elevii și profesorii cei mai cunoscuți amintim câțiva: Octavian Goga, Ioan Lupaș, Ioan Bunea, Aurel Mailat, Axente Banciu, Andrei Bârseanu, Ion Bogdan, Valeriu Braniște, Alexandru Lapedatu, Ion Lapedatu, Virgil Onițiu, Sextil Pușcariu, Ștefan Baciu, Emil Cioran etc.

Dintre acești elevi și profesori, 48 au ajuns membri ai Academiei Române.

¹⁶ Apud A. Bârseanu, *op.cit.*, p. 131.

¹⁷ Apud S. Toma, *op. cit.*, p.27.

¹⁸ A. Bârseanu, *op. cit.*, p.131.

VII.

DATE STATISTICE ȘI CONSPECTE DE NUME.

A) Statistica școlarilor dela gimnasiu, școla reală și școla comercială între anii 1850—1900.

1. Statistica școlarilor înmatriculați la Gimnasiu.

Anul școlar	Cl. I.	Cl. II.	Cl. III.	Cl. IV.	Cl. V.	Cl. VI.	Cl. VII.	Cl. VIII.	La un loc
1850—51	26	—	—	—	—	—	—	—	26
1851—52	26	11	—	—	—	—	—	—	37
1852—53	28	14	9	—	—	—	—	—	51
1853—54	41	21	12	8	—	—	—	—	82
1854—55	41	27	16	11	—	—	—	—	95
1855—56	38	27	16	10	—	—	—	—	91
1856—57	42	22	23	14	—	—	—	—	101*)
1857—58	30	21	23	16	—	—	—	—	90
1858—59	27	19	12	13	—	—	—	—	71
1859—60	30	18	11	9	—	—	—	—	68
1860—61	28	28	15	9	—	—	—	—	80
1861—62	47	26	20	13	—	—	—	—	106
1862—63	56	20	24	8	13	—	—	—	121
1863—64	56	36	21	14	6	10	—	—	143
1864—65	64	38	29	17	10	5	11	—	174
1865—66	77	47	38	17	15	10	6	10	220
1866—67	52	59	35	25	14	15	7	6	213
1867—68	67	50	45	34	25	12	17	6	256
1868—69	66	46	41	35	33	21	11	12	265

*) Dintre aceștia 3 au părăsit școla la începutul anului școlar.

2. Statistica școlarilor (esaminați) dela Gimnasiu după confesiune.

Anul școlar	gr. or.	gr. cat.	rom. cat.	ev. luter. și re- formați	mosaică	La un loc
1850—1		L i p s e s c d a t e l e				
1851—2		L i p s e s c d a t e l e				
1852—3		L i p s e s c d a t e l e				
1853—4	73	1	—	—	—	74
1854—5	76	1	—	—	—	77
1855—6	82	3	—	—	—	85
1856—7	78	4	—	—	—	82
1857—8	68	4	—	—	—	72
1858—9	47	5	—	—	—	52
1859—60	57	3	—	—	—	60
1860—1		L i p s e s c d a t e l e				
1861—2	97	4	—	—	—	101
1862—3	112	1	—	—	—	113
1863—4	135	3	—	—	—	138
1864—5	160	7	—	—	—	167
1865—6	198	10	—	—	—	208
1866—7	197	8	—	—	—	205
1867—8	222	14	—	—	—	236
1868—9	223	7	—	—	—	230
1869—70	180	8	—	—	—	188
1870—1	143	6	—	—	—	149
1871—2	165	5	—	—	—	170
1872—3	168	11	—	—	1	180
1873—4	157	12	—	—	1	170
1874—5	155	14	—	—	1	170

4. Statistica școlarilor (esaminați) dela Gimnasiu după locul nașterii. *)

Ănăl școlar	Brașov oraș	Brașov comitat	Alte comitate	România	Alte țeri	La un loc
1850—1	4	5	5	2	—	16
1851—2	11	7	12	1	—	31
1852—3	19	10	20	—	—	49
1853—4	21	24	29	—	—	74
1854—5	22	23	32	—	—	77
1855—6	21	25	39	—	—	85
1856—7	22	16	42	2	—	82
1857—8	17	17	36	2	—	72
1858—9	12	8	30	2	—	52
1859—60	17	6	35	2	—	60
1860—1	L i p s e s c d a t e l e					
1861—2	20	14	63	4	—	101
1862—3	17	17	76	3	—	113
1863—4	22	25	88	3	—	138
1864—5	32	38	89	8	—	167
1865—6	44	42	106	16	—	208
1866—7	47	43	97	18	—	205
1867—8	44	46	117	29	—	236
1868—9	42	49	109	30	—	230
1869—70	36	45	85	22	—	188
1870—1	31	39	57	22	—	149
1871—2	37	28	83	22	—	170
1872—3	31	31	100	18	—	180

*) După împărțirea politică actuală.

4. Înființarea gimnaziului romano-catolic din Brașov și contribuția adusă de Iacob Mureșianu

La începutul acestui studiu am relatat o descriere a venirii Mureșenilor la Brașov împreună cu George Barițiu și am amintit faptul că, la venirea lor în orașul de la poalele Tâmppei, ei au fost sprijiniți de negustorii români.

În cazul lui Iacob Mureșianu, situația nu stă la fel, cel puțin la începutul venirii sale, deoarece viitorul profesor și ziarist a fost chemat și recomandat de episcopul Lemény și de către episcopul catolic N. Kovács.

De mare folos în demersul nostru ne-a fost un document din Arhiva Mureșenilor, de curând tradus și transcris de cercetătorul brașovean Gernot Nussbächer.¹⁹

Documentul reprezintă *Primul program al gimnaziului romano-catolic din Brașov*, scris în anul 1854 și semnat de abatele A. Kovács, dar multe din date și statistici amintesc de stilul de lucru și organizare al lui Iacob Mureșianu.

Programul – de fapt un raport – conține următoarele subpuncte: **A.** Prilejul pentru înființarea unui gimnaziu romano-catolic la Brașov; **B.** Domnul Iacob Mureșianu ca profesor al primei clase gimnaziale **C.** La parohie se construiește o nouă cameră pentru școală; **D.** Anul școlar 1839-1840; **E.** Anul școlar 1840-1841; **F.** Anul școlar 1841-1842; **G.** Anul școlar 1842-1843; **H.** Sfârșitul acestei istorii; **I.** Date statistice despre gimnaziul nou-organizat.

Datorită acestor date istorice pe care le-am găsit în document ne-a fost mult mai ușor să stabilim o evoluție a gimnaziului latino-german (sau romano-catolic) înființat în anul 1837.

La început, autorul ne amintește despre vizita împăratului Francisc I din 1817, când a declarat că „*un gimnaziu catolic și-ar avea locul la Brașov*”, fapt care a lăsat în sufletele brașovenilor catolici o „*impresie binecuvântată și rămânândă*”.

În Brașovul anilor '30 ai secolului al XIX-lea existau puține școli pentru copiii românilor, maghiarilor și chiar ai sașilor. Pe lângă școala primară din Șcheii Brașovului mai exista o școală evanghelică, care era aproape exclusiv pentru populația săsească. Copiii catolicilor se aflau în situația de a face doar o școală elementară, după care să urmeze meseria părinților: zidari, fierari, croitori, pantofari și cizmari. La fel era și situația copiilor românilor din Brașov sau împrejurimi, care nu aveau o școală a lor în care să învețe în limba latină și germană, fără de care nu se putea avea acces la una din funcțiile publice. Nici în funcții publice, dar nici în bresle bănoase, ca cele de arămari, olari, tăbăcari, tipografi, brutari etc.

În condițiile nereprezentării catolicilor în Magistratul orașului decât în minoritate – dar și pentru creșterea nivelului de cultură și educație și al altor confesiuni: ortodocși, greco-catolici, unitarieni –, s-a ajuns la formularea unor memorii adresate Curții Imperiale și guvernului, în care se cerea introducerea limbii latine într-o școală din Brașov. La rubrica „Observații” dintr-un tabel informativ privind școala normală din Brașov adresat „*preaînaltelor autorități ale țării* (guberniul)” din 31 iulie 1836 se specifică: „*Nicăieri în Transilvania nu este nevoie de un gimnaziu regesc, decât la Brașov, unde la o populație de 30.000 de suflete, surăde prilejul de a învăța încă din tinerețe limbile săsească, germană, maghiară, greacă, și română, [număr] în care nu sunt cuprinși locuitorii districtului acesta [Brașov], 12.000 de români și greci, apoi 6.000 de catolici, care sunt total lipsiți de școli umaniste și de gramatică*”. La școala normală care funcționa pe lângă biserica romano-catolică au fost introduse ore cu predare în limba latină încă din toamna anului 1836.

În septembrie 1837 preotul romano-catolic de la biserica de pe strada Vămii propune comunității sale aducerea unui profesor, care să predea limba latină la elevii de clasa a treia, care învățaseră deja

¹⁹ Arhiva Mureșenilor, Dos. nr. 3, doc. 17948.

elementele de bază ale acestei limbi. Tot prelatul catolic va cere sprijin financiar de la enoriași pentru plata acestui viitor profesor.

După multe strădanii, unul dintre absolvenții școlilor de la Blaj – Iacob Mureșianu – acceptă postul de dascăl al gimnaziului, chiar dacă primii ani au fost grei din punct de vedere material (cererea oficială de a-i trimite un profesor la școlile din Brașov a capelanului Antonie Kovács a fost adresată episcopului Ioan Lemény și acesta va răspunde afirmativ).

În istoria programului-raport amintit mai sus se specifică unele aspecte interesante legate de metodele „noi” de pedagogie pe care doreau să le impună profesorii la acest nou gimnaziu. Și iată un citat din istoria programului: *„După ce am publicat faptul că în această școală va lipsi orice pedeapsă corporală, și se vor folosi mijloace mai umane, prin care tinerii să fie duși la măiestria cinstei și a muzelor, am stabilit că meritele și lipsurile vor fi considerate astfel, încât greșelile în treburile și sarcinile școlare să se poată compensa”*.

Totodată, este menționată contribuția deosebită a lui Iacob Mureșianu la mersul bun al școlii latinești, la educarea și ridicarea elevilor coordonați de tânărul profesor venit de la Blaj, dar și necesitatea construirii unei școli propriu-zise pentru elevii de confesiune catolică și nu numai din Brașov, ci și din împrejurimi.

Introducerea și scurta istorie a gimnaziului (până la 1838) sunt semnate de Antonie Kovács, paroh, Brașov, 24 martie 1838.

Cererea adresată de el a fost aprobată de episcop și se va ridica o nouă clasă (făcută din șopronul de lemne al parohiei), la construcția căreia își vor aduce contribuția meșterii zidari Georg Horváth și Martin Oláh, cu sprijinul mai multor părinți catolici, care sunt de acord să contribuie la plata celui de-al doilea profesor.

Ziarul „Siebenburger Wochenblatt”²⁰ din 27 iulie 1838 prezintă o mărturie concludentă de la sfârșitul anului școlar, respectiv, serbarea elevilor de la gimnaziul latino-german din Brașov: *„Prietenilor literaturii și ai omeniei le va fi plăcut să afle că aici la Brașov prin mijlocirea eficientă a domnului arhidecan și paroh local Antonius Kovács de Felfalu [Suseni] aici la Brașov s-a înființat școala latină, care a fost aprobată de către excelența sa, domnul episcop al țării Nicolaus Kovács de Tușnad. De mult s-a simțit nevoia unei instituții în care talentele unor tineri plini de speranță să fie trezite și dezvoltate, chiar și răposatul împărat Francisc I cu ocazia prezenței sale la Brașov în anul 1817 recunoscând nevoia unei școli latine pentru o comunitate bisericească atât de numeroasă”*.

Tot în acest ziar ne este descris examenul de sfârșit de an școlar: *„S-a ținut marele examen anual, iar tinerii studiosi au dat astfel de dovezi ale progreselor lor rapide, au răspuns cu atâta prezență de spirit și pricepere, încât nu numai părinții lor s-au putut bucura din inimă, ci chiar și toți ceilalți prezenți numeroși s-au minunat. Contează foarte mult metoda și spiritul, pentru a trezi talentele unui tânăr, precum și supravegherea și conducerea unui bărbat, care are în pieptul lui un sentiment patern față de tineret”*²¹.

În această ultimă frază cuvintele de laudă îi sunt adresate lui Iacob Mureșianu, chiar dacă nu îi este pomenit numele. Tot în acest „program” am găsit și o listă a contribuțiilor și cheltuielilor gimnaziului latino-german din anul școlar 1837/38. Mai jos vom prezenta această listă.

---

²⁰ „Foaia săptămânală a Transilvaniei” (germ.).

²¹ Arhiva Mureșenilor, Dos. nr. 3, doc. I7948, p. 8.

Venituri, contribuții benevole și cheltuieli ale școlii romano-catolice din Brașov în anul 1837/38

Poziția	Ziua	Luna	Anul	Venit	Monedă convențională Florini Creițari	
1.	22	ian.	1838	Anonim	4	—
2.	27	febr.	“	Domnul Johann Langer, meșter postăvar	4	40
3.	28	“	”	Domnul Johann Lukács, negustor	12	
4.	29	mai	“	Domnul Johann Szoucsek, grădinar	10	
5.	18	iunie	“	Domnul arhidecan Ignatz Lokodi	20	
6.	29	“	”	Domnul Johann von Gyertyánfi, negustor	20	
7.	24	iulie	“	17 elevi plătesc taxa școlară de 1 florin	17	—
8.	6	august	“	Domnul Thomas Langer oferă din masa cridală după Cepescu prin domnul Joachim Panczel	40	
9.	14.	sept.	“	Domnul Leopold Aaron, negustor	2	
10.	30	“	”	Domnul Josef Kovács, slujbaș călăreț tricesimal	10	
11.	“	”	“	Domnul general Seethal în rate lunare tot timpul anului	48	
Total					187	40

Poziția	Ziua	Luna	Anul	Cheltuieli	Monedă convențională Florini Creițari	
1.	24	nov.	1837	Tâmplarului, domnul Johann Lang, pentru o tablă	3	36
2.	25.	iulie	1838	Pentru lemne de foc și curățenie pe tot timpul anului	10	2 4/5
3.	23	martie	“	Tâmplarului pentru o bancă	2	24
4.	“	”	“	Profesorului pentru o carte	1	
5.	24	sept.	“	Domnului profesor Iacob Marosan pentru 10 luni a câte 10 florini	100	
6.	“	”	“	Domnului Havlena pentru predarea la cântare [canto]	4	—
Total					121	2 4/5

Dacă se scad cheltuielile de florini 121 creițari 2 4/5 de la veniturile [187 florini 40 creițari], rămân pentru anul 1838/39 florini 66 creițari 37 1/5.

În anul școlar următor principala preocupare a fost păstrarea „profesorului excelent Mureșianu”, dar și înființarea unei noi clase gimnaziale, la care să fie adus un nou profesor, care să predea pentru un „salar echitabil, potrivit cu fondurile mici ale școlii”.

Tot în paginile acestui document important din Arhiva Mureșenilor ne sunt amintite și numele unor filantropi sau sprijinitori ai gimnaziului romano-catolic, pe care le redăm și noi: Thomas Langer – meșter postăvar, Johann Temesvári, Johann și Ladislau Gyertyánfi, Martin Francsali, Szarkisz Csenkes, Johann von Tartler.

Cel de-al doilea profesor venit pentru anul școlar 1838/39 a fost Nicolaus Eiszmann, dar nu a stat nici un an de zile, deoarece a fost transferat la Orfelinatul Theresianum din Sibiu²², iar în locul său a fost trimis la Brașov, în calitate de capelan și profesor, domnul Samuel Szelle. Nici profesorul Szelle nu va sta mult, clasa a doua de „Gramatica Media” având de suferit o scădere din punctul de vedere al situației învățământului.

Totuși, din nou va fi pomenită munca neobosită a profesorului Mureșianu, care „nu a refuzat să poarte o muncă de Ahile [sic!] pe umeri”²³.

Iacob Mureșianu „a luat asupra sa să predea la patru așa numite clase: mai mare mică – pregătirea pentru prima clasă de gramatică, Principia – prima clasă de gramatică, gramatică și sintaxă, cu unii elevi domnul Mureșianu a început în ore particulare clasa superioară de gramatică, [...], iar șase elevi ...”²⁴.

În ziarul care apărea în limba germană amintit mai sus, „Siebenburger Wochenblatt” cu nr. 31 din anul 1839, ni se oferă o listă cu veniturile școlii latine pe anul 1838/39, pe care o vom prezenta mai jos:

Poziția	Ziua	Luna	Anul	Venituri ale școlii latine	Monedă convențională în anul 1838/39 Florini Crețari
1.	1	oct	1838	Domnul George Nika	10
2.	“	”	“	Domnul George Ilie	5
3.				și la 11 august 1839 Domnul Georg Horváth	13
4.	22.	“	”	Domnul Martin Fancsali, capelan al gărzii C. c.	12
5.	10.	nov.	“	Domnul Matthias Irk face o colectă de la părinții romano- catolici de 39 florini și anume de la Domnul Karl Margareth	5 fl.
				Domnul Johann Lukács	5 fl.
				Domnul Josef László	2 fl.
				Domnul Johann von Gyertyánfi	5 fl.
				Domnul Anton von Gyertyánfi	2 fl.
				Domnul Johann Temesvári	10 fl.
				Domnul Enne Beczási	10 fl.
6.	17	“	”	Domnul Basilius Lacea și Domnul Rudolf Orghidan câte	20 fl. 40

²² *Ibidem*, p. 11.

²³ *Ibidem*, p. 12.

²⁴ *Ibidem*, p. 12.

7.	4.	dec.	“	Domnul Andreas Recker, preot la Teaca	8	
8.	“	”	“	Domnul Josef Dorer	5	
9.	“	”	“	Domnul Maxim von Dillmont	5	
10.	10	“	”	Domnul Neagoe Popiant Caietan	20	
11.	15.	“	”	Domnul preot Greceanu	10	
12.	13	febr.	1839	Domnul Thomas Langer în două rate	10	40
13.	25	febr.	1839	Doamna Gaudi	4	
14.	11	martie	“	Domnul Martin Oláh	10	
15.	26	aprilie	“	Domnul Hösler, caporal de geniu, în două rate	5	
16.	5	mai	“	Domnul Wenzel, maistru forestier	5	
17.	9	iulie	“	Domnul Nicolae Stan	4	48
18.	20	“	”	Domnul Rudolf Orghidan	2	23 1/5
19.	20	“	”	Bani [taxe] pentru școală și muzică de la elevi	26	40
20.	17	august	“	Domnul Georg Budai	1	
21.	8	sept.	“	Domnul Aegidius Darnoczi, funcționar tricesimal [vamal]	12	
22.	30	“	”	Domnul von Tartler, consilier c. c.	50	
23.	“	”	“	Domnul general Johann von Seethal	48	
24.	“	”	“	Domnul Franz Veivár pe tot anul	45	
Suma					391	31 1/5
Restul din anul 1837/38					66	37 1/5
Total					458	8 2/5

Poziția	Ziua	Luna	Anul	Cheltuieli ale școlii latine	Monedă convențională din Brașov	
					Florini	Crețari
1.	3.	oct.	1838	Un godin pentru școala nouă	14	26
2.	“	”	“	Tâmplarului pentru o bancă	2	24
3.	“	”	“	Geamgiului pentru geamuri	—	38 2/5
4.	“	”	“	Pentru scânduri pentru șopronul de lemne	18	51 3/5
5.	14.	nov.	“	Pentru o tablă pentru scris	2	—
6.	5.	ian.	1839	Pentru o listă de câștiguri a loteriei prințului Eszterházi	—	10
7.	9	febr.	“	Pentru o broască la toaletă	1	—
8.	13.	“	”	Muzicienilor la petrecerea elevilor	6	24
9.	6.	aprilie	“	S-a cumpărat un registru [un protocol] pentru școală	1	—
10.	8	mai	“	S-a cumpărat o broască la șopronul pentru lemne	—	16

Situația învățământului românesc din Brașov

11.	28	iulie	“	Domnului Havlena pentru strădaniile sale la [reprezentăția de] teatru	2	
12.	“	”	“	Paraclisierului pentru amenajarea scenei	2	
13.	“	”	“	Pentru [sărbătoarea de] maiial	2	
14.	“	”	“	Muzicienilor la teatru	6	24
15.	“	”	“	Pentru cuie de șipci	—	14
16.	“	”	“	Pentru hărți	5	—
17.	“	”	“	Pentru lemne, încălzirea și curățirea școlii	31	19 1/5
18.	“	”	“	Pentru premii	5	20
19.	“	”	“	Domnului Havlena pentru predarea muzicii și cântecului	20	
20.	“	”	“	Profesorului Eiszmann pentru 6 luni	60	
21.	“	”	“	Profesorului Szelle pentru trei luni	30	
22.	“	”	“	Profesorului Mureșianu pe tot anul	130	
Suma					342	5 1/5
Dacă cheltuielile sunt scăzute de la veniturile totale de					458	8 2/5
rămâne un rest de					116	3 1/5
și lozul Eszterházi de					40	—
Total					156	3 1/5

În pagina a 14-a a documentului avem informații dintr-un raport din 2 noiembrie 1839, potrivit căruia în anul școlar 1837-1838 au fost 21 de elevi în prima clasă, în anul 1838-1839 au fost 21 de elevi în clasa întâi și 12 în clasa a doua de gimnaziu, iar doi elevi învățau în particular în clasa a treia.

În anul școlar 1839-1840 prima clasă a fost frecventată de 26 de elevi, a doua de 13 și a treia de 16. Tot în acest pasaj ne sunt redată și materiile de predare și profesorii care le-au susținut: „*Obiectele de învățământ sunt cele prescrise [cu ordinul] cu numărul gubernial 12636/1838 pentru fiecare clasă. În afară de acestea se predă desenul, caligrafia și cântarea. Profesorii sunt Ladislau Pap, un mirean, Iacob Mureșianu și învățătorul de muzică Franz Havlena*”.

Apreciatul profesor Iacob Mureșianu a primit la sfârșitul anului 1839 un ordin de la comandamentul cezaro-crăiesc al celui de-al doilea regiment de graniță din Năsăud, prin care era înștiințat să se ducă la o parohie militară și să se prezinte la regiment. În aceste condiții s-a intervenit, prin intermediul ordinariatului romano-catolic, la comandamentul general, ca să fie scutit de armată, „*devenit acum indispensabil la Brașov*”. Importantă a fost și angajarea lui Andrei Mureșanu, care era: „*absolvent de teologie greco-unită*”. Venirea lui Andrei Mureșanu la Brașov ca profesor, începând cu 1840, poate fi pusă în legătură cu sprijinul și recomandarea făcută de Iacob Mureșianu, vărul și prietenul său bun.

În pagina a 20-a a raportului școlar este din nou menționată activitatea celor doi absolvenți ai școlilor Blajului, după cum urmează: „*D. Anul școlar 1840/1841 a fost început sub conducerea a doi bărbați harnici, anume a nou angajatului domn Andrei Mureșanu și mult experimentatului și laudatului domn Iacob Mureșianu. S-a deschis acum și cea de-a patra clasă gramaticală pentru toți elevii apți fără deosebire de religie. Domnul Andrei Mureșanu a predat în prima și a doua clasă gramaticală în schimbul retribuției susmenționate, domnul Iacob Mureșianu a predat în clasa*

superioară de gramatică și la clasa umanistă inferioară pentru un salariu de 360 florini monedă convențională”.

Tot în această parte a documentului ne este precizat și un memoriu întocmit de reprezentanții catolicilor din Brașov și adresat episcopului Transilvaniei, prin care se dorea înființarea unei clase umaniste; acest memoriu nu a fost aprobat, deși existau din nou mulți sprijinitori la zidirea unei noi încăperi dedicate școlii. Printre acești noi „binevoitori” avem și câțiva comercianți români, care se implicaseră tot în această perioadă la sprijinirea școlilor românești din Cetate sau la viitorul gimnaziu greco-ortodox românesc. Dintre aceste nume de comercianți filantropi îi amintim pe: Gheorghe Nica, Vasile Lacea, Gheorghe Ilie și Vasile Grecean.

Personalități de seamă din anul 1841, în vizită prin Brașov, au făcut de asemenea donații folositoare gimnaziului. „Astfel la 9 iunie 1841 Alteța Sa principele Miloș Obrenovici al Serbiei, la călătoria sa prin Brașov, [...] a dedicat acestei școli 72 florini și 30 creițari monedă convențională, iar Excelența Sa, Nicolaus Kovács de Tușnad, episcop al Transilvaniei [...] alți 400 de florini monedă convențională.”²⁵

În programul gimnaziului tradus de curând avem prezentată și o statistică a numărului de elevi pe anul 1841/42, care ne lămurește în privința numărului de elevi și confesiunea de care aparțineau. Astfel, numărul elevilor era de 72, la clasa de retorică 12, la clasa de gramatică superioară 12, la clasa de gramatică medie 20, la clasa de gramatică mică 28. Pe naționalități, iată cum era situația: „maghiari 36, germani 13, români 24; [după religie] catolici 41, greco-neuniți [ortodocși] 23, de confesiune helvetică [reformați] 5, de confesiune augustană [lutherani] 2, greci uniți [greco-catolici] 1”²⁶. Tot în acest pasaj al documentului ne este relatat faptul că Iacob Mureșianu s-a căsătorit în septembrie 1840.

Răspunsul la multe întrebări legate de apariția și evoluția acestui gimnaziu latino-german în anii 1837-1838 ne-a fost dat printr-un pasaj în care abatele A. Kovács este foarte explicit. O să-l redăm acum, fiind unul la fel de important ca și celelalte prezentate în lucrare. Iată ce scrie parohul catolic al Brașovului, care răspundea și de conducerea gimnaziului: „S-ar putea poate obiecta, de ce s-au folosit pentru obiectele de învățământ ordinare numai bărbați de religie greco-unită, deoarece într-o instituție școlară romano-catolică s-ar fi putut și ar fi trebuit să fie angajați învățători catolici. Dar, mai întâi nu există astfel de indivizi, care fiind înzestrați cu cunoștințele necesare pentru a fi învățători, s-ar fi hotărât pentru retribuție atât de redusă pentru această slujbă, apoi parohul în această vreme de multe ori a fost redus la un singur capelan, cu toate că de obicei avea doi, iar în sfârșit poate că chiar providența a lui Dumnezeu – care conduce toate în mod minunat – că tocmai prin acești bărbați [greco-catolici] părinții de religie greacă [ortodoxă] să fie atrași de o instituție școlară, în care învățătorii sunt de națiunea lor și să contribuie mai mult pentru susținerea ei”.

În continuare programul gimnaziului ne prezintă pe fiecare an școlar situația cheltuielilor și clasele noi ce se înființează până la anul 1842/1843.

Documentele ne descriu faptul că, până în anul 1867, circa o treime dintre elevi erau români, pe care Iacob Mureșianu îi va sprijini material și moral. După această dată gimnaziul, devenit liceu, se transformă tot mai mult într-un liceu maghiar, așa cum va fi și la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Iacob Mureșianu și-a desfășurat activitatea la această școală timp de aproape 40 de ani, din care 20 de ani a fost directorul gimnaziului. După anul 1868, când va publica *Pronunciamentul* în „Gazetă”, va fi dat afară din școală, ulterior reprimat, dar cu mari greutăți va obține drepturile de pensionare.

²⁵ *Ibidem*, p. 21.

²⁶ *Ibidem*, p. 22.

Concluzii

Tema pe care ne-am propus-o în această lucrare este una care a fost studiată mai ales în jurul anului 1900. La jumătatea secolului al XIX-lea reprezentanții de seamă ai intelectualității românilor și-au dat seama că doar cu ajutorul școlilor în limba română, al editării de cărți, al apariției și răspândirii ziarelor românești se poate menține conștiința națională în Transilvania. Într-un secol al națiunilor, în Transilvania – locuită de trei sau patru comunități etnice și religioase diferite, în care fiecare dorea să-și impună majoritatea în decizii – situația românilor ardeleni era dificilă și a trebuit ca ei, pe lângă împlinirea dezideratelor amintite mai sus, să lupte în paralel și pentru câștigarea drepturilor și libertăților pe care le pierduseră cu sute de ani în urmă.

Orașul Brașov era terenul cel mai propice pentru apariția școlilor de nivel inferior sau superior în limba română, deoarece la începutul secolului al XIX-lea se constată o creștere a situației social-economice a lor, coroborată cu o creștere a capitalului și a afacerilor odată cu venirea grecilor, macedoromânilor și a românilor de la sud de Carpați și Dunăre la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Școala românească din Șcheii Brașovului a avut un moment mai dificil în istoria sa la mijlocul anilor '30, dar după ce Ioan Popasu ajunge protopop la biserica Sf. Nicolae, această școală se va dezvolta și va pregăti terenul pentru viitorul gimnaziu înființat în anul 1850, actualul Colegiu „Andrei Șaguna”. La apariția acestui gimnaziu (viitor liceu) și-au adus contribuția atât negustorii români, cât și reprezentanții clerului, avându-i pe Șaguna și Popasu ca adevărați mecena, care și-au adus o contribuție esențială în această întreprindere, dar și Iacob Mureșianu și George Barițiu au avut un rol pozitiv la apariția uneia dintre cele mai vechi și renumite școli românești din Transilvania.

La această Școală centrală greco-ortodoxă, cum s-a numit inițial, au învățat, pregătindu-se pentru învățământul superior, viitori profesori și doctori, ingineri, dintre ei un număr de 48 ajungând academicieni.

Școala elementară românească din Cetate, care pentru un timp a pregătit și elevi în domeniul comerțului, și-a început activitatea în anul 1836. Unul dintre cei mai renumiți profesori ai acestei școli a fost George Barițiu, cel care o va organiza și cel care l-a adus profesor și pe Andrei Mureșianu pentru doi ani de zile. După anul 1850 această școală își pierde din importanță, mai ales că biserica Sf. Adormire a sprijinit, alături de enoriașii săi, construirea Școlii centrale.

Gimnaziul, care a fost unul specific Transilvaniei datorită diversificării pe naționalități a elevilor (întâlnindu-se sași, maghiari și români laolaltă), și-a început activitatea în anul 1837, odată cu venirea lui Iacob Mureșianu la Brașov, fiind solicitat de reprezentanții catolicilor din Cetate, prin mijlocirea episcopului Lemény.

Dacă despre școlile românești amintite mai sus avem o informație vastă datorită preocupărilor în domeniul istoriei școlilor brașovene de la sfârșitul secolului al XIX-lea, despre acest gimnaziu multietnic informațiile au fost relativ puține. De curând s-a descoperit un document important în Arhiva Mureșenilor privind istoricul și programul gimnaziului latino-german; tradus și transcris de renumitul arhivist brașovean Gernot Nussbächer, acest document ne oferă informații amănunțite legate de date și statistici ale școlii din perioada de după înființare.

Existența gimnaziului este legată și de o politică culturală a autorităților centrale austriece, care îi sprijineau pe enoriașii catolici.

La acest gimnaziu se învăța în limbile latină, germană, maghiară, dar și în românește, ceea ce i-a mărit numărul de elevi, care doreau să fie pregătiți la o școală gimnazială sau care puteau să studieze mai târziu la liceu ori să urmeze chiar studii superioare.

Rolul și importanța școlilor în limba română se cunoaște cu siguranță, important este să ne dăm seama că, pentru apariția lor, românii ardeleni au fost solidari, beneficiind de multe ori și de ajutorul constant al fraților lor de la sud sau est de Carpați (așa cum numeroși români din Ardeal au contribuit în secolul al XIX-lea la dezvoltarea învățământului și culturii din Vechiul Regat).

The Situation of the Romanian Educational System of Brasov at the Middle of the 19th Century

Abstract

Our study is an investigation in the history and evolution of the Romanian Schools in Brasov during the Habsburgic Empire, starting with the third decade of the 19th century and up to the end of the neo-absolutist period (1850-1861).

At the beginning of the 19th century the economic situation of the Romanians from Ardeal started to improve and led, in time, to a fight for equal political rights with the other nations from Transylvania. But the socio-political improvement of the Romanians' situation depended on the development of both the educational system and their culture.

Therefore Romanian schools (from elementary to highschool level) appeared in the city of Brașov in that period, with the Church's support, regardless of its religious orientation (Orthodox, Greek Catholic or Roman Catholic).

Out of the most well known schools of Brașov where Romanian pupils learned between 1835 and 1861, mention should be made of the Romanian Elementary Trade School from the Citadel (the area of the former Saxon Fortress), the Romanian School near Saint Nicholas Church (between 1838 and 1844 and after 1850) and the Roman-Catholic Middle School.

George Barițiu, Andrei Mureșanu and Iacob Mureșianu, the leaders of the Orthodox Church, such as: the bishop Andrei Șaguna and the arch-priest Ioan Popasu and the merchants Gheorghe Nica, Rudolf Orghidan, Ioan Barac, the Nicolau family and many others played a very important role in that enterprize.

The birth and the development of those Romanian schools from Brașov contributed to the emancipation of the Romanians from Ardeal, lots of Romanian children from Brașov and from the near-by villages or even from the long-distanced villages had access to education in a historical period full of socio-political changes in all Europe.

Gherghina BODA

**POLITICA CULTURALĂ A ASTREI
ÎN DOMENIUL EXPOZIȚIONAL ȘI MUZEOGRAFIC
– GEORGE BARIȚIU –**

A doua jumătate a secolului al XIX-lea a debutat cu instaurarea regimului absolutist în Imperiul Habsburgic, consecință principală a Revoluției de la 1848, fapt care a atras după sine îngrădirea extrem de severă a oricăror aspirații politice, naționale și culturale ale popoarelor de pe cuprinsul imperiului. Este reintrodusă cenzura, libertatea de asociere este interzisă, iar în învățământ și administrație este introdusă limba germană, cu caracter de obligativitate.

Însă prefacerile politice de la sfârșitul deceniului al 6-lea vor reorienta politica imperiului spre o formă de guvernământ mai liberală. Decisivă în acest sens va fi Pacea de la Zürich din 1859, când, în urma războiului Franței și Sardiniei împotriva Austriei, aceasta din urmă este învinsă și, pentru a-și menține integritatea imperiului, Austria conștientizează faptul că trebuie să facă unele concesii în favoarea popoarelor subjugate.

Astfel, *Diploma* imperială din 20 octombrie 1860 și *Constituția* din 1861 proclamă, chiar dacă numai formal, drepturi egale pentru naționalitățile de pe cuprinsul imperiului, popoare care în ultima vreme generaseră o serie de frământări. În acest „secol al națiunilor” se declanșaseră nenumărate mișcări naționale pe plan european care cuprinseseră ca o flacără vie și populația atât de eterogenă a imperiului.

Dacă din punct de vedere politic românii transilvăneni suferiseră pierderi grave, acțiunea lor s-a îndreptat cu precădere spre domeniul cultural, ei transformând cultura într-o armă eficientă de promovare a intereselor naționale. Pentru a-și atinge obiectivele, românii aveau nevoie de o reluare pe plan superior, mai conștient și mai decisiv, a proiectelor anterioare pentru instituirea unor forme organizatorice cu rol de promovare a culturii naționale și de răspândire a acesteia în cercuri cât mai largi.

Chiar dacă mișcările culturale înfiripate în prima jumătate a secolului al XIX-lea n-au reușit să se finalizeze, ele au constituit punctul de plecare al mișcării cultural-naționale promovate puternic în cea de-a doua jumătate a secolului. Abia în perioada liberală toate aceste idei și proiecte se vor materializa.

Înființarea Astreii în 1861 se înscrie în această mișcare culturală, ea având încă de la început puternice conotații naționale, toate acestea pe un fond de preocupări cultural-științifice. Andrei Bârseanu a surprins cu deosebită claritate interdependența acestor două aspecte atunci când afirma că „*orice manifestare politică fiind pe atunci împiedicată, energia națională își caută să-și afle alt câmp de acțiune, un câmp mai neted și mai mânos: câmpul nesfârșit și veșnic roditor al culturii*”¹. Emanciparea culturală și națională a românilor, transformarea culturii în armă în lupta politică și națională implicau un proces îndelungat și intens de educare a românilor din toate categoriile sociale, ba mai mult, strângerea acestora în jurul unui centru cultural care să-i orienteze în direcțiile dorite.

Înființarea Societății culturale Astra în 1861 reprezenta doleanțele românilor în materie de aspirații naționale. Prin întreaga sa activitate, Astra a urmărit promovarea culturii populare și academice, precum și răspândirea cunoștințelor în cercuri cât mai largi.

---

¹ Andrei Bârseanu, *La jubileul de cincizeci de ani al Asociațiunii*, în „Transilvania”, nr. jubiliar, 1911, p. 317.

Politica culturală a Astrei a avut și o componentă expozițională și muzeografică. Chiar dacă inițial organizarea de expoziții și preocupările muzeografice nu au fost clar formulate, pe parcurs acestea s-au creionat, antrenând forțe umane și materiale impresionante, finalizându-se în fondarea primului muzeu național românesc din Transilvania.

Prin întreaga sa politică culturală, Astra a urmărit emanciparea națională a românilor din teritoriile aflate sub dominația Imperiului Habsburgic (Austro-Ungar după 1867), apărarea ființei naționale și impulsivarea tendințelor de unitate ale românilor, dezvoltarea de adevărate strategii naționale, formarea unei elite intelectuale românești în toate domeniile cultural-științifice, modelarea conștiinței naționale ș.a.

De un larg ecou în rândurile opiniei publice românești s-au bucurat expozițiile etnografice organizate de Astra (1862, 1881, 1905), balurile și acțiunile de valorificare și conservare a patrimoniului folcloric. Aceste expoziții au urmărit evidențierea progreselor materiale ale poporului român în domeniile industriei casnice, meșteșugărești, precum și nivelul artistic atins de creația populară. În plus, prezența la aceste expoziții a românilor de pe ambele versante ale Carpaților a conferit manifestărilor un pregnant caracter național, amplificând astfel solidaritatea generală românească.

Primele expoziții propriu-zise nu datează decât din secolul al XVII-lea și onoarea creării lor a revenit Franței.² Ele au fost limitate însă la artele frumoase. Dacă prima expoziție de artă a avut loc în Franța, prima expoziție industrială din Europa a avut loc la Praga în 1791.³

În Anglia, The Royal Society of Arts organiza la Londra în 1761 o expoziție „*of arts, manufactures and commerce*”, care prezenta inovațiile tehnologice existente la acea dată.⁴ Iar în Franța, Prima Republică reia, în 1798, saloanele artistice inaugurate de Colbert în 1667 și întrerupte de Revoluție. Importantă a fost nu redeschiderea acestor saloane, ci faptul că totul avea loc simultan cu o mare expoziție industrial-națională. Această expoziție a dat tonul expozițiilor naționale în toată Europa, iar pe plan intern se dorea o dovadă de solitudine a comerțului și industriei, determinând întrecerea producătorilor, împingerea lor în direcția progresului, contribuind totodată și la instruirea și educarea publicului.

Exemplul Franței a fost luat în curând de mai toate statele Europei, și nu numai, iar începând cu anul 1851 a fost lansată „moda” expozițiilor universale. Prima expoziție de acest gen a avut loc la Londra în 1851. Această primă expoziție universală, în sensul modern al cuvântului, lansa internaționalizarea unui tip de manifestație care fusese dezvoltată pornind de la nivel național. Epoca de aur a expozițiilor universale se situează în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, epocă în care ele aveau de fiecare dată, pe lângă artizanat, artă și produse industriale de masă, și o inovație tehnică majoră: telegrafia la expoziția de la Londra din 1851, ascensorul hidraulic la aceea de la Paris din 1867, lumina electrică la cea din 1878, tot de la Paris, mai târziu automobilul, radioul etc.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea principalele țări europene, la inițiativa Franței, au doborât barierele vamale. Expozițiile naționale, organizate cu scopul de a face cunoscute noile tehnici industriale, devin atunci *universale*. Ele adună produsele de toate tipurile, în dubla ambiție de a confrunța produsele naționale și străine și de a face bilanțul avansării tehnologice și artistice a țărilor participante. Fiecare țară organizatoare are ocazia de a-și etala puterea economică, purtând totodată și o mărturie a voinței unui echilibru european.

În această mișcare expozițională europeană s-a lăsat antrenat și Imperiul Habsburgic care, în anul 1873, la Viena, era gazda unei asemenea manifestații internaționale. Expoziția a fost deschisă în perioada 1 mai-31 octombrie, sub protecția Împăratului Franz Iosef și a Arhiducelui Carol Ludovic,

² A. Picard, *Exposition universelle de 1889 à Paris, Rapport Général*, Paris, 1891, vol. I, p. 5.

³ *Ibidem*, p. 19.

⁴ J. E. Findling, *Historical Dictionary of World's Fairs and Expositions, 1851-1988*, New York, 1992, p. XV-XVI.

director al expoziției fiind numit Baronul Schwarcz Senborn. Printre participanți s-au numărat și românii transilvăneni, care au organizat o frumoasă și variată expoziție, preponderent etnografică. O atracție a acestei expoziții a constituit-o un sector al industriei casnice numit „sate internaționale”, în care Transilvania a expus o casă românească, una săsească și una secuiască, cu toate decorațiunile interioare și cu mobilierul complet.⁵

Expoziția de la Viena s-a dorit o demonstrație a Imperiului Austro-Ungar că face parte dintre „cei mari”, atât din punct de vedere economic, cât și arhitectural, în materie de urbanism, ca dovadă fiind reconstrucția Vienei.

Bogata serie de asemenea manifestări expoziționale europene, și nu numai, a reflectat cu fidelitate transformările pe care umanitatea le trăia atunci și a constituit deschiderea spre o altă sferă de activitate umană – cea a etalării celor mai de seamă realizări umane la nivel național și internațional, sursa de publicitate pentru realizările naționale și includerea acestora în patrimoniul mondial.

Toate aceste transformări, economice în speță, care au afectat umanitatea pe plan mondial, nu au rămas fără ecou pe pământ transilvănean. Aceste influențe s-au resimțit cu atât mai mult în Transilvania, cu cât situația politică în care se găsea poporul român era una specială prin abuzurile nenumărate și variate la care era supusă această națiune. De aceea, expozițiile se vor număra printre noile forme de luptă pentru afirmare națională.

Organizarea de expoziții industriale în Transilvania a debutat în prima jumătate a secolului al XIX-lea cu cele realizate de asociațiile industriale din Brașov, Sibiu și Cluj.⁶

După fondarea Asociațiunii din Sibiu și românii au pus pe lista lor de preocupări organizarea de expoziții, meritul acestei propuneri revenindu-i lui George Barițiu. Datorită condițiilor politice, românii au transformat cultura într-o armă de luptă politică și națională. De aceea, înfrângerile politice momentane nu trebuiau să descurajeze, ci dimpotrivă, prin orice mijloace, poporul român trebuia să demonstreze că posedă toate calitățile necesare dezvoltării, că este apt pentru a-și cultiva neîntrerupt științele, artele, literatura, meseriile, cu scopul de a-și întări continuu încrederea în forțele proprii. De asemenea, se urmărea demonstrarea potențelor creatoare ale poporului român cu scopul de a contracara afirmațiile răuvoitoare și interesate ale propagandei străine, care considera românii lipsiți de cultură și de o clasă proprie, educată și instruită, care să-i conducă.⁷ În presa timpului nu o dată s-a spus despre români că nu au „nicio industrie” și că nu sunt „destinați de la natură” ca să o aibă („*Ba voi nu vă pricepeți nici la cultivarea pământului, pe care numai cât îl scurmați, dară nu-l arați, nici îl săpați cum se cade*” sau „*sunteți mai mult nomazi decât agricultori*”⁸).

Din inițiativa și prin eforturile lui G. Barițiu s-a organizat la Brașov în anul 1862, cu ocazia celei de a II-a Adunări generale a Asociațiunii din 28 iulie, prima expoziție curat românească. Într-un amplu articol apărut în „*Revista Română*” de la București, A. I. Odobescu afirma că „*se poate zice că domnia lui (George Barițiu) a fost principalul instigator și chiar executorul neobosit al tuturor serbărilor naționale ce s-au întrunit în vara aceasta la Brașov*”, „*dispunător al Expozițiunii*”, căruia trebuia să i se mulțumească pentru „*acel farmec sărbătoresc, pentru acel jubileu național, în care toți locuitorii și oaspeții de la Brașov au trăit în timpul tustrelelor zile solemne*”⁹. Această expoziție a fost organizată în momente politice deosebite, atunci când deputații români duceau o luptă aprigă la Viena pentru recunoașterea drepturilor poporului român. Poate tocmai de aceea Barițiu nu dorea numai o demonstrație etnografică și industrială, cât mai ales una politică, pentru a

⁵ *Képes Kiállítási Lapok*, nr. 4, 1873, p. 38-40.

⁶ A. M. Ardos, *Expoziții industriale în Transilvania înainte de 1848*, în „*Acta Musei Napocensis*”, nr. VIII, 1971, p. 635-643.

⁷ Ștefan Pascu, Iosif Pervain (Coord.), *George Bariț și contemporanii*, București, 1978, vol. IV, p. 38-39.

⁸ *Observatorul*, 1880, nr. 65, p. 1.

⁹ *Revista Română*, 1862, p. 585.

putea răspunde celor de la Curte care susțineau că poporul român e un „popor ignorant, lipsit de orice comerț și industrie”, care „ar umbla gol dacă nu l-ar îmbrăca alte popoare”, de unde ar reieși că „mai multe drepturi politice pentru dânsul tot nu ar avea înțeles, nici valoare și că mai poate aștepta vreo sută de ani”¹⁰.

Expozițiile, în general, urmăreau atât formarea unei imagini de ansamblu asupra industriei autohtone, cât și atragerea de noi clienți. Într-un articol din „Gazeta de Transilvania” (nr. 182/28 decembrie 1844) se declara că „scopul acestor înfățișări, cum am zis, este înaintarea industriei patriotice, și pe lângă aceasta se mai nădăjduiește și un alt rezultat foarte dorit, adică acea poziție a noastră, de a nu mai fi siliți să ne trimitem c.p. lâna la Viena și mai departe ca să ne facă din ea postav, pe care apoi să-l cumpărăm cu două-trei prețuri”¹¹. Acest articol surprinde cu o claritate deosebită realitatea spoliei Transilvaniei de materii prime și trimiterea lor în capitala imperiului sau prin alte părți, pentru ca apoi să se reîntoarcă în Transilvania, la producătorii lor, sub formă de produse finite cu prețuri foarte ridicate.

Expoziția națională a Astei din anul 1862 a avut un dublu scop: unul politic, expoziția fiind considerată un mijloc excelent de afirmare a naționalității, și unul economic, deoarece etala în fața tuturor – maghiari, sași și români deopotrivă – produsele meșteșugărești pur românești, tot atâtea dovezi ale îndemânării, priceperii, geniului și originalității poporului român, dovezi care contestau primitivitatea românilor.¹² Deși această expoziție a fost considerată de Barițiu doar „una de probă”, ea a fost o mare reușită, întrecând atât așteptările publicului vizitator, cât și ale organizatorilor.¹³ Expoziția a fost pregătită într-un timp relativ scurt, doar 5 luni¹⁴, în 4 săli ale Gimnaziului românesc din Brașov, edificiul fiind, cu această ocazie, „împodobit cu steaguri tricolore naționale și decorat de jur împrejur cu brazi, pomul în veci verde și semn al veseliei și al apărării pentru Români”¹⁵.

Deși românii se aflau în fața primei experiențe de acest gen, ei au încercat să-și ordoneze întreaga activitate într-un mod cât mai practic și mai eficient, elaborând în acest sens o *Programă*¹⁶, care cuprindea o serie de indicații ajutătoare la buna desfășurare a activității expoziționale. Obiectele au fost expuse în cadrul a 5 secțiuni: *Arte frumoase*, *Manufacturi femeiești*, *Manufacturi bărbățești*, *Productele de agricultură*, *Productele montanistice*. Au fost etalate peste 2200 de obiecte, toate martore neprețuite ale industriei și spiritului de activitate al poporului român.¹⁷

Această primă expoziție industrială și etnografică organizată de românii din Transilvania la propunerea lui George Barițiu, părintele spiritual al expoziției, a fost un mare succes, erijându-se în deschizătoare de noi orizonturi economice românești, constituind totodată un puternic imbold pentru acțiunile viitoare similare ale Asociațiunii. Ea a fost scena pe care a evoluat creația românească, rampa de lansare în rândul celorlalte naționalități conlocuitoare din cadrul Monarhiei și mijlocul de afirmare și pe teren economic a abilităților practice și spirituale ale poporului român, atât de desconsiderat de ceilalți. A constituit și un prilej perfect de evidențiere a puterii artistice și de creație a poporului român, a bogăției și diversității sale tradiționale.

Rămânând fidel ideilor sale și coordonând în mod armonios acțiunile politice cu cele culturale și economice, Barițiu a luat inițiativa organizării unei alte expoziții de industrie și agricultură în vara anului 1881, la Sibiu de această dată, la puțin timp după Congresul Partidului Național Român (12 mai). Lipsa mijloacelor materiale a fost impedimentul principal care a stopat organizarea de noi expoziții între anii 1862 și 1881. Preocuparea pentru organizarea de expoziții nu a lipsit însă, o

¹⁰ George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei. Pe două sute de ani în urmă*, Sibiu, 1891, vol. III, p. 144.

¹¹ Vezi Ana Maria Ardos, *loc. cit.*, p. 636.

¹² *Gazeta Transilvaniei*, 1862, nr. 60, p. 245.

¹³ George Bariț, *op. cit.*, p. 144.

¹⁴ *Gazeta Transilvaniei*, 1862, nr. 60, p. 245.

¹⁵ *Revista Română*, 1862, p. 561.

¹⁶ *Gazeta Transilvaniei*, 1862, nr. 49, p. 194-195.

¹⁷ *Ibidem*, nr. 60, p. 245.

dovadă în acest sens fiind faptul că în ședința Comitetului Asociațiunii din 8 februarie 1876 a fost organizată o comisie care avea drept scop studierea modalităților de organizare a expozițiilor. Această comisie a luat hotărârea ca pe viitor expozițiile să fie organizate din zece în zece ani.¹⁸

Evoluția situației politice defavorabile populației românești, mai ales cu începere din anul 1867, odată cu instaurarea dualismului austro-ungar în Transilvania, a creat noi piedici în calea activității Asociațiunii, cu scopul de a stopa orice progres cultural al românilor. Pretextul guvernului maghiar, că organizarea de expoziții nu este înscrisă în statutele Asociațiunii, și pe baza acestui motiv interzicerea organizării expoziției nu i-a descurajat pe conducătorii Astrei, ci i-a impulsionat și mai mult în realizarea proiectului propus. Deși nu s-a deschis sub auspiciile Astrei, ci ale unui comitet de persoane particulare (intelectuali din Sibiu conduși de Partenie Cosma), expoziția s-a desfășurat însă sub patronajul direct al Asociațiunii. Urzitorul intelectual al expoziției a fost și de această dată tot George Barițiu.

Documentarea asupra modalităților de organizare mai judicioasă a expozițiilor a determinat acumularea unui bagaj informațional care s-a reflectat din plin la expoziția din anul 1881 și care s-a detașat calitativ de prima expoziție de la Brașov. De această dată, timpul afectat organizării expoziției a fost mult mai mare, activitatea de colectare și primire a obiectelor expoziționale a fost mai ordonată, iar *Programa* și *Regulamentul* expoziției mult mai bine elaborate. Au fost prezentate peste 10000 de obiecte, expuse sub vreo 6000 de numere, dintre care peste 3000 au aparținut industriei de casă a femeii române.¹⁹ Noutatea acestei expoziții a fost participarea elevilor de la Azilul „Elena Doamna” din București, aceasta fiind „prima manifestare comună sub semnul aceleiași civilizații și culturi de pe cuprinsul patriei”, ceea ce a conferit expoziției un caracter cu totul deosebit, atât sub latura sa artistică, cât mai ales sub cea națională.²⁰

Asemeni primei expoziții, și aceasta a fost o mare reușită, succesul înregistrat fiind relevat și de numărul foarte mare de vizitatori și de încasările obținute.²¹

Prin această expoziție poporul român a demonstrat, încă o dată, puternica sa rezistență morală, precum și dorința lui arzătoare de recunoaștere ca națiune politică într-o perioadă marcată de o agresivă politică de maghiarizare. Expoziția a fost plină de învățăminte de ordin național, influențând pozitiv asupra încrederii poporului în propriile forțe și dând impulsuri puternice acțiunilor sale viitoare.

Dacă expoziția din anul 1862 releva forțele latente ale poporului român, cea din anul 1881 demonstra maturizarea acestora, ambele expoziții fiind o dovadă incontestabilă a unității culturale a tuturor românilor de pe versanții Carpaților.

Lansarea propunerii organizării acestor expoziții, precum și implicarea directă a lui Barițiu în activitatea expozițională ne dă dreptul de a-l considera unul dintre precursorii acestui nou domeniu economic și cultural, cu adânci conotații naționale. Prin intermediul acestor expoziții, Barițiu a pus în valoare patrimoniul nostru cultural, îndeosebi pe cel etnografic, demonstrând astfel calitățile artistice ale poporului român, bogăția, varietatea și originalitatea creației sale culturale, urmărind totodată să-i orienteze pe români spre vechile izvoare populare. Lui Barițiu credem că i se datorează faptul că munca țărănească și îndeosebi industria casnică și portul formează partea cea mai bogată și mai originală, surpriza acestor expoziții. De asemenea, eforturile lui Barițiu pentru studiul și cultivarea portului și a industriei casnice au pregătit terenul pentru întemeierea muzeului etnografic al Asociațiunii inaugurat la Sibiu în anul 1905.

¹⁸ *Transilvania*, 1876, p. 56.

¹⁹ *Gazeta Transilvaniei*, 1881, nr. 98, p. 1.

²⁰ V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, 1968, p. 119-121.

²¹ *Telegraful Român*, 1881, nr. 97, p. 387; nr. 98, p. 391-392.

Paralel cu activitatea expozițională desfășurată în Transilvania, Barițiu a fost preocupat și de expozițiile organizate în România sau pe plan european. Prin intermediul presei, Barițiu îi informa pe cititorii români despre hotărârea domnitorului Alexandru Ioan Cuza de a organiza o expoziție în București, cu ocazia Târgului Moșilor, în anul 1863. Remarcăm faptul că activitatea expozițională din România era organizată pe o temeinică bază științifică și juridică. Astfel, prin Decretul din 12 iunie 1863 al domnitorului Al. I. Cuza se stabilea modul de funcționare a expozițiilor.²²

Interesul pentru expozițiile organizate de alte state îi menține mereu trează atenția lui Barițiu, motiv pentru care, în paginile revistei „Transilvania”, semnează câteva articole referitoare la Expoziția universală de la Viena din anul 1873, când îi îndeamnă pe români să participe cu obiecte deoarece se pot încadra la aproape toate grupele²³, sau despre Expoziția istorică de la Budapesta din anul 1886²⁴, publică și un extract din Regulamentul general al Expoziției de la Paris din anul 1889²⁵.

O dovadă a preocupărilor muzeografice ale lui Barițiu o constituie și o bună parte a rapoartelor întocmite de acesta către Academia Română, despre participările sale la diferite expoziții și reuniuni științifice de peste hotare, precum și despre călătoriile sale de cercetare arheologică și arhivistică în Transilvania și Banat.²⁶

Preocupările muzeografice ale lui George Barițiu se înscriu pe traiectoria activităților desfășurate în acest domeniu în toată prima jumătate a secolului al XIX-lea și apariția muzeografiei ca nou domeniu cultural. Apariția muzeografiei este strâns legată de apariția ideii de deșteptare națională, alături de alte idei care reflectau transformările suferite de întreaga viață socială. Unul dintre mijloacele cele mai eficiente de servire a idealului deșteptării naționale l-a constituit evocarea trecutului istoric și scoaterea la lumină a numeroaselor dovezi ale acestui trecut. Aceste preocupări de evocare a trecutului și a dovezilor sale au contribuit la apariția și dezvoltarea muzeografiei. Presa considera că muzeografia este un mijloc de cunoaștere a trecutului, conturându-se ca o disciplină culturală cu largi posibilități de afirmare științifică și națională.²⁷ Dacă inițial muzeografia a fost adoptată de către școli, ulterior a devenit o preocupare consecventă și o realizare majoră a Astreii.

Considerat ca precursor al muzeografiei românești, George Barițiu își declară preocupările de acest gen încă din anul 1839, când era preocupat de „vechimile” din Transilvania.²⁸ El observa faptul că o mulțime de monumente „scrise sau zidite din piatră și metal” au fost prefăcute „în nimic” de „grosul vandalism al veacurilor trecute” iar „un număr însemnat de antichități fuseseră în vremile trecute duse din patria noastră și așezate în muzeuri de ale țărilor străine”²⁹. Și cu toate acestea, uneori „tot mai dă patriotul peste obiecturi de acele păstrate din vechime, care deșteaptă într-însul sentimentul acel puternic și dulce de a iubi acel pământ, în a cărui sân se află de atâtea sute de ani îngropate oasele și cenușa străbunilor săi”³⁰. Din punctul de vedere al bogăției monumentelor istorice și arheologice, Barițiu afirma că „cea mai clasică parte” este zona Hațegului, „unghiul acela al Ardealului, pe unde prin pasul Porțile de Fier numit eșim în Banat”, apoi „Colonia Apulum numită în Ținutul unde stă astăzi Bălgradul nostru (Alba Julia sau Alba Carolina) lângă Mureș”. Deoarece până în 1839 nu se făcuse nici o descriere sistematică a monumentelor patriei, Barițiu

²² Bucur Țincu, *Primele expoziții economice organizate în București în anii 1864 și 1865*, în „Materiale de istorie și muzeografie”, București, 1966, vol. IV, p. 273-274.

²³ *Transilvania*, 1872, p. 143.

²⁴ *Ibidem*, 1887, p. 193.

²⁵ *Ibidem*, 1888, p. 184-185.

²⁶ *Analele Societății Academice Române*, tom IX, p. 44-51; tom V, 1882-1883; tom VII, 1884-1885; tom VIII, 1885-1886.

²⁷ Vasile Netea, *Inițiative și realizări muzeografice românești în Transilvania până la 1918*, în „Revista muzeelor”, nr. 1/1965, p. 39.

²⁸ George Bariț, *Vechimi din Transilvania sau Dacia mediteranea*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, 1839, p. 211-215.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

îndeamnă la acest lucru deoarece „*totuși sunt izvoare bunișoare, de unde s-ar putea întocmi una, ce să facă destul iubitorilor de antichități*”.

Barițiu remarca, de asemenea, marea bogăție de inscripții „*păstrate atât în istoriile patriei cât și în natură*”, el îndemnând nu doar la o descriere teoretică a acestora, ci și la contactul direct cu obiectul. În acest sens, Barițiu îndruma spre „*institutul vrednicului de nemurire graf Batanyi la Bălgrad*”, unde se aflau nenumărate obiecte de muzeu (o colecție numismatică interesantă, mai multe statui ale zeilor greci și romani ș.a.), precum și la Grădiște, moșia cancelarului de la Curte, Alecsie de Nopcea, unde se aflau „*în mijlocul unor rămășițe de zidire veche două icoane mari de mozaic*”. Referitor la acestea din urmă, Barițiu afirma că „*s-au aflat în vara anului 1825 și s-au dat o descriere pe larg în Sibiu la anul 1825*”.

Prin îndemnul său, Barițiu a deschis calea colecționării „antichităților” și a obiectelor de artă, precum și începerea lucrării de descriere sistematică a monumentelor Transilvaniei. Acest început de drum s-a finalizat multe decenii mai târziu în fondarea primului muzeu național românesc din Transilvania, în anul 1905 la Sibiu.

Activitatea muzeografică a lui Barițiu s-a desfășurat în mare măsură prin intermediul presei românești din Transilvania. Astfel, în anul 1845, Barițiu făcea un apel către toate ziarele românești din Transilvania de a se ocupa de colecționarea documentelor istorice, folclorice și etnografice.³¹ El însuși era posesor a peste 2000 de documente³² (scrisori, decrete, diplome, rezoluții și instrucții ale împăraților Austriei, tratate, legi, memorii etc.). În acest sens, Barițiu scria în anul 1845: „*Câte documente vechi se află în mâinile patriarhilor proprietari de moșii și a mânăstirilor, câte acturi muzeesc în arhivele Mitropoliei, episcopilor și a statului, câte narații interesante se mai păstrează până astăzi în poporul de jos, care pentru noi sunt numai povești, câte cântece populare pline de trăsături istorice, câte tradiții și proverbe din care s-ar putea completa istoria*”³³. Barițiu remarca cu tristețe că există o mare bogăție de documente a căror importanță și valoare istorică nu este cunoscută de posesorii lor, motiv pentru care acestea nu sunt valorificate de specialiștii care ar putea completa, pe baza acestora, o serie de lacune ale istoriei Transilvaniei.

Organizarea Expoziției de la Brașov din anul 1862 nu a pus capăt preocupărilor muzeografice ale lui Barițiu, ba dimpotrivă, chiar le-a impulsionat. El nu și-a limitat activitatea doar la Transilvania, ci și-a extins-o și în România, o dovadă în acest sens fiind și solicitarea venită din partea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii din București, în anul 1867, de a colecționa obiecte muzeale din Transilvania pentru muzeele bucureștene. În anul 1873, Barițiu publica un catalog al plantelor „*adunate și uscate*” trimise de românii din Banat pentru Expoziția universală de la Viena.³⁴

În anul 1877³⁵, Barițiu publica un articol despre Muzeul etnografic din Leipzig (Lipsca), despre al cărui scop acesta declara că este „*să adune din toată lumea, după un plan anumit, obiecte necesare la studiul istoriei naturale și al istoriei civilizației omenești, pentru ca după aceea din acea colecțiune să se poată trage și foloase practice – în sfera instrucțiunii publice și al comerțului*”. Dar ceea ce considera mai interesant era faptul că obiectele expuse aparțineau nu numai popoarelor considerate civilizate, ci și celor „barbare sau chiar de la sălbatic”. Poporul român a fost solicitat să prezinte exponate abia în al patrulea an de la începerea colecționării obiectelor de expoziție. Inițial, informații despre poporul român s-au cerut de la sași. Dintre aceștia, predicatorul Enric Neugeboren din Brașov, fiind conștient de faptul că numai un român era cel mai potrivit pentru a furniza informații despre poporul său, l-a recomandat pe George Barițiu pentru îndeplinirea acestei sarcini.

³¹ Ion Drăgoescu, *George Barițiu, pionier al muzeografiei românești*, în „Revista muzeelor”, nr. 6/1966, p. 517.

³² George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei. Pe două sute de ani în urmă*, Sibiu, 1891, vol. III, p. 504.

³³ George Barițiu, *Colecție de documente vechi*, în „Foaie pentru minte...”, 15 mai 1845.

³⁴ *Transilvania*, 1867, p. 59-60.

³⁵ *Ibidem*, 1877, p. 273-274.

Românilor li s-au cerut doar costume populare, Barițiu îndemnându-i să le trimită, considerând acest lucru ca o posibilitate de a se face cunoscuți lumii.

În anul 1880 G. Barițiu este implicat într-o altă acțiune expozițională și muzeografică totodată, și anume o expoziție proiectată de Astra la București, cu scopul de a demonstra unitatea culturală a românilor de pe versanții Carpaților. Expoziția preconizată urma să cuprindă opt grupe, și anume: **Grupa I** – *Obiecte de artă*, **Grupa a II-a** – *Material și aplicațiunea artelor liberare*, **Grupa a III-a** – *Mobile și alte obiecte destinate pentru locuință*, **Grupa a IV-a** – *Veșminte (cuprinde și țesăturile) și alte obiecte de îmbrăcăminte*, **Grupa a V-a** – *Produce brute sau lucrute ale industriilor extractive*, **Grupa a VI-a** – *Instrumente și produse ale artelor uzuale*, **Grupa a VII-a** – *Alimente, proaspete sau conservate*, **Grupa a VIII-a** – *Modele de stabilimente pentru școli comunale, rurale și locuințe țărănești*.³⁶

Prin acțiunile și inițiativele sale expoziționale și muzeografice, Barițiu a îndemnat intelectualitatea românească transilvăneană, oamenii de cultură și de artă să colecționeze obiecte de patrimoniu cultural-național, care apoi să fie expuse într-un muzeu al românilor. Acest deziderat a fost îndeplinit în anul 1905, când la Sibiu a fost inaugurat Muzeul Asociațiunii. Ideea muzeului național etnografic aparține Suediei, care la Expoziția de la Paris din anul 1867, pentru prima dată pe plan universal, prezenta la standul suedez o galerie cu nișe inspirate din arhitectura norvegiană medievală, în interior fiind așezate niște manechine îmbrăcate în costume tradiționale suedeze și norvegiene, iar afară, în parcul expoziției, au reconstituit o fermă suedeză și un hambar norvegian, pe care le-au transformat în săli de expoziție.³⁷ Expoziția de la Paris din anul 1878 prezenta de această dată pavilionul suedez ca un adevărat „model etnografic”, care, după această dată, s-a impus pe plan european. După anul 1878, „satele naționale” se numărau printre principalele atracții ale marilor expoziții.

Putem conchide că prin acțiunile sale desfășurate de-a lungul atâtor decenii în domeniul muzeografic, prin inițiative teoretice, dar mai ales practice, George Barițiu s-a înscris cu cinste printre precursorii muzeografiei românești din Transilvania.

George Barițiu – A Pioneer in Museography Abstract

George Barițiu, a complex and prominent personality of the 19th century, made a merit for himself as a media man as well as a man of culture.

As a scholar, he made research into and published papers in several domains: History, Literature, Didactics, and also Cultural Patrimony.

He was a curator, a promoter and organizer of exhibitions in the Association for Romanian People's Culture & Literature (ASTRA), initiating and organizing, in 1862, the National Exhibition from Brașov, as well as that from Sibiu, in 1881.

Those exhibitions were two bricks in the foundation of the future National Museum of the Romanians (officially opened in Sibiu, in 1905).

George Barițiu, as a curator, wrote many articles upon the matter. One of those essays, published in 1839, in his paper in Brașov, pleaded for the collection of antiquities and a systematic description of the historical monuments from Transylvania.

Through all his activity, he can be regarded as a pioneer in the museography in Transylvania.

³⁶ *Observatorul*, 1880, nr. 63, p. 251-252, 255.

³⁷ *Ibidem*, p. 144.

Radu POPICA

**WILHELM KAMNER – UN ARTIST BRAȘOVEAN
PUȚIN CUNOSCUT DIN SECOLUL AL XIX-LEA**

Contribuția artiștilor brașoveni la evoluția artei transilvănene din secolul al XIX-lea a fost în mare măsură neglijată. Excepție fac Mișu Popp și Constantin Lecca¹, artiști ce au beneficiat de studii cuprinzătoare². Generația artistică de la cumpăna secolelor al XIX-lea și al XX-lea, reprezentată de Friedrich Miess (1854-1935), Emerich Tamás (1876-1901) și Arthur Coulin (1869-1912), și prestigiosul grup de artiști expresioniști constituit la Brașov în perioada interbelică³ se afirmă aparent dintr-un mediu artistic steril. Ne propunem să demonstrăm că o astfel de concluzie nu este îndreptățită, la Brașov existând în secolul al XIX-lea premisele avântului artistic din perioada ulterioară. Nu lipseau artiștii de valoare, dar nu erau întrunite toate condițiile necesare concretizării resurselor creatoare. Wilhelm Kamner, artist ignorat de studiile dedicate picturii transilvănene, poate constitui un argument în acest sens. Personalitatea lui Kamner și opțiunile sale în planul creației artistice pot fi mai bine înțelese doar în raport cu mediul social și artistic în care și-a desfășurat activitatea timp de mai multe decenii. Din acest motiv, considerăm necesară creionarea sumară a tabloului artelor plastice brașovene din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Epoca este marcată de un ritm alert de dezvoltare economică și de o accentuată creștere demografică.⁴ Dinamismul economic și demografic este însoțit și de o remarcabilă efervescență culturală, manifestată prin intermediul activității numeroaselor societăți și asociații active la Brașov: „Casina Română”, Despărțământul Brașov al Astrei, „Reuniunea de gimnastică și cântări”, „Asociația pentru studii transilvane” („Verein für Siebenbürgische Landeskunde”) etc.

Societățile și asociațiile menționate mai sus s-au implicat doar sporadic în promovarea și popularizarea artelor plastice, care nu se bucurau de o atenție comparabilă cu interesul manifestat față de literatură, teatru sau muzică. Brașovul se va afla pe tot parcursul secolului al XIX-lea în umbra centrului artistic de la Sibiu. Impactul redus pe care arta plastică îl avea în spațiul public poate fi explicat printr-o serie de particularități locale.

Publicul brașovean era, în ansamblul său, lipsit de o minimă educație plastică sau estetică. Tributar unei mentalități tradiționale și provinciale, ostil oricăror inovații, atribuia manifestărilor artistice un rol îngust, circumscris aspirațiilor și intereselor sale. Brașovul nu dispunea de o valoroasă colecție de artă, comparabilă cu Muzeul Brukenthal din Sibiu, deschis publicului încă de la începutul secolului al XIX-lea.⁵ Lipsesc și manifestările expoziționale care să faciliteze contactul artiștilor cu publicul larg, similare expoziției de mare anvergură organizate la Sibiu în anul 1887 cu participarea a numeroși artiști transilvăneni și străini. O excepție notabilă o reprezintă „Expoziția românească de produse ale industriei naționale și casnice ale românilor din Transilvania” din 1862, organizată de ASTRA în sălile Gimnaziului românesc. În cadrul expoziției era consacrată o modestă secțiune și

¹ Născut la Brașov, dar activ mai ales în Muntenia.

² Din bogata literatură referitoare la Mișu Popp și Constantin Lecca menționăm câteva studii fundamentale: Virgil Vătășianu, *Opera pictorului Mișu Popp*, în „Țara Bârsei”, IV, nr. 4, 1932; Ion Frunzetti, *Mișu Popp*, București, 1956; George Oprescu, *Mișu Popp și Constantin Lecca*, în vol. *Pictura românească în secolul al XIX-lea*, București, 1984; Barbu Theodorescu, *Constantin Lecca*, București, 1969.

³ Vezi Mihai Nadin, *Pictori din Brașov*, București, 1975, p. 12-29; Veronica Bodea Tatulea, *Pictori brașoveni în perioada interbelică*, în „Cumidava”, XXII-XXIV, 1998-2000, p. 365-369.

⁴ Ion Dumitrașcu, Mariana Maximescu, *O istorie a Brașovului*, Brașov, 2001, p. 83-85 și 88-95.

⁵ Muzeul Săsesc al Țării Bârsei a fost înființat în 1908 din inițiativa Asociației colecționarilor din Brașov. În cadrul colecțiilor sale arta plastică avea o pondere redusă, fiind reprezentată aproape exclusiv prin creația unor artiști brașoveni.

artelor plastice.⁶ La Braşov nu s-au constituit cercuri artistice grupate în jurul unor personalităţi prestigioase, aşa cum sunt cele formate la Sibiu în jurul lui Theodor Glatz (1818-1871) şi Carl Dörschlag (1832-1917).

Factorii menţionaţi anterior determină caracterul specific al centrului artistic braşovean. Lipsiţi de posibilitatea unor confruntări cu publicul şi colegii de breaslă, artiştii braşoveni nu se influenţează reciproc. În aceste condiţii, nu putem vorbi de o şcoală artistică braşoveană cu individualitate proprie. Nu este însă o situaţie neobişnuită. În arta transilvăneană din secolul al XIX-lea influenţele stilistice şi impulsurile inovatoare proveneau exclusiv din exterior, fiind resimţite prin intermediul artiştilor străini, stabiliţi în provincie sau aflaţi doar în trecere, sau prin contactul direct al artiştilor transilvăneni cu arta europeană, în centrele din spaţiul german în care îşi desăvârşeau studiile. Reorganizarea învăţământului de desen din şcolile săseşti, necesitând cadre didactice cu o pregătire de specialitate solidă, a impulsionat contactele cu arta europeană.

Braşovenii se îndreaptă, mai ales, spre academiile de arte din Viena şi München, dobândind o formaţie de factură academică, care se bucura de un mare prestigiu în rândurile publicului local. Întorşi acasă, ei afişează cu mândrie eticheta de *pictor academist*. Superioritatea academismului, îmbogăţit cu anumite nuanţe Biedermeier, rămâne necontestată pe întreg parcursul secolului. Aşa se explică prudenţa artiştilor care evită în general inovaţiile, abaterea de la canoanele general acceptate fiind excepţională. Va trebui să aşteptăm sfârşitul veacului pentru a sesiza în creaţiile artiştilor din Braşov elemente simboliste, de factură expresionistă sau tendinţe decorative provenite din Sezessionul vienez.

Dorinţa burgheziei de a obţine privilegiul – până de curând rezervat unor elite restrânse – imortalizării chipului pentru posteritate a condus la apariţia unei adevărate industrii a portretului în Europa secolului al XIX-lea. Nici măcar apariţia fotografiei nu a afectat prestigiul de care se bucura portretul.⁷ Braşovul nu a rămas în afara acestui curent general, fapt dovedit de predominanţa portretisticii în plastica braşoveană din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Exemplul lui Mişu Popp (1827-1892) este reprezentativ în acest sens. Revenit în oraşul natal în 1862, artistul realizează în anii următori o veritabilă galerie de portrete, înfăţişându-i pe negustorii români din Braşov sau pe înstăriţii mocani săceleni, dar şi un *pantheon* al celor mai iluștri bărbați ai neamului. Printre portrețiștii activi la Braşov în această perioadă se numărau: Elena Mureşianu (1864-1924), Athanasie Istrătescu, Csillagi István (1829-1903), Samuel Herter (1846-1880) şi Anton Fiala⁸, ultimii doi practicând în paralel şi fotografia. Coexistenţa portretului cu fotografia, cerinţele comandatarilor şi necesităţile materiale determină pictorii să realizeze numeroase portrete într-o manieră impersonală şi mecanică, aproape fotografică. Peisajul sau natura statică sunt abordate mult mai rar, reflectând preocupările şi căutările personale ale artistului şi neavând o destinaţie publică.

Sculptura este practică de Ioan Popp, Friedrich Hermann, Julius Klimofsky, Charlotte Udvarnoky şi Traian Mureşianu (1864-1901), artiști care, cu excepția acestuia din urmă, prezintă doar un interes documentar. Traian Mureşianu a studiat la Academia Regală de Arte Frumoase din München. Din creația sa s-au păstrat busturile unor personalități transilvănene (Ion Vancea de Buteasa – mitropolitul Blajului, Avram Iancu, Iacob Mureşianu senior – redactorul „Gazetei de Transilvania”, compozitorul Iacob Mureşianu junior) şi *Pajura Transilvaniei*, basorelieu menit să devină emblema gazetei editate de Iacob Mureşianu.⁹ Lucrările sale, realizate într-o manieră clasică, indică un talent promițător, rămas în mare măsură neconcretizat datorită decesului său timpuriu.

⁶ Ion Dumitraşcu, Mariana Maximescu, *op. cit.*, p. 140-141.

⁷ Galienne şi Pierre Francastel, *Portretul – 50 de secole de umanism în pictură*, Bucureşti, 1973, p. 158-159 şi 171.

⁸ Vezi Konrad Klein, *Anton Fiala, ein böhmischer Maler und Fotograf um 1885 in Siebenbürgen*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, XXVII, nr. 1, 2005.

⁹ Joe Gherman, Barbu Brezianu, *Un sculptor ardelean necunoscut: Traian Mureşianu*, în „Studii şi Cercetări de Istoria Artei”, IV, nr. 3-4, 1957, p. 338-342.

Un reviriment al artelor plastice s-a produs după 1900 datorită activității desfășurate de „Societatea prietenilor artei”, înființată de Ernst Kühlbrandt și Adolf Meschendörfer, și de „Asociația pentru impulsivarea artei autohtone – Sebastian Hann” („Sebastian Hann – Verein für heimische Kunststrebungen”). Acum sunt organizate primele expoziții de artă plastică, iar Arthur Coulin semnează periodic cronici de artă în paginile revistei „Die Karpathen”.¹⁰

Tabloul artelor plastice brașovene din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, schițat mai sus, ar rămâne incomplet fără integrarea în cadrul său a creației și personalității lui Wilhelm Kamner.¹¹

Wilhelm Kamner s-a născut la Brașov în anul 1832, într-o veche familie brașoveană. După absolvirea Gimnaziului evanghelic s-a îndreptat spre Berlin¹², unde s-a înscris la Academia Regală de Artă. În 1852 se afla în capitala Prusiei, frecventând atelierul pictorului Hermann Brücke. Aici îl cunoaște pe pictorul german Carl Dörschlag¹³, pe care-l introduce în cercul studenților transilvăneni¹⁴. Între cei doi s-a legat o prietenie strânsă, care se va menține pe întreaga durată a vieții lor.

Kamner părăsește Berlinul în 1854 și se află pentru scurt timp la Leipzig, după cum o dovedește un portret de bărbat realizat aici.¹⁵ În anul următor, sau poate chiar din 1854, se îndreaptă către München pentru a urma cursurile Academiei Regale de Arte Frumoase. La München se bucura de o largă apreciere pictura istorică și religioasă. Reprezentanți ai acestei direcții, cu o mare influență în rândul tinerilor artiști, erau Julius Schnorr von Carolsfeld¹⁶ și Karl Theodor von Piloty¹⁷. Printre pictorii ce studiau în această perioadă la München și deveniți mai târziu celebri se numărau Franz von Drefegger¹⁸ și Franz von Lenbach¹⁹. Cu toate că Romantismul își făcuse simțită prezența și în capitala Bavariei, academismul își menținea intact prestigiul în rândurile profesorilor și studenților de la Academie.

În această atmosferă, nu este de mirare să-l vedem pe Kamner urmând o riguroasă instrucție academică. Un caiet de schițe al artistului²⁰ ne permite să întrezărim în ce consta educația artistică primită la Academie. Accentul se punea preponderent pe desen. Tânărul artist transilvănean face copii după statui antice, studii de atelier după model (*académies*), realizează studii anatomice și capete de expresie, desenează animale și figuri în costume medievale.

Tânărul pictor este interesat să-și perfecționeze tehnica portretistică. Câteva încercări stângace, nefinalizate²¹, stau mărturie în acest sens. O lucrare mai reușită este un *Portret de bărbat*²² (**fig. 1**). Conturat pe un fond neutru, în tonuri de brun-roșcat, modelul este surprins într-o atitudine meditativă, specifică portretelor academiste. Desenul este corect, iar detaliile fizionomice sunt redade

¹⁰ Vezi Doina Udrescu, *Arta germană din Transilvania în colecțiile Muzeului Brukenthal din Sibiu (1800-1950)*, vol. I: *Pictură, sculptură*, Sibiu, 2003, p. 71-77; Harald Krasser, *Arthur Coulin*, București, 1970, p. 13-14.

¹¹ Reconstituirea biografiei lui Wilhelm Kamner, posibilă doar în linii generale, se bazează pe știri laconice din presa vremii, pe informațiile oferite de *Adressen Buch der Stadt Kronstadt 1857-1901*, și concluziile care pot fi formulate pornind de la lucrările sale (pictură, grafică, carnete de schițe) aflate în marea lor majoritate în patrimoniul Muzeului de Artă Brașov.

¹² *Wilhelm Kamner* (necrolog), în „Kronstädter Zeitung”, nr. 255, 4 noiembrie 1901.

¹³ Carl Dörschlag s-a stabilit în Transilvania în 1862, fiind profesor de desen la Reghin, Mediaș și Sibiu. Este unul dintre cei mai proeminenți reprezentanți ai picturii transilvănene din secolul al XIX-lea.

¹⁴ Rodica Irimie-Fota, *Forme și culori – Artele plastice sibiene de la izvoare în contemporaneitate*, Sibiu, 1983, p. 34.

¹⁵ Julius Bielz, *Porträtkatalog der Siebenbürger Sachsen*, în „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde”, XLIX, 1936, p. 60/poz. 686 (desen în creion de Wilhelm Kamner, Leipzig, 1854, colecție de familie neprecizată).

¹⁶ Julius Schnorr von Carolsfeld (1794-1872), pictor istoric și religios, director al Academiei de Artă din Dresda.

¹⁷ Karl Theodor von Piloty (1826-1886), pictor istoric și de gen, profesor la Academia Regală de Arte Frumoase din München.

¹⁸ Franz von Drefegger (1835-1921), pictor istoric și de gen. Cunoscut mai ales pentru scenele inspirate de viața țăranilor tirolezi.

¹⁹ Franz von Lenbach (1836-1904), portretist și peisagist, a studiat la München cu Karl Theodor von Piloty.

²⁰ *Albume cu schițe*, 4 exemplare (caietul de schițe este nedatat, dar conținutul său și notițele artistului permit plasarea sa în perioada studiilor müncheneze), inv. nr. 890, Muzeul de Artă Brașov (în continuare MAB).

²¹ *Portret de copil*, inv. nr. 291, *Portret de tânăr*, inv. nr. 292, *Portret de femeie*, inv. nr. 293, *Portret de bărbat*, inv. nr. 295, MAB.

²² Inv. nr. 129, MAB.

exact. Surprindem chiar o încercare de investigație psihologică. Portretul, probabil o lucrare de probă, este precedat de trei variante în creion, ce indică o atentă elaborare. Kamner se inițiază și în arta litografiei, după cum o dovedește portretul litografiat al studentului transilvănean Ernst Rath²³. Tot în această perioadă, pictorul întreprinde o călătorie de studii în Tirol. Din această călătorie provine un *Portret de tirolez*²⁴ și câteva schițe peisagistice în creion.

Periplul artistului prin centrele artistice din spațiul german îl conduce în 1856 la Viena. Continuă să lucreze în tehnica litografiei, după cum indică trei litografii realizate în orașul de pe Dunăre: portretele unor studenți transilvăneni²⁵ și un portret de bărbat²⁶, tipărit de I. Haller (fig. 4).

Kamner nu a întârziat mult timp în capitala Imperiului Habsburgic. În 1857 se întoarce la Brașov, activând în următorii 20 de ani ca profesor de desen în instituțiile școlare evanghelice și în particular.²⁷ Va ocupa postul de profesor de desen la Școala secundară (*Realschule*) și la Gimnaziu, iar între anii 1873 și 1877 a acumulat și calitatea de profesor și director al Școlii de Meserii (*Gewerbeschule*)²⁸.

Bogata activitate didactică nu îi absoarbe întreaga energie. Wilhelm Kamner se dovedește un drumeț neobosit dublat de un harnic peisagist. În perioada studiilor artistul notase fugar câteva peisaje privite mai degrabă din perspectiva călătorului decât din perspectiva unui artist. Peisajul devine pentru el o preocupare constantă abia după întoarcerea pe meleagurile natale. Pictorul colindă Țara Bârsei și Țara Făgărașului, munții din împrejurimi, trece chiar și în Muntenia. Drumurile îl duc, mai rar, și prin alte părți ale Transilvaniei. Presupunem că tot acum călătorește în Italia, străbătând din nou Alpii.²⁹ Rodul acestor peregrinări îl reprezintă câteva zeci de peisaje de mici dimensiuni – acuarele sau uleiuri – aflate în colecția Muzeului de Artă Brașov.

Apărut ca gen independent în creația lui Franz Neuhauser junior (1763-1836), peisajul transilvănean și-a găsit continuatori prin intermediul lui Theodor Glatz, Heinrich Zutter și Heinrich Trenk (1818-1892). Tipurile de peisaj practicate de artiștii transilvăneni acoperă o paletă largă: panorame-vedute populate de figuri „staffage”, peisaje bazate pe o observație realistă a naturii, punctate de note romantice, vederi montane pitorești sau imagini cu un pronunțat caracter documentar. Se constată preocuparea pentru reconstituirea exactă a spațiului geografic, predilecția pentru o natură grandioasă și maiestuoasă și prezența nelipsită a elementului uman.³⁰

Creația lui Wilhelm Kamner marchează o noutate în peisagistica transilvăneană. Reprezentarea naturii tinde să devină, la modul ideal, „natură pură”³¹, în care elementele antropomorfe lipsesc sau îndeplinesc un rol marginal. În peisaje ca *Interior de pădure* (fig. 5), *Râpă între stânci*, *Luminis* (fig. 6), *Brazi*³², Kamner se oprește asupra unui colț oarecare de natură, lipsit de orice spectaculozitate. Decupajul strict al unui motiv din natură, transformat în temă centrală a operei de artă, anunță pătrunderea în spațiul artistic transilvănean a unei atitudini moderne față de peisaj. Nu lipsesc din creația pictorului brașovean nici vederile panoramice, în care perspectiva se deschide spre spații vaste. Lucrări ca *Valea Timișului*, *Piatra Mare*, *Pod peste râul Timiș* (fig. 9), *Țara Bârsei*,

²³ Julius Bielz, *op. cit.*, p. 63/poz. 714 (litografie, semnat W Kamner, datat 1856, Wien, Muzeul Brukenthal), p. 66/poz. 746 (litografie, semnat W Kamner, datat 1856, Wien, Muzeul Brukenthal).

²⁶ Înregistrat eronat, *Anonim – Cetăți, personalități*, inv. nr. 1199 (litografie, semnat W Kamner, datat 1856), MAB.

²⁷ *Kronstädter Zeitung*, loc. cit.

²⁸ Cf. *Adressen-Buch der Stadt Kronstadt 1857-1877*.

²⁹ Presupunerea se întemeiază pe similitudinile stilistice dintre peisajele realizate de Kamner în Transilvania și două lucrări din colecția Muzeului de Artă Brașov, *Peisaj din Alpi*, inv. nr. 287 și *Peisaj din Capri*, inv. nr. 212.

³⁰ Doina Udrescu, *op. cit.*, p. 56-59 și 63-64; Julius Bielz, *Familia pictorilor Neuhauser și începuturile peisagisticii transilvănene*, în „Studii și Cercetări de Istoria Artei”, nr. 1-2, 1956, p. 318-332; Ion Frunzetti, *Etapela evoluției peisajului în pictura românească până la Grigorescu*, în volumul *Artă românească în secolul XIX*, București, 1991, p. 276-287.

³¹ În realitate, o astfel de aspirație nu se poate concretiza, chiar dacă elementul uman nu este prezent în nici un fel, direct sau indirect, în cadrul imaginii. Propunând privitorului natura ca obiect pur, artistul se afirmă în fapt pe sine ca subiect. Natura rămâne subordonată și determinată antropologic. Andrei Pleșu, *Pitoresc și melancolie – O analiză a sentimentului naturii în cultura europeană*, București, 2003, p. 11-12, 18-19.

³² Inv. nr. 320, 313, 325, 308, MAB.

*Vedere din Bucegi, Munții Făgăraș (fig. 8), Cetatea Râșnov*³¹ (fig. 8) se înscriu pe linia tradițională a peisagisticii transilvănene. Compozițiile sunt construite prin succesiunea orizontală a planurilor, alternată uneori cu accente verticale. Caracterizate prin colorit temperat, acuratețe optică, construcție laborioasă și precisă, peisajele sale denotă sugestii preluate din peisagistica Biedermeier³², pe care trebuie să o fi cunoscut în răstimpul petrecut la Viena. O influență romantică se face simțită în lucrări ca *Înainte de furtună* și *Furtună*³³. Urmărind redarea efectelor atmosferice, pictorul surprinde zbuciumul și învolburarea norilor ce prevestesc dezlănțuirea dramatică a forțelor naturii.

Kamner s-a orientat spre studiul direct al naturii, propovăduit în epocă de Franz Steinfeld și Franz Georg Waldmüller.³⁴ Remarcăm la artistul brașovean o apropiere de tehnica picturii în aer liber. În unele din peisaje sale pensulația dobândește un grad sporit de spontaneitate. Exemplul său nu era singular în pictura transilvăneană din epocă, peisajele lui Carl Dörschlag trădând de asemenea „asimilarea unor experiențe ale picturii în aer liber, în care observația directă și realismul primează”³⁵. Predilecția pentru lucrări de mici dimensiuni, de natură să confere o notă intimă, este de asemenea specifică stilului Biedermeier. Kamner are în comun cu peisagiștii vienezi și înclinația către peisajul alpin, asociat cu ideea romantică de *patrie*, pe care aceștia l-au descoperit prin intermediul călătoriilor în Austria superioară.³⁶

Dacă în peisagistică Kamner se îndepărtează de convențiile academice, aducând un suflu înnoitor în pictura sa, în portretistică rămâne fidel academismului. Proiectate pe fundaluri neutre, portretele sale sunt tributare unei scheme compoziționale rigide. Paleta cromatică este sobră și restrânsă, lipsită de strălucire. O abatere de la canoanele academiste apare într-un studiu de mici dimensiuni³⁷ (fig. 2), unde vestimentația este conturată printr-o pensulație spontană, aparentă.

Wilhelm Kamner este atras de documentarismul peisagistic, arhitectonic și etnografic, la modă în secolul al XIX-lea, preocupare a mai multor artiști transilvăneni din epocă, printre care și Franz Neuhauser junior³⁸. Artistul brașovean cunoștea probabil și exemplul oferit de pictorul austriac Thomas Ender, autor al unor cicluri de vederi pitorești de pe valea Dunării, din nord-estul Ungariei și munții Galiției, publicate multe dintre ele în albume³⁹ cu largă circulație în epocă. În acuarele ca *Valea Oltului* și *Schitul Ialomicioara*⁴⁰ (fig. 10) Kamner accentuează descriptivismul, acordând detaliilor o atenție meticuloasă. Interesul său pentru documentarism este evident în caietele de schițe⁴¹ din această perioadă, în care regăsim o gamă vastă de preocupări: crochiuri peisagistice, copii după vechi portrete, reproduceri ale unor monumente istorice și îndeosebi elemente etnografice din Țara Bârsei (costume tradiționale, interioare țărănești, instrumente muzicale populare, scene de târg,

³¹ Inv. nr. 315, 297, 298, 295, 307, 288, MAB.

³² Principalii reprezentanți ai școlii peisagistice austriece, din prima jumătate a secolului al XIX-lea, sunt: Franz Steinfeld (1787-1868), Franz Georg Waldmüller (1793-1865), Friedrich Gauer mann (1807-1862), Peter Fendi (1796-1842) și Thomas Ender (1793-1875).

³³ Inv. nr. 312, 319, MAB.

³⁴ Franz Steinfeld este socotit părintele peisajului Biedermeier. În calitate de profesor de peisagistică la Academia de Arte Frumoase din Viena a exercitat o puternică influență asupra noilor generații de artiști. A sprijinit reformele propuse de Franz Georg Waldmüller, prin care se preconiza ca studiul după natură să ocupe un loc central în cadrul educației academice.

³⁵ Doina Udrescu, *op. cit.*, p. 66.

³⁶ Hevesi Ludvig, *Osterreichische Kunst im 19 Jahrhundert, 1800-1848*, Leipzig, 1903, vol. I, p. 90-94.

³⁷ *Portret de bărbat (Autoportret?)*, inv. nr. 128, MAB.

³⁸ Doina Udrescu, *op. cit.*, p. 57.

³⁹ *Malerische Ansichten der Donau in Ungarn von Theben bis Golumbacz mit Darstellungen von R. Alt, Th. Ender und C. Klette*, publicat la Pesta în anul 1838, *Die Wundermappe der Donau oder das Schönste und Merkwürdigste an den Ufern dieses Stromes von Ursprung bis zur Mündung*, publicat inițial în anul 1839 și republicat în 1841, *Panorama der österreichischen Monarchie oder malerisch-romantisches Denkbuch*, publicat mai întâi în 1839, republicat în 1840 și 1846 și *Magyarország festői mutatványokban*, publicat la Pesta în 1844.

⁴⁰ Inv. nr. 300, 305, MAB.

⁴¹ *Album cu desene*, inv. nr. 3504 (datat 1864), MAB și *Albume cu schițe – 4 exemplare* (doar două pot fi datate cert în această perioadă: 1871-1872 și 1873), inv. nr. 890, MAB.

un detaliu dintr-o frescă, detalii surprinzătoare de arhitectură și tehnică țărănească – o fereastră, un horn, o încuietoare, un hambar, o fântână cu cumpână).

Prin prisma interesului acordat tradițiilor populare, Kamner poate fi socotit unul dintre primii cercetători-etnografi din Țara Bârsei. Preocupările sale trebuie puse în legătură cu activitatea pe care pictorul a desfășurat-o în cadrul „Asociației pentru studii transilvane”. Schițele realizate în anul 1864 după portretele unor personalități locale din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea și imaginile unor costume tradiționale din Țara Bârsei au fost prezentate de pictor în Adunarea generală a Asociației, desfășurată la Brașov în 3 și 4 august 1865⁴². O altă lucrare cu caracter documentar, *Sășii din Țara Bârsei*⁴³, se prezintă sub forma unui grupaj de imagini înfățișând figuri în costume tradiționale săsești, cetăți și biserici din Țara Bârsei, case și interioare țărănești, plasate pe un fond negru.

După 1877, când renunță la cariera didactică pentru a deveni paroh la Bod (Brenndorf), unde va rămâne până în 1895⁴⁴, încetează și activitatea sa în plan artistic. S-a păstrat o singură lucrare a artistului din această perioadă, o copie după un portret al lui Gustav II Adolf⁴⁵, realizată probabil pentru „Asociația Gustav Adolf” din Brașov / *Der Gustav Adolf – Verein*). În ultimii ani din viață artistul, grav bolnav, se va retrage la Brașov, unde va duce un trai modest.⁴⁶ Încetează din viață la 2 noiembrie 1901.

Wilhelm Kamner se dovedește o personalitate artistică complexă, reprezentativă pentru perioada de tranziție spre modernitate pe care o străbate pictura transilvăneană în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Receptarea unor elemente specifice stilului Biedermeier, apropierea de tehnica picturii în *plein-air*, receptată de artist pe filiera austriacă, reprezintă un prim pas spre depășirea convențiilor academice rigide. Creația lui Kamner nu este însă una revoluționară, fiind încă în mare măsură tributară academismului, pe care nu-l contestă programatic. Prin portretistica sa, prin interesul pentru documentarism, artistul se înscrie în sfera tradițională a artei transilvănene din secolul al XIX-lea. Activitatea desfășurată în calitate de profesor de desen în mai multe instituții de învățământ din oraș a contribuit la modernizarea învățământului artistic și în consecință la pregătirea noilor generații de artiști brașoveni.

Wilhelm Kamner – a Less Known 19th Century’s Artist from Brașov Abstract

In the second half of the 19th century, the city of Brașov was one of the active artistic centres from Transylvania, without being as important as the one of Sibiu. The lack of a solid aesthetic education, the absence of a public art collection and of the temporary artistic exhibitions explain the low impact of the fine arts in that area, though many artists were active in the town: Mișu Popp, Samuel Herter, Anton Fiala, Csillagi Istvan, Elena and Traian Mureșianu etc. Those artists had studied in the German artistic centres, faithful to the academic style, practicing mainly the portrait, the only artistic genre they were interested in. Wilhelm Kamner was one of the most representative painters of Brașov for that period.

Wilhelm Kamner was born in Brașov, in 1832. In 1852 he began to study painting and drawing at the Fine Arts Academies from Berlin and München. For a short period of time Kamner stopped in

⁴² Încheierea dării de seamă asupra Adunării Generale a Asociației pentru Studii Transilvane, în „Kronstädter Zeitung”, nr. 124, 9 august 1865.

⁴³ Inv. nr. 253, MAB (acuarelă pe hârtie, 56,7 x 54,3, semnat, datat 1870).

⁴⁴ Wilhelm Kamner (necrolog), în „Kronstädter Zeitung”, nr. 255, 4 noiembrie 1901.

⁴⁵ Portretul lui Gustav II Adolf (copie), inv. nr. 2770, MAB (ulei pe carton, 86 x 64, semnat centru-stânga cu roșu: W. Kamner, datat 1887). Reproduce un celebru portret al pictorului francez Baltasar Moncornet.

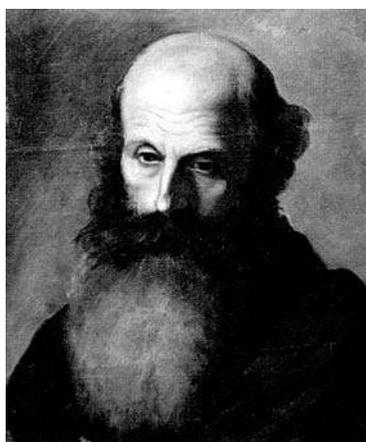
⁴⁶ *Kronstädter Zeitung*, loc. cit.

Leipzig and Viena. There he acquired a formal academic training. In 1857 he returned to his native town, where he had been teaching drawing for the next twenty years. Between 1877 and 1895 he was a priest in Bod (a village near Braşov). During his last years of life he retired to Braşov. He died in Braşov on the 2nd of November 1901.

Kamner was a prolific landscaper. The Art Museum of Braşov shelters in its collections some landscapes of the surrounding mountains and other picturesque areas of Braşov and also some landscapes inspired by his trips through the Alpes and Italy. Many of his works continue the landscape tradition of Transylvania. There are some innovatory elements in his creation which made him be different from the academic conventions. Greatly influenced by the Viennese landscapes, Kamner began to study explicitly the nature, thus his brushing became more free. But he remained faithful to the academic portrait. With neutral backgrounds, his portraits respect a rigid scheme in composition. The chromatic is sober and restrained, without brightness.

Wilhelm Kamner was also attracted by the landscape, architectural and ethnographic documentarism, richly illustrated in his sketches books owned by the Art Museum of Braşov. The activity that he developed in the „Association of Transylvanian Studies” (Verein für Siebenbürgische Landeskunde) must be related to those preoccupations. The interest given to the popular traditions made Kamner be one of the first researchers in ethnography in Țara Bârsei.

Wilhelm Kamner was a complex artistic personality, representative for the transition period towards modernity which Transylvania painting lived in during the second half of the 19th century. Though modern, his creation didn't bring a revolutionary spirit, being still influenced by the academic style. His didactic activity contributed to the modernization of the artistic study and consequently to the formation of a new generation of artists.

Fig. 1. Wilhelm Kamner. Portret de bărbat.
Ulei pe pânză. 51 x 42. Muzeul de Artă Braşov
(inv. 129).

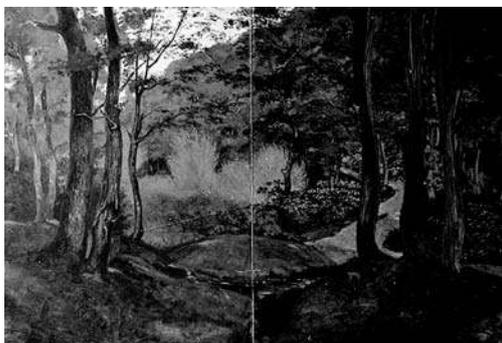
Fig. 2. Wilhelm Kamner. Portret de bărbat
(Autoportret ?).
Ulei pe pânză. 40 x 32. Muzeul de Artă Braşov
(inv. 128).

Fig. 3. Wilhelm Kamner. Portret de bărbat (Autoportret?).
Ulei pe pânză. 58 x 45. Muzeul de Artă Brașov
(inv. 289).

Fig. 4. Wilhelm Kamner. Portret de bărbat.
Litografie. 27, 1 x 18, 4. Muzeul de Artă Brașov
(inv. 1199).

Fig. 5. Wilhelm Kamner. Interior de pădure.
Ulei pe hârtie. 46 x 67, 5. Muzeul de Artă Brașov
(inv. 320).

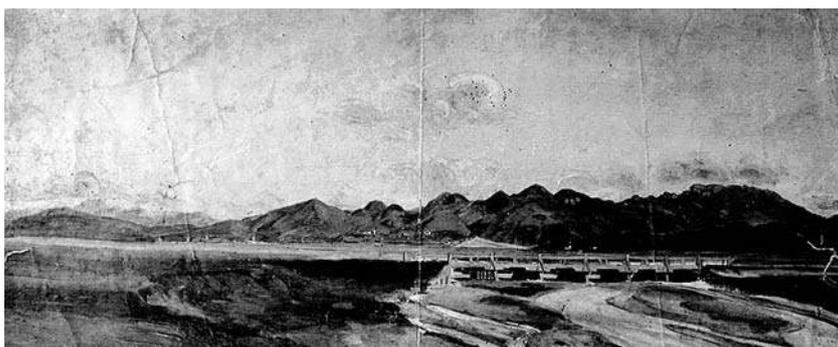
Fig. 6. Wilhelm Kamner. Luminiș.
Ulei pe hârtie. 35, 5 x 49, 5. Muzeul de Artă Brașov
(inv. 313).

Fig. 7. Wilhelm Kamner. Cetatea Râșnov.
Ulei pe hârtie. 25 x 33, 8. Muzeul de Artă Brașov
(inv. 299).

Fig. 8. Wilhelm Kamner. Munții Făgăraș.
Ulei pe hârtie. 34, 5 x 41. Muzeul de Artă Brașov
(inv. 296).

Fig. 9. Wilhelm Kamner. Pod peste râul Timiș.
Ulei pe hârtie. 28 x 67, 5. Muzeul de Artă Brașov
(inv. 298).

Fig. 10. Wilhelm Kamner. Schitul Ialomicioara.
Acuarelă. 31, 5 x 26, 3. Muzeul de Artă Brașov
(inv. 305).

Constantin CATRINA

MUZICA ȘI MUZICIENII BRAȘOVULUI ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Începutul secolului al XIX-lea, în domeniul muzicii, la Brașov, lasă în urmă o bogată activitate artistică, ocrotită și perpetuată de către Biserică, de unele formații instrumentale (*Collegium Musicum*), de organizații cu o pregătire profesională larg recunoscută.

Chiar din primii ani ai secolului respectiv, prin legăturile Brașovului comercial cu centrele culturale Viena și Leipzig, paleta turneelor muzicale (spectacole de operă și operetă, de teatru și vodevil, recitaluri de muzică instrumentală și vocală etc.) este tot mai colorată, mai diversă. Evident, aceste interferențe se vor lega, în principal, de existența în cetatea Brașovului a unei comunități ce aspira la o cultură muzicală de sorginte europeană, precum și de prezența unor formații instrumentale, fanfare, pianiști, cântăreți și organizații, care aveau capacitatea de a colabora cu trupele artistice aflate în deplasare pentru finalizarea unor contracte și recitaluri de calitate.

Brașovul secolului al XIX-lea, după investigațiile noastre, a fost intens cercetat de interpreți și compozitori, de formații muzicale cu vechi statute de rezistență. Acesta este și motivul pentru care și paginile de față nu pot cuprinde, în totalitate, nici măcar pe cele mai elevate și inedite evenimente artistice și de creație muzicală autohtonă. Studiului nostru trebuie să-i adăugăm, în timp, și alte pagini cu caracter muzicologic, privind reuniunile instrumentale și corale, muzica de orgă și organizații respectivi, învățământul muzical particular și din școlile timpului; despre unele turnee și recitaluri susținute de compozitori și instrumentiști români și străini etc.

Iată, deci, felul în care vom proiecta în viitor încă o suită de imagini ale unui oraș muzical pe care Tiberiu Brediceanu (1877-1968), târziu, în secolul al XX-lea, îl definea ca pe un viitor centru artistic de viață europeană.

1. Schița unui dialog muzical între Est și Vest

Legătura muzicienilor români cu zone cultural-artistice europene s-a făcut, în secolul al XIX-lea și primele decenii ale secolului al XX-lea, cel mai statornic prin Lipsca (vechea denumire de origine latinească a centrului universitar Leipzig). În acest oraș, acoperit de aureola ultimilor 27 de ani din viața lui Johann Sebastian Bach (1685-1750), negustori români, între care și brașoveni, vor edita în anul 1827 – deci cu doi ani înainte de apariția „Curierului românesc” al lui Ion Heliade Rădulescu, cu 11 ani mai devreme de „Gazeta de Transilvania”/„Gazeta Transilvaniei” (1838) și cu doi ani înaintea „Albinei Românești” a lui Gheorghe Asachi de la Iași – primul periodic românesc, „Fama Lipschi”, în ale cărui coloane vor apărea, în septembrie 1858 și *Statutele capelei române din Lipsca*, în care, printre altele, se menționa: „*Când vom aduna fondul necesar, atunci, în loc de unul vom aduce doi-trei cântăreți sau mai mulți juni fără mijloace, care să și studieze vreo știință în școlile de aici, și, după ce-și vor dobândi știința cuvenită, să se poată înmulți lumina științei [și a artei] în patria noastră ...*”¹.

Nu cunoaștem în mod concret anumite documente care să ateste numele tinerilor ajutați în acest sens, dar știm că importanți muzicieni români au frecventat, în diferite perioade de timp, cursurile Conservatorului Regal de Muzică din Leipzig, precum: George Dima (1872-1874, 1878-1880), Iacob Mureșianu (1880-1883), Rudolf Lassel (1881-1883), Ioan Dăianu (1896), Ioan Scarlatescu (1902-1914), Paul Richter (1897-1902), Aurelia Cionca (1903-1906), Mihail Jora și Emanoil

¹ Antonie Plămădeală, *Limba domnitoare va fi cea națională*, în „România literară”, București, nr. 13, 24 martie, 1988, p. 19; V. Pocitan, *Capela românească din Lipsca*, în „Biserica Ortodoxă Română”, București, nr. 7, 1927, p. 415.

Ciomac, iar lui Eusebie Mandicevski i se acordă titlul de *Doctor sine examine*, cu prilejul împlinirii vârstei de 70 de ani. Și tot la Leipzig studiază și bănațeanul Nicolae (Niki) Popovici, artistul liric care, între anii 1887 și 1895, a fost profesor și dirijor în Șcheii Brașovului.²

Pentru transilvănenii instruirea tinerelor talente în centrele muzicale europene nu a fost doar o ambiție de a perpetua vechi relații cu caracter comercial, ci era vorba, mai ales, de un crez ce vroia să impună recunoașterea artei muzicale românești în lume. Într-o corespondență trimisă din Viena lui Tiberiu Brediceanu (2 noiembrie 1914), pe atunci secretar al Societății pentru Fond de Teatru Român, se spunea: „...Poți fi sigur că îndată ce se va ivi vreun talent dramatic [ori muzical] și posibilitatea ca să-și facă studiile la București, Lipsca, Paris ori la Bruxelles, eu la recomandarea ta, imediat voi iscăli propunerea ce mi-ai trimis-o pentru confirmarea unei burse în limitele bugetului precedent”³. De altfel, numele muzicienilor români (compozitori, pedagogi, interpreți), prezenți în conservatoarele de muzică europene (Augustin Bena, Nicolae Bretan, Aca de Barbu, Horațiu C. Birou, C. Calmuschi, Alma Cornea, Ionel Crișan, Marioara Dima, Angela și Magda Mohora, Ștefan Mărcuș, Aurelia Popa Radu, Lia Pop, Lelia Popovici, Hortensa Saftu, Silvia Secoșan, Olga și Zeno Vancea, Ana Voileanu) vor spori și datorită ajutorului primit din partea *Astrei*⁴.

Cu toată sobrietatea școlii muzicale de la Leipzig, cu evidentele ei investigații în domeniul creației, interpretării și teoretizărilor aservite piscurilor artei universale, credem că prezența artiștilor români în metropola muzicală germană s-a datorat și rezonanței, în timp, a efectelor noastre populare. Să ne amintim, fie și numai în treacăt, de cele câteva melodii populare și însemnări privind *Starea muzicii noastre în Transilvania și Banat*, publicate în „Allegemeine musikalische Zeitung” nr. 46, 47/1814 și nr. 30/1821⁵, dar și de laboratorul profesorului Gustav Weingand care, în spiritul problematicii seminarului său de învățare a limbii române, va întreține o corespondență de specialitate cu George Barițiu, Artur Gorovei, directorul revistei de folclor „Șezătoarea” de la Fălticeni și, nu în ultimul rând, cu dr. Alexandru Bogdan, cel dintâi filolog român care a elaborat un studiu de proporții cu privire la *Metrica eminesciană*.⁶

Rezonanțe românești s-au făcut auzite, cu o anume intensitate, și la Dresda, unde în primele decenii ale secolului al XX-lea, în cadrul serilor de *Muzică și poezie din România*, lucrările Bertei Bock, ale lui Rudolf Lassell, Paul Richter și George Enescu s-au impus cu strălucire.⁷

Ansamblului de interpretare a muzicii românești în concertul european i se vor adăuga și eforturile muzicianului Paul Richter (1875-1950) care, în dialog cu Primăria Brașovului, va concludiona: „Faptul că eu, ca componist și dirigent, am fost pus în fața obligațiilor grele muzicale în Cehoslovacia, Austria și Germania – poate fi de valoare ideală nu numai pentru orașul nostru, dar cu însemnătate și pentru muzica românească pe care am interpretat-o în nenumărate rânduri; la Dresda, de exemplu, făcându-i propaganda cea mai aprigă”⁸.

Fără îndoială, între interpreții români care au adus incontestabile servicii propulsării muzicii noastre în universul artei sonore a fost, la hotarul dintre cele două secole (XIX și XX), și Aurelia Cionca (1888-1962). La Viena ori Leipzig, Varșovia, Berlin, Oranienburg sau Budapesta, se spunea la vremea respectivă că „nicăieri nu lipsesc din programele maiestrei opus-urile compozitorilor români, ceea ce ne îngăduie să scriem – că Aurelia Cionca este prima pianistă care s-a hotărât să facă cunoscută

² Constantin Catrina, *Studii și documente de muzică românească*, București, Editura Muzicală, 1986, vol. I, p. 82-107.

³ Arhivele Statului Brașov, *Fondul Societatea pentru Teatru Român*, Doc. nr. 7810/15.

⁴ Constantin Catrina, *Trepte ale teatrului românesc în Transilvania*, în „Cumidava”, Brașov, Muzeul Județean Brașov, VIII, 1977, p. 249-258, nota 12.

⁵ Ilarion Cocișiu, *Un străin (anonim) despre muzica românească la începutul secolului XIX*, în „Revista de Folclor”, București, nr. 1-2, 1956, p. 271-277; Corneliu Buescu, *Scrieri și adnotări despre muzica veche*, București, Editura Muzicală, 1985, p. 125-153.

⁶ Constantin Catrina, *Folcloriștii noștri: Alexandru Bogdan*, în „Astra”, Brașov, nr. 8, 1972, p. 16; *Cărturari brașoveni (sec. XV-XX)*, Ghid bibliografic, Brașov, CJCES – Biblioteca Municipală, 1972, p. 45.

⁷ Arhivele Statului Brașov, *Fondul Primăria Municipiului Brașov*, Dos. nr. 1583, f. 57.

⁸ Constantin Catrina, *Studii și documente de muzică românească*, București, Editura Muzicală, 1994, vol. II, p. 8.

*muzica noastră peste hotare, în centrele mari*⁹. Frecvența repertoriului muzical autohton interpretat în străinătate de pianista româncă va sensibiliza critica de specialitate să judece, de acum, mai atent partiturile românești prin înseși țesătura și forma lor intrinseci. „*Personal mărturisesc*” – nota dr. Julius Korngold, criticul muzical de la „*Neue Freie Presse*” din Viena – „*că, până nu demult, când se vorbea de România muzicală, de obicei se rosteau trei nume: maestrul Enescu, ca virtuoz violonist și compozitor, Aurelia Cionca, mare pianistă, G. Georgescu, ca dirijor de orchestră... Și, deodată, ce bogată serie de nume noi, în programul manifestărilor muzicale ce am avut bucuria să ascult în timpul de urmă și pe care le recapitulăm aici: Tiberiu Brediceanu, Sabin V. Drăgoi, Marțian Negrea, Mihail Andricu, Octavian Beu și, bineînțeles, marele maestru G. Enescu*”¹⁰.

Devine iată evidentă ideea că, prin dialogul artei muzicale, românii au cunoscut nu numai experiența artistică a vecinilor lor dar, mai ales, cotele de evaluare a patrimoniului sonor existent, cât și mișcarea ideilor artistice europene. Ioan Harșia (1888-1915), ca să dăm un exemplu, se pronunța cu insistență, în articolele sale expediate de la Leipzig, ca în viața de concert să se asculte tot mai multă muzică creată de Orlando di Lasso, Giovanni Pierluigi da Palestrina, apoi Haydn, Mozart, Beethoven, Wagner, Smetana, Max Reger și – mai precizează muzicianul – trebuie să se facă și o „*critică muzicală în sensul lui Schumann*”¹¹.

Deși se aflau la studiu într-o metropolă muzicală precum Leipzig, tinerii muzicieni români rămâneau într-un permanent contact cu locurile de baștină, iar pe deasupra se pregăteau intens pentru a împlini un mare ideal, acela de ridicare culturală și artistică a nației străbune. Pe Iacob Mureșianu Jr. (1857-1917), de pildă, îl surprindem – lecturându-i corespondența cu fratele său, Aurel Mureșianu (1847-1909) – cu cel puțin două idei ce îl vor preocupa și urmări întreaga viață: „*Muzica e câmpul, e teritoriul pe care voi să lucru și voi lucra ca să pot zice și eu odată că sunt demn de numele ce-l port; pe cum vei ridica tu, ca ziarist națiunea din rugina ei, așa voi ridica și eu muzica națională din dărlăiturile ei zilnice*”¹²; iar după mai puțin de un an, în 1881, studentul de la *Konservatorium für Musik Königliches* devine și mai concret: „*Voi să adun toate cântecele populare să le pun pe note și să le răspândesc prin publicul român, asta e punctul întâi, punctul doi e ca prin aceea că le adun, am dreptul să le răpesc și pentru mine în opurile mele. Oh! Ce frumoase sonate și simfonii voi croi din ele*”¹³.

Evident, ceea ce a realizat Iacob Mureșianu la Brașov, și apoi la Blaj, între anii 1886 și 1917, reprezintă împlinirea unui ideal solemn dublat, desigur, de o muncă responsabilă și mult roditoare.¹⁴ La moartea maestrului s-au putut citi, între multele aprecieri, și cuvintele acestea: „*De nu ar uita neamul românesc, că după Mureșianu au rămas multe lucrări inedite de mare valoare și o văduvă cu copii... Este și acesta un scherzo al sorții ca și admirabilul său Scherzo de la pian, în care Mureșianu rivalizează cu cei dintâi compozitori ai tuturor vremurilor*”¹⁵.

2. Orchestre și fanfare. Dirijori

Încă din secolul al XVI-lea și până către secolul al XVIII-lea, întâietate între persoanele cu atribuții speciale (însemnate) din Brașov și Țara Bârsei au avut-o turnerii, adică trompetiștii, timpaniștii sau flautiștii din turnurile de supraveghere și de pază ale cetăților medievale din

⁹ Nina Cionca, *Aurelia Cionca*, București, Editura Muzicală, 1986, p. 106.

¹⁰ Dr. Julius Korngold, *Muzica românească la Viena*, în „*Patria*”, Cluj, nr. 42, 12 iunie, 1934, p. 4. Cântecelor semnate de Octavian Beu li s-a remarcat, de către același critic muzical de la „*Neue Freie Presse*”, „*originala lor structură, ca de coral, cu sfârșituri în fermate, ce par a lega tradiția populară cu maniera modernă*”.

¹¹ Ioan Harșia, *Scrisoare din Lipsca*, în „*Românul*”, Arad, nr. 91, 27 aprilie/10 mai, 1914, p. 6.

¹² Iacob Mureșianu, *Opere*, Ediție îngrijită, prefațată și adnotată de Mircea Gherman, București, Editura Muzicală, 1983, vol. I, p. 153.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Octavian Lazăr Cosma, *Hronical muzicii românești*, București, Editura Muzicală, 1986, vol. VII, p. 478-497; Constantin Catrina, *Centenarul unei reviste: Musa Română*, în „*Astra*”, Brașov, nr. 11, 1988, p. 7-8.

¹⁵ *Cultura creștină*, Blaj, nr. 13, iunie 1917, p. 411-412.

Transilvania.¹⁶ Dar acești *turneri*, conform unor precizări de epocă, nu erau, cum s-ar crede, instrumentiști mediocri, cu slabe calități tehnice și interpretative, ci muzicanți de grad înalt pentru vremurile respective. Ei aveau datoria, de pildă, de a cânta la anumite ore ale zilei coralul din turn; acompaniau apoi serviciul religios, participau la serbările școlare ale comunității, la procesiunile cu caracter funebru sau cu prilejul recrutărilor în armată. Că acești instrumentiști se aflau în imediata apropiere a administrației și vieții religioase din Brașov ne-o spune și documentul din 22 mai 1612, din care reiese că Johannes Czernick de Brigh a donat Bisericii Negre o cană de argint aurită, ca amintire de la cel care, timp de 31 de ani, a fost în slujba orașului în calitate de cornetist (trâmbițaș)¹⁷.

Ieșind pentru un moment din peisajul muzical al Brașovului medieval, dorim să consemnăm aici că autorul melodiei ce a stat la baza lucrării simfonice din secolul al XIX-lea *Marșul lui Rákóczi*, de Hector Berlioz (1803-1869), a fost și el un trâmbițaș, pe nume Petru Christian, originar din Drăguș – Țara Oltului. Pentru că melodia trompetistului român a produs o mare faimă principelui Francisc Ráckozy I, soția, principesa Suzana Lorantfi, îi recunoaște acestui „fost ostaș” drepturile sale mai vechi și îi întărește actul dat la 7 februarie 1654.¹⁸ Dar Ion Codru-Drăgușanu, în aceleași pagini din *Peregrinul transilvan* (1862), îl mai pomenește și pe „celebrul tubicinar” Andrea Trâmbițaș, care, „... prin strălucite merite tubicinare fu ridicat din stadiul plebeu” și i se acordă diploma de boiernaș, paraflată și semnată la 12 iulie 1663, de către principele Transilvaniei, Mihail Apafi.¹⁹

La Brașov, încă din primii ani ai secolului al XIX-lea se fac cunoscute atât formația de muzică militară, cât și o mică grupare de instrumentiști, probabil o formulă ce a dăinuit încă după desființarea aceluia *Collegium Musicum*, fondat la 24 octombrie 1767.²⁰ De asemenea, din însemnările vremii mai aflăm că la 2 ianuarie 1812, cu ocazia spectacolului teatral, trupa lui Carol Florescu și Franz Kamauf, în colaborare cu instrumentiștii brașoveni, a interpretat uverturile: Fuchs – *Gutenberg*, Donizetti – *Fiica regimentului*, precum și liedul *Das Ständchen* de Schubert, iar la 16 august, același an, muzica militară împreună cu elevii comunității germane prezintă partiturile: Liszt – *Fantezie pentru pian*, Kalliwada – *Concertul pentru vioară*.²¹

Dacă în anul 1814 Orchestra orașenească (*Stadtkapelle*) din Brașov era alcătuită din 8 membri, în timp această formație a ajuns la 24 de instrumentiști, fiind capabilă să interpreteze măcar două lucrări din marele repertoriu muzical universal: *Requiemul* de W. A. Mozart, în 1814, apoi oratoriile *Creațiunea* și *Anotimpurile* de J. Haydn.²² Desigur, aceste reușite artistice s-au datorat dirijorilor ei, adică lui: Samuel Abraham, Michael Caspar, Fr. Roseri, Karl Weywar, Johann Mysliwecek, Michael Ziemmermann și Anton Brandner – toți acești muzicieni fiind pregătiți în marile conservatoare de muzică din Viena, München, Paris, Praga etc.

¹⁶ Gema Zinveliu, *Cinci secole de muzică instrumentală* (II), în „Astra”, Brașov, 1969, p. 12. Pentru aceeași problemă vezi și: Al. Hummel (alias Dr. Arnold Huttman), *Turner, Kapellmeister...*, în „Neuer Weg”, București, nr. 6813, 3 aprilie 1917, p. 4; Hans Schuller, *Blasmusik im Burzenland*, în „Neuer Weg”, București, nr. 7750, 9 aprilie 1974, p. 6; Xavier Franz Dressler, *Turner*, în „Karpatenrundschaue”, Brașov, nr. 8, 14 februarie 1975, p. 5; Hans Schuller, *Eine Tradition wind forgest. Blasmusik im Burzenland*, în „Neuer Weg”, București, nr. 8299, 21 ianuarie 1976, p. 6; Idem, *Bod. Blasmusik hat Tradition. 1839 er stimilig Musikunterricht*, în „Neuer Weg”, București, nr. 10170, 4 februarie 1982, p. 4; Karl Fisi, *Adjuvanten und Turner...*, în „Volk und Kultur”, București, nr. 11, 1982, p. 17-18; *Ibidem*, nr. 3, 1983, p. 18. Prin construirea turnului de la Casa Sfatului, după 1520, acesta a devenit și „turnul trompetiștilor, la fel ca și în celelalte orașe, deoarece paznicul turnului sufla în trompetă la fiecare oră” (Gernot Nussbächer, *Din cronici și hrisoave*, București, Editura Kriterion, 1987, p. 97).

¹⁷ Arhivele Statului Brașov, cota PI 572, p. 16.

¹⁸ Ion Codru-Drăgușanu, *Peregrinul transilvan*, Ediție îngrijită și prefațată de Romul Munteanu, București, ESPLA, 1956, p. 293.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Vasile Tomescu, *Valori ale Renașterii și Clasicismului în viața muzicală din Brașov*, în „Muzica”, București, nr. 2, 1991, p. 96-122.

²¹ Octavian Lazăr Cosma, *Hronical muzicii românești*, București, 1975, vol. III, p. 215-216.

²² Gemma Zinveliu Donea, *Cinci secole de muzică instrumentală* (II), în „Astra”, Brașov, nr. 4, 1969, p. 12.

În activitatea muzicală generală a Brașovului formațiile instrumentale, întreținute de comunitate, au colaborat mereu cu fanfarele militare sau viceversa, fie în cazul unor concerte de promenadă, fie de acompaniament sau de interpretare a unor lucrări simfonice de mai mare amploare. Cu ocazia centenarului nașterii lui Fr. Schiller din anul 1859, fanfara Regimentului Ulanilor a fost în posibilitatea de a executa primele trei părți din Simfonia a IX-a de L. v. Beethoven, situând astfel Brașovul înaintea multor centre muzicale europene.²³ De asemenea, Eliza Circa și Ludovic Wiest, violoniști, vor fi acompaniați de orchestra Regimentului Gondrecourt (dirijor Paba).²⁴

Ne este clar astăzi că, după prima jumătate a secolului al XIX-lea, Orchestra orășenească – o formulă de fanfară dotată nu numai cu instrumente de suflat, ci și cu unele cordofone, mai ales – a avut în mod succesiv doi mari dirijori proveniți și ei din eșalonul muzicilor militare: pe Michael Ziemmermann și Anton Brandner. Primul menționat a fost capelmaestrul fanfarei Regimentului 73 Infanterie de la Viena. În această ipostază el a obținut, în 1867, locul suprem la marele concurs al fanfarelor militare de la Paris, unde a interpretat uvertura *Wilhelm Tell* de G. Rossini (1792-1868). Urmare acestui succes de răsunet capelmaestrul este invitat, în 1868, să preia conducerea Orchestrei orășenești din Brașov. Prin organizarea formației respective și prin abordarea unui repertoriu de bună calitate, un repertoriu „clasicizant”, M. Zimmermann a întrunit cele mai notabile aprecieri venite din partea invitaților săi. Dar cum oferta promisă inițial, de a i se da posibilitatea să înființeze o școală de muzică (un conservator, probabil)²⁵, nu s-a derulat întocmai, muzicianul ovaționat la Paris se retrage definitiv de la pupitrul dirijoral oferit de către brașoveni. A urmat, apoi, la scurt timp, Anton Brandner (1840-1900), și el un excelent fanfarist militar, și compozitor în același timp, originar din Boemia.²⁶

Dar ce a realizat nou Anton Brandner în orașul în care se acumulaseră destule pretenții muzicale? A statuat, în primul rând, o colaborare productivă cu interpreții localnici ce cântau la instrumentele cu coarde (vioară, violă, violoncel etc.), apoi, cel mai important demers, va iniția o serie de 4 concerte de stagiune. Acesta a fost, iată, începutul prin care s-au pus bazele viitoarei Societăți filarmonice din Brașov, 1878 (*Kronstädter Philharmonische Gesellschaft*). În fapt, noua orchestră simfonică va preceda, cu ani buni, unele formații similare ce urmau să ia ființă la Berlin (1882), Hamburg (1887), Varșovia (1900), Praga (1901).²⁷

Precum înțelegem și din unele însemnări apărute în presa timpului, Anton Brandner a fost și un dotat compozitor. La o primă solicitare venită tocmai din Banat, Brandner semnează un *Cadril românesc* pe care îl dedică Reuniunii Române de Lectură din Timișoara. Receptivă la cele petrecute în orașul de pe Bega, revista „Familia” va consemna cu entuziasm (1884): „*Două capele muzicale au delectat publicul, una militară, alta civilă. Afară de jocurile: Ardeleana, Lugojana, Pe picior, Romana, muzica militară a mai cântat și un cadril studiat anume pentru ocasiunea aceasta și o polcă română, ambele piese fiind trimise de domnul Anton Brandner, dirigintele orchestrului orășenesc din Brașov*”²⁸.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Kronstädter Zeitung*, Brașov, nr. 7, 12 ianuarie 1867, p. 24; *Ibidem*, nr. 118, 27 iulie 1867, p. 441.

²⁵ *Lexicon der Siebenburger Sachsen. Wort und Welt Verlag*, Innsbruck, 1993, p. 592-593; *Kronstädter Zeitung*, Brașov, nr. 134, 24 august 1868, p. 535.

²⁶ *Jahresbericht der Kronstädter Philharmonischen Gesellschaft über das vereins jahr 1900-1901*, Brașov, p. 5-16. Indexul compozițiilor lui Anton Brandner, alcătuit de Max Krause (1860-1917), urmașul său la conducerea Societății filarmonice, se oprește la: 3 uverturi, 2 valsuri, 9 polci, 4 lieduri, 3 potpuriuri, 16 cadriluri, 18 polci franceze, 3 polci „repezi”, 15 marșuri funebre.

²⁷ După *Programul de sală le cea de a 113-a Stagiune a Filarmonicii „G. Dima”*, Brașov, 1991.

²⁸ *Balul român din Timișoara*, în „Familia”, Oradea, nr. 9, 1884, p. 118; *Suvenire pentru o compoziție românească*, în „Familia”, Oradea, nr. 33, 1184, p. 339.

Urmare a transformării Batalionului românesc născut în Regimentul austriac de Infanterie nr. 50, ajunge la Brașov, în toamna anului 1894, și Franz Lehár (1870-1948), creatorul operetei vieneze. După primul concert petrecut la mai puțin de 10 zile de la data sosirii sale în orașul de la poalele Tâmppei, ziarul „Kronstädter Zeitung” remarca: „*Se pare că am primit o muzică militară excelentă*”²⁹, iar după a doua ieșire în public aprecierile nu s-au lăsat așteptate: „...*Succesul a fost așa de mare, încât orchestra a trebuit să repete fiecare din cele 10 piese din program*”³⁰. De la această dată concertele orchestrei dirijate de Franz Lehár se succed în mod regulat, prilej cu care se vor pune în audiență publică și câteva lucrări muzicale românești semnate de Iosif Ivanovici, George Cavadia, Grigore Ventura etc.

Cum în octombrie 1894 s-a inaugurat noua sală de concerte din Brașov, *Reduta* (în prezent, Centrul de cultură *Reduta*), în ziua de 4 decembrie, același an, Franz Lehár, în colaborare cu trupa locală de teatru, a organizat un atrăgător concert în beneficiul fondului de pensionare destinat dirijorilor militari. Cu acest prilej s-au interpretat: *Uvertura* la opera *Egmont* de L. v. Beethoven, o *fantezie* cu muzică wagneriană, *Simfonia militară* de J. Haydn și *Romanța pentru vioară și orchestră*, op. 50, de Beethoven, solistul concertului fiind chiar Franz Lehár.³¹

Iată cum, la acest sfârșit de secol al XIX-lea, orchestrele militare și capelmaistrii lor, în colaborare cu cei mai buni instrumentiști ai locului, au încoronat o viață muzicală deosebită, diversă, și cu un evident acces la marile partituri instrumentale și vocal-simfonice ale repertoriului universal.

3. Spectacole de operă, operetă și balet. Vodevilul

Există în acest secol al XIX-lea o susținută deschidere față de teatrul muzical, ca și spectacole în care „... *ponderea covârșitoare deținând-o trupele germane transilvănene din rândul cărora trebuie amintit inimosul impresar J. Gerger, care a introdus în repertoriul său piese jucate în limba română*”³². Pe aceeași filieră ne vom întâlni și cu trupe italiene, altele venind de la Viena și Budapesta, dar și cu recitaluri susținute de artiști consacrați scenei lirice etc.

În această întrecere a teatrului cântat vor răzbate și două tipuri de spectacole în care muzica autohtonă, cu anumite influențe totuși, se revărsa într-un spectacol teatral gustat cu intensitate de către auditoriul transilvănean: este vorba de prezența *vodevilului* și a *operetei românești*.

O înfățișare tipologică a spectrului scenic din această vreme încercăm să o conturăm fie și numai printr-o enumerare succesivă de producții artistice surprinse de presa locală brașoveană, în principal: J. Gerger (1815): *d'Alayrec – Tâlhariu în pădure* și *Zwt Worte oder Die Nacht im Walde*; A. Kotzebue – *Vecinătatea cea periculoasă* (primejdioasă)³³, în limba română (și în anul 1818); Gottfried Lange (1817): *Tichia de bufon*; Kauer – *Inkle și Jarko*; A. Catalani (1820-1821): A. Carlo Guglielmi – *Alegerea unui mire*; Generali – *Lacrimile unei văduve*; Rossini – *Cenușăreasa* și *Bărbierul din Sevilla*³⁴; Josephina Uhlich (Weimer), 1822: Wenzel Müller – *Horia și Cloșca* (balet, 1822)³⁵; Soc. Rom. Cantatore teatrale (1823): Kotzebue – *Vecinătatea cea periculoasă* și *Ceasul de*

²⁹ Apud Hummel Alexander (alias Arnold Hutmann), *Franz Lehár dirijor la Brașov*, în „Astra”, Brașov, nr. 4, 1970, p. 5; L. Füredi, *Lehár*, București, Editura Muzicală, 1972, p. 28-32.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ De observat că și în alte împrejurări concertistice capelmaistrul de la Regimentul austriac de Infanterie nr. 50, Franz Lehár, va interpreta și alte lucrări de genul: Cadrilul *Carmen* de Bizet, Artol – *Souvenir de Bellini*; Rossini – uvertura *Wilhelm Tell*, Boildieu – *Die weise Frau*, Suppé – uvertura *Die schön Galathe*, apoi lucrări ale compozitorilor români etc.

³² Octavian Lazăr Cosma, *Hronicul muzicii românești*, București, Editura muzicală, 1975, vol. III, p. 8.

³³ Viorel Cosma, *Exegeze muzicologice*, București, Editura Muzicală, 1984, p. 269-274; Eugen Onu, *Un spectacol din 1815 sau din 1818?*, în „Transilvania” (în cazul acestui tablou sinoptic vom menționa, în primul rând, numele impresarului organizator, anul în care a avut loc spectacolul, lucrarea interpretată, sau ariile, spectacolele de balet etc.), Sibiu, nr. 3, 1988, p. 45.

³⁴ Octavian Lazăr Cosma, *Hronicul muzicii românești*, București, Editura Muzicală, 1974, vol. II (1784-1823), p. 176-180.

³⁵ *Ibidem*.

seară³⁶; Georgiana Hesse (Dresda, 1832): concert vocal-instrumental cu arii din *Piratul* de Bellini, Meierbeer – cavatina din *El Crociato ex Egitto*³⁷; Kreibig Eduard și Huber Ignaz (1838): reprezentații cu opere, opere comice, operete, tragedii³⁸ etc.; Gebüder Schier (1851): recital de balet (Vien); Charlotte Kotasek (1856): interpretează marea arie din *Steaua nordului* (în limba germană), arie din *Kunok* (limba maghiară) și *cântec național românesc*³⁹; Mathilde Delke (1862), recital (participă și brașoveanca Lina Mysliwecek)⁴⁰; Agnese Despnez, de la Teatrul „Scala” din Milano (1871), recital, în colaborare cu George Dima⁴¹; Friedrich Dron (1877) – interpretează din operele lui Strauss, Offenbach, Suppé, Millöcher; Berta Reisenberger (1883), interpretează arii din *Olandezul zburător* de R. Wagner (și în duet cu George Dima)⁴²; Gustav Walter din Viena (1885)⁴³; Irina de Vlădaia (Paris 1888)⁴⁴; Laura Konopasek (1891); Ella Gmeiner (1899)⁴⁵; Roza Papur de la Opera din Viena (1890), la pian R. Lassel; Vasiliu, tenor de la Opera Română București (1895); Maria Rosenkranz (1895), recital de arii și melodii populare unguerești; la pian: R. Lassel⁴⁶ etc.

3.1. Ștefan Emilian și creația dramaturgică a lui Vasile Alecsandri

La mijlocul secolului al XIX-lea (1852-1854), pe același circuit cu spectacole de operă și balet etc., programate de către trupele germane, italiene sau franceze, vodevilul românesc, gen muzical-dramatic, își are la Brașov un reprezentant de seamă: pe arhitectul, profesorul de desen și muzicianul Ștefan Emilian (1819-1899).⁴⁷ Acestui artist i se datorează, în primul rând, muzica la piesa lui Vasile Alecsandri *Piatra din casă* (1852)⁴⁸, urmată mai apoi de alte muzici pentru *Nunta țărănească*, *Muza de la Burdujeni*, *Doi țărani și cinci cârlani*, *Carantina* etc. De asemenea, în colaborare cu Iacob Mureșianu (1812-1887), ziaristul și profesorul, și cu maestrul de dans Francisc (Franz) Kamauf, va definitiva și muzica la dansul *Romana* – un capitol din cele mai pasionante privind „utilizarea surselor folclorice în plămădirea artei culte românești”⁴⁹.

Ascultându-i și alte compoziții, împreună cu cele ale lui N. Teclu, prezentate cu prilejul balului organizat de Reuniunea Femeilor Române, George Barițiu exclama: „Așa fraților! Să ne folosim cu puteri întrunite toți, de toată ocasiunea – până și de petrecerile noastre spre înaintarea renumelui comun și îmbunătățirea sorții și a urmașilor noștri”⁵⁰.

Deși muzica pentru piesele lui Vasile Alecsandri a circulat mai ales datorită contribuției compozitorilor Alexandru Flechtenmacher și Johann A. Wachmann⁵¹, *aranjamentele vocale cu*

³⁶ *Ibidem*, p. 190.

³⁷ T. T. Burada, *Cercetări despre începutul teatrului românesc în Transilvania*, în „Opere”, București, Editura Muzicală, 1974, vol. I, p. 265-266.

³⁸ Lizica Mihaiț, *Date noi cu privire la „Societatea românească Cantatore teatrale”*, în SCIA (s. TMC), tom. 33, 1986, p. 79-81.

³⁹ *Kronstädter Zeitung*, Brașov, nr. 42, 13 martie 1856, p. 178.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 179, 10 noiembrie 1862, p. 1122.

⁴¹ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 53, 19/7 iulie 1871, p. 4.

⁴² Cristina Bohaciu-Sârbu, *Richard Wagner în cultura românească* în „Studii de Muzicologie”, București, Editura Muzicală, 1983, p. 77-97.

⁴³ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, 10/29 noiembrie 1885.

⁴⁴ *Ibidem*, 26 iulie/7 august 1888; 28 iulie/9 august 1888.

⁴⁵ *Kronstädter Zeitung*, Brașov, 30 mai, 1899; *Ibidem*, 2 și 3 iunie 1899.

⁴⁶ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, 26 aprilie/8 mai 1895.

⁴⁷ Emil Pop, *Ștefan Emilian (1819-1899)*, în „Transilvania”, Sibiu, nr. 8-9, 1944, p. 678-684.

⁴⁸ Vasile Mocanu, *Ecoul operei poetice și dramatice a lui Vasile Alecsandri în muzica românească din Transilvania*, în „Studii de Muzicologie”, vol. III, 1967, p. 277-294.

Vodevilul *Piatra din casă* de Vasile Alecsandri, în varianta muzicală semnată de Ștefan Emilian, se prezintă la Brașov cu 10 ani mai devreme față de debutul aceleiași lucrări pe scena Teatrului Național din Iași. Cu prilejul acestui eveniment artistic, George Barițiu menționează: „... muzica piesei a fost compusă în adins aici în Brașov” („Gazeta Transilvaniei”, Brașov, nr. 76, 27 septembrie, 1852).

⁴⁹ Ovidiu Bârlea, *Istoria folcloristicii românești*, București, Editura Enciclopedică Română, 1974, p. 61; Tiberiu Brediceanu, *Scrieri*, București, Editura Muzicală, 1976, p. 139-150.

⁵⁰ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 11, 5 februarie, 1851, p. 46.

⁵¹ Octavian Lazăr Cosma, *Hronicul muzicii românești*, București, Editura Muzicală, 1975, vol. III, p. 262, nota 6.

acompaniament de pian datorate lui Ștefan Emilian au încurajat și au dat culoare demersurilor locale privind perspectivele muzicii noastre, mult mai apropiată de melosul folcloric tradițional.

Imediat după prima jumătate a secolului al XIX-lea, pe lângă trupele și cântăreții de operă din România și de peste hotare (din Imperiul Austro-Ungar), vodevilul românesc, precum am subliniat și mai înainte, cucerește poziții avansate în cadrul opțiunilor pentru spectacolul muzical. Știrile și notele ce susțin mișcarea teatrală autohtonă, difuzate prin *foile* de la Brașov, vor constitui „*pricipalul fâgaș prin care se realiza legătura mișcării artistice din Transilvania cu cea din cele două principate. Ele împărtășesc ardelenilor evenimentele culturale de peste munți, mijlocind un schimb permanent de idei și valori*”⁵². Vor fi semnificative în acest sens prezențele trupelor române conduse de Fany-Tardini, Mihail Pascaly și Matei Millo, la Brașov.

În 1867, în cadrul spectacolelor susținute de M. Pascaly se află și tenorul Balaban, care va interpreta *Elegia* lui Vasile Alecsandri, *Bălcescu murind* pe muzica lui P. Mezzetti⁵³, iar la 1871 (25 mai/13 iunie), același actor, împreună cu Societatea dramatică de artiști din România, își invită spectatorii să vizioneze piesa *Zavera lui Tudor*, dramă națională istorică cu cântece, în 3 acte, „*cu muzică nouă, românească, compusă de Al. Flechtenmacher*”⁵⁴.

De un succes răsunător a avut parte și trupa lui Matei Millo care, în perioada 23 mai-15 iunie 1890, își va începe seria de spectacole cu *Lipitorile satelor*, de Vasile Alecsandri și muzica de J. A. Wachmann, apoi va continua cu *Baba Hârca*, *Millo Director*, *Kera Nastasia*, *Corbul Român* și, în final (15 iunie 1870), *Jianul Căpitan de Haiduci*.⁵⁵

3. 2. Brașoveanul I. D. Ionescu de la „Junion”

Stagiunile teatral-muzicale din a doua jumătate a secolului al XIX-lea sunt înviorate de prezența actorului-cântăreț născut în Șcheii Brașovului, pe Tocile, și anume I. D. Ionescu (1844-1900).

După ce trece prin școala lui Millo, după o „*practică*” în cafenelele din Galați și Brăila, apoi cu activitate statornică în teatrele de revistă din București, I. D. Ionescu va reveni, din când în când, și pe locurile natale. Astfel, în 1872, proiectatul turneu în Transilvania și Banat debutează la Brașov în sala *Reduta* (15/27 august), împreună cu Epifania (cântăreață), soția artistului, I. A. Romanescu și pianistul Martin Georgescu. Se vor succeda la această dată șapte piese cu mare succes la public: *Cucoana Chirița*, *Barbu Lăutaru*, *Șoldan Viteazul*, *Sandu Napoila* (de Vasile Alecsandri) și *Țăranul de la munte*, *Ciobanul de oi*, *Pandurul cerșetor* (de Eugen Carada). De asemenea, cu acest prilej vor fi interpretate și romanțele: Grigore Ventura – *Doi ochi am iubit în viață* și Al. Flechtenmacher – *Adio la Brașov*.

În anul 1881 vor urma alte reprezentații cu *Pantolonul roșu*, *Rămășagul țărănesc* (de C. Negruzzi) și *La Turnu Măgurele*, *Florin și Florica*, *Vivandiera* (de V. Alecsandri)⁵⁶, iar la 1886 (11-12 septembrie), doar câteva reprezentații în Brașov, Săcele, Râșnov și Zărnești pentru că trupa lui I. D. Ionescu nu este autorizată „să joace în Transilvania”⁵⁷. Toate spectacolele programate, s-a

⁵² Ilie Moruș, *Gazeta Transilvaniei și începuturile teatrului românesc în Transilvania*, în „130 de ani de la apariția «Gazetei de Transilvania»”, Brașov, Muzeul Județean Brașov, 1969, p. 91-100.

⁵³ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, 31 august, 1867. După melodia *Bălcescu murind*, a compozitorului Pietro Mezzetti (1826-1894), George Dima realizează o variantă pentru cor mixt, adesea cântată, mai ales, în anii Războiului de Independență a României (1877-1878).

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Ilie Moruș, *File din mișcarea teatrală românească din sud-estul Transilvaniei între anii 1850-1920*, în „Cumidava”, III, Brașov, Muzeul Județean Brașov, 1969, p. 417-428.

⁵⁶ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, 26 august/7 septembrie 1872.

⁵⁷ Ioan Massoff, *I. D. Ionescu de la „Junion”*, București, Editura Muzicală, 1965, p. 134; Ion Dumitrescu, *Muzica în Bucureștiul de ieri și de azi*, București, Editura Muzicală, 1959, p. 42-46.

menționat la vremea respectivă, „n-au avut un interpret asemenea lui decât în Millo, care dacă-l întrecea pe Ionescu în jocul scenic, nu-l egala în voce”⁵⁸.

Evident, succesele turneelor susținute de trupa lui I. D. Ionescu în Transilvania și Banat, precum și în alte localități, vor fi aureolate de alte mari reprezentații artistice înregistrate la Viena, Budapesta și Paris.

Se poate aprecia, desigur, că întreaga creație și interpretarea teatrală din această perioadă au determinat, mai ales printre românii din Brașov, o mare deschidere pentru producțiile artistice autohtone, „fiindcă – așa după cum observă D. C. Ollănescu – «deprins cu cântecul și neîntreruptul și al operelor italiene și germane și de săltărețele și, mai ales, slobodele la gură vodeviluri franțuzești» – publicul găsește în teatrul românesc și muzica și piesele care-i plac”⁵⁹.

Succesele spectacolelor de teatru „împreunate cu muzica” vor continua să-și păstreze prospețimea și datorită îndemnurilor Astei și Societății pentru crearea unui Fond de Teatru Român, dar mai ales prin ceea ce va realiza la Blaj compozitorul, dirijorul, profesorul și regizorul Iacob Mureșianu⁶⁰.

4. Un moment de referință privind creația muzicală românească: opereta „Crai Nou” de Ciprian Porumbescu

„Ca profesor secundar de cântări la gimnaziu, la școala comercială și reală precum și în cl. IV și V de fete ... din Brașov”⁶¹, Ciprian Porumbescu se impune încă de la începutul anului școlar 1881 printr-o tumultuoasă activitate de compozitor și dirijor al Reuniunii Române de Gimnastică și Cântări, precum și al Corului de la biserica Sf. Nicolae.

Încurajat și de îndemnurile bucovinenilor Ipolit Ialosiievici, Lazar Nastasi, Gheorghe Chelaru, și ei profesori în Șcheii Brașovului, de Andrei Bârseanu, prietenul compozitorului din anii de la Viena, Ciprian Porumbescu devine principalul realizator – creator și dirijor – al spectacolului liric, în premieră absolută, cu opereta *Crai Nou*, pe un libret de Vasile Alecsandri. Cele dintâi reprezentații (sâmbătă 27 februarie st.v./11 martie st.n. și duminică, 28 februarie st.v./12 martie st.n. 1882), au electrizat publicul prezent în sala cea mare a Gimnaziului din Șcheii Brașovului. După vizionarea celor două spectacole, Marioara, sora compozitorului, va trimite la Stupca, pe adresa preotului Iraclie Porumbescu, o emoționantă scrisoare: „Îmi lipsesc cuvintele ca să-ți scriu, iubite tată, tot ce se petrece în mine, bucurie, entuziasm și lacrimi, care curg, curg, curg mereu, fiindcă s-au amestecat toate în inima mea: duioșie și bucurie! Opereta a reușit cu succesul cel mai mare. A mers totul minunat. Lumea era atât de entuziasmată, de nu-și afla loc, bătea din picioare, striga, aplauda. Când apăru Ciprian și se așeză la pupitru de dirighent, fu întâmpinat cu mare aplauz”⁶².

Desigur, presa locală: „Gazeta Transilvaniei”, „Noua Bibliotecă Română” și „Kronstädter Zeitung” creionează în termeni concizi, de bună specialitate, reușita spectacolelor cu opereta porumbesciană. Apreciind însă că muzica compusă pentru acest onest *opus* are o mare afinitate cu operele compozitorilor moderni Offenbach, Genée, Suppé, Lecocq etc., „Gazeta”, autoarea acestor observații publicate la 5/17 martie 1882, primește replica hotărâtă a muzicianului C. Porumbescu și din care extragem următoarele rânduri: „Spre rectificarea aserțiunii acesteia, îmi permit a declara la

⁵⁸ Apud Ilie Moruș, *File din mișcarea teatrală ...*, p. 421.

⁵⁹ Apud Andrei Tudor, *Schiță istorică despre începuturile teatrului liric în Principate*, în „Muzica” (Supliment), nr. 2, 1954, p. 7; Constantin Catrina, *Trepte ale teatrului liric românesc în Transilvania*, în „Cumidava”, VIII, Brașov, Muzeul Județean Brașov, 1977, p. 249-258.

⁶⁰ Gheorghe Merișescu, *Iacob Mureșianu*, București, Editura Muzicală, 1966, p. 139-148.

⁶¹ Constantin Catrina, *Ciprian Porumbescu. O sută douăzeci și cinci de ani de la naștere*, Brașov, CJCES – Filarmonica de Stat „George Dima”, 1978, p. 11.

⁶² Ciprian Porumbescu, *Documente și mărturii*, Suceava, 1971, p. 168. S-au bucurat de un succes deosebit, în seara premierei (*Crai Nou*), soprana Cornelia Roman, în rolul Dochîței, și învățătorul Zosim Butnariu, un autentic Moș Corbu.

locul acesta că eu din toată literatură muzice moderne chiar compoziții aceștia îi cunosc mai puțin și nici când nu mi i-am făcut obiect de studiu, neocupându-mă mai deloc cu dânșii.

Și dacă este vorba de vreun compozitor – continuă compozitorul – pe care l-am studiat și-l studiez și acum, încă cu multă diligență, atunci îmi permit a spune că, compozitorul acesta e însuși poporul nostru român ... ”⁶³ (subl. n.).

Este adevărat că perioada de studii de la Viena (1879-1880) l-a apropiat mult pe compozitorul bucovinean de muzica metropolei apusene, de genul operetei; dar el, C. Porumbescu, a îmbrăcat această formă muzicală cu desfășurare scenică într-un autentic costum tradițional românesc. Ariile din *Crai Nou – Te-ai dus, iubite, O, ce fericire* – ne trimit la vechea romanță românească, iar *Român verde ca stejarul, Frunză verde baraboi, Frunză verde ca stejarul* sau *Copilița de la munte*, la cântecul popular, la subtile intonații cu caracter modal, frecvent întâlnite în folclorul românesc (modul minor cu treptele IV și VII alterate suitor).

Zborul operetei românești *Crai Nou*⁶⁴ va putea fi urmărit odată cu fiecare reprezentare programată de reuniunile locale, în colaborare cu unele formații instrumentale locale (orchestre și fanfare), și care va avea loc, în secolele al XIX-lea și al XX-lea, în multe dintre localitățile transilvănene și bănățene: Biserica Albă, Oravița, Lugoj, Caransebeș, Sibiu, Cluj, apoi iar la Brașov, sau dincolo de Carpați, la București, Craiova, Suceava, Câmpulung Moldovenesc, Vatra Dornei, Rădăuți, Botoșani⁶⁵ ș.a.

Trecerea la cele veșnice (25 mai/6 iunie) va întrerupe definitiv elanul și talentul celui care, semnând peste 250 de lucrări, multe din ele purtând amprente Brașovului istoric și muzical, ne-a lăsat ca moștenire veșnică *Balada pentru vioară, Rapsodia Română, O dimineată pe Tâmpa*, corurile *Trei culori, Pe-al nostru steag* (versuri Andrei Bârseanu), *Altarul Mănăstirii Putna* etc.

Compozitor, dirijor, violonist, pianist, poet și memorialist, Ciprian Porumbescu – un muzician complet, *atins de aripa geniului*⁶⁶ – ne însoțește astăzi pașii, fie în cafasalul bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului sau la Dârstele Brașovului, fie, cel mai elocvent, în tot ceea ce înseamnă, din punct de vedere artistic, la Liceul (Colegiul) „Andrei Șaguna” din Brașov.

5. Optimistii cronicii muzicale

Studiul exigent al muzicologului Mircea Voicana, privind rolul scriitorului și publicistului Cezar Bolliac (1813-1881) în susținerea și diversificarea cronicii și criticii muzicale românești, va enumera, evident, și câteva aspecte cu trimitere directă la spațiul cultural și artistic din Transilvania; mai ales atunci când se are în vedere activitatea muzicală de la Brașov și Sibiu. Reținem, deci, că activitățile similare din orașele ardelenne – aflate în legătură cu arta de tip occidental, cu publicistica vieneză, pragheză și din alte centre de limbă germană – „nu întrecea în problematică, în concepție, în preocupări și în stil”⁶⁷ ceea ce realiza, la București, Cezar Bolliac.

Se poate observa însă că nu numai „Gazeta Transilvaniei”, dar și revista „Familia” de la Oradea a reprezentat, pe tot parcursul secolului al XIX-lea, un sensibil barometru ce va înregistra fiecare

⁶³ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, nr. 31, 14/26 martie, 1882, p. 3.

⁶⁴ Comparând opereta *Crai Nou* de Ciprian Porumbescu cu *Baba Hârca* de Alexandru Flechtenmacher, aceasta din urmă „rămâne totuși un vodevil, iar lucrările lui Eduard Caudella din prima perioadă de creație sunt lipsite de intonații populare” (Viorel Cosma, *Ciprian Porumbescu. Monografie*, București, ESIP, 1957, p. 56).

⁶⁵ După cum se menționează în „Noua Bibliotecă Română” (1 mai 1882-1 septembrie 1883, p. 3), Ciprian Porumbescu, dacă nu trecea la cele veșnice, urma ca în toamna anului 1882 să termine o nouă operetă, în 3 acte. Probabil, apreciem noi, era vorba de lucrarea *Noaptea Sfântului Gheorghe*, pe un libret de Teochar Alexi (1843-1907). Între timp, în 1885, partitura acestei operete va fi semnată de compozitorul, și el bucovinean, Tudor Flondor (1862-1908).

⁶⁶ Apud Viorel Cosma, *Muzicienii români. Lexicon*, București, Editura Muzicală, 2005, vol. VIII, p. 125.

⁶⁷ Mircea Voicana, *Cezar Bolliac și contribuția lui la începutul criticii muzicale românești*, în SCIA (s. TMC), București, nr. 1, 1963, p. 159-172.

apariție pe scena locală sau, atunci când era cazul, prezența și succesele artiștilor români remarcate peste Carpați sau în lume.

Redactate sub forma unor știri, adesea expediate, note cu caracter de avancronică sau articole mai ample (Foiletonul „Gazetei”) cu conținut pedagogic și de istoriografie muzicală, „Noua Bibliotecă Română” a lui Theochar Alexi, „Școala” și „Familia”, „Kronstädter Zeitung” ne dovedesc, atunci când le parcurgem paginile îngălbenite și uzate de vreme, cât de apropiați și de preocupați s-au aflat redactorii acestor publicații în surprinderea eforturilor societăților muzicale pentru o viață culturală și artistică elevată.

Și totuși, în locul repetatelor aprecieri de genul: „aplauze furtunoase, succese desăvârșite, roade morale, izbândă culturală” etc., „Gazeta Transilvaniei” socotește că „*ar fi de dorit ca un specialist în arta muzicală să aprecieze după merit rezultatul ce l-a secerat corul de la Chizătău în această producțiune*”⁶⁸ (Sibiu, 1892). Desigur, o investigație atentă ne va convinge, în timp, că însemnările „cronicarilor muzicali” se vor diversifica, vor deveni mai concrete, mai aplicate situațiilor cu desfășurare scenică.

Deși este menționat în catalogul lui Iulius Gross (*Kronstädter Drucke, 1535-1886*, Brașov, 1886, p. 161), un periodic proiectat de Franz Hauleitner, „Muzik-Zeitung” (1878)⁶⁹, atestă – chiar și printr-o apariție efemeră – gradul de informare muzicală al brașovenilor, dorința acestora de a fi conectați la circuitul orașelor cu veche tradiție muzicală din vestul Europei. „Muzik-Zeitung”, după unele sublinieri înscrise în anuarele „Societății Filarmonice”, avea în vedere tocmai etapa la care se ajunsese către sfârșitul secolului al XIX-lea, și anume: asimilarea diversificată a culturii muzicale prin introducerea iubitorilor de muzică (melomanilor) în sfera formelor muzicale și a principalelor lucrări simfonice semnate de Beethoven, Mozart, Wagner etc., demersurile ce se impuneau în reușita programelor proprii, precum și publicarea, în bloc, a cronicilor de concert apărute cu consecvență în „Kronstädter Zeitung”⁷⁰.

În acest context propice asimilării de cunoștințe muzicale, de informare artistică generală, Teodor T. Burada (1839-1923) consemna cu o evidentă cunoaștere a problemei: „... *organul cel mai bun pentru a ajunge la acest rezultat este jurnalul; prin el circulă ideile, prin el se apără principiile, se propagă fapte care se raportează la istoria unei arte particulare*”⁷¹. În acest spirit vor continua mai toate publicațiile brașovene din această vreme: „Gazeta Transilvaniei”, „Kronstädter Zeitung”⁷², „Noua Bibliotecă Română”, precum și „Familia” de la Oradea etc.

*

Climatul favorabil unei potențări a vieții muzicale, întreținut și dezvoltat de comunitatea Brașovului din secolul al XIX-lea, se datorează, după investigațiile noastre, următoarelor aspecte și direcții cu caracter general:

1. Perpetuarea calitativă a unor tradiții culturale și artistice privind organizarea și funcționarea unor reuniuni și societăți muzicale (Orchestra orașenească, 1814, și Societatea Filarmonică, 1878 etc.) și capacitatea acestora de a interpreta partituri cu o anumită greutate în repertoriul general al timpului (simfonii, oratorii, opere și operete etc.). Apoi, colaborarea armonioasă între muzicieni și membrii societății (comunității) în vederea finalizării unor creații artistice specifice.

⁶⁸ Apud Sever Sepeșian, *Corul de la Chizătău*, 100 de ani, 1857-1957, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1957, p. 64.

⁶⁹ Constantin Catrina, *O gazetă muzicală brașoveană de la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în SCIA (s. TMC), București, Tom. 27, 1980, p. 146-148.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 148.

⁷¹ Teodor T. Burada, *Opere*, Ediție îngrijită de Viorel Cosma, București, Editura Muzicală, 1974, vol. I, partea I, p. 138-140.

⁷² Arhivele Statului Brașov, Gemma Zinveliu, *Bibliografia muzicală a ziarului Kronstädter Zeitung*, Brașov, 1974 (Exemplar dactilo).

2. Evaluarea și dezvoltarea favorabilă a interesului față de pregătirea superioară a tinerilor muzicieni în cadrul conservatoarelor de muzică din Leipzig și Viena, München sau Paris, București. Un rol însemnat au avut, și în această direcție, ASTRA (1861) și „Societatea pentru crearea unui Fond de Teatru Român” (1870).

3. Un interes sporit față de rolul muzicii în învățământul general, ocrotit de Biserică, sau prin înființarea de institute și cursuri particulare de inițiere și stimulare a talentelor aparținând diferitelor vârste; statuarea unor normative ce răspundeau intereselor directe și favorabile profesorilor cu activitate pedagogică în această direcție.

4. Evaluarea Brașovului nu numai din punct de vedere comercial, ci și prin posibilitățile de legătură între Transilvania și celelalte metropole apusene, precum și perspectiva diferitelor trupe și artiști interpreți de a-și continua activitatea și în alte orașe de dincolo de Carpați: București, Brăila, Galați, Iași etc.

5. Circulația presei, a informației („Gazeta Transilvaniei”, „Kronstädter Zeitung”); prezența unor librării și edituri (H. Zeidner, 1867, Frații Ciurcu, 1880 etc.), biblioteci personale, și în școli, biserici etc., dotate cu partituri și cărți achiziționate din Germania și Austria, București, Iași sau Cluj etc.

6. Existența unor spații (săli aparținând hanurilor brașovene sau unor case private), modernizarea sălii „Reduta” (1894); instrumente muzicale și instrumentiști, corepetitori (Rudolf Lassel, 1861-1918) care asigurau o bună colaborare cu artiștii din Imperiul Austro-Ungar, cu alte personalități artistice din țările române, pentru finalizarea unor spectacole lirice, concerte vocal-simfonice, recitaluri, spectacole de balet etc.

La Musique et les Musiciens de Brasov en XIXe siècle

Résumé

Pendant le XIXe siècle, à Brasov, il y avait une riche activité musicale protégée et perpétuée par la création des sociétés musicales, des écoles et des cours particuliers d'initiation et de perfectionnement dans le domaine de la musique instrumentale et vocale.

En commençant dans la première moitié du siècle, les liaisons commerciales des brasoviens avec les centres culturels de Vienne et de Leipzig se sont intensifiées; la gamme des tournées musicales (spectacles d'opéra et opérette, de théâtre et du vaudeville, récitals de musique instrumentale et vocale, etc.) sera diversifiée.

Notre étude met en évidence, surtout, l'esquisse d'un dialogue musical entre l'Est et l'Ouest, l'activité des orchestres et fanfares, dirigées, au fil du temps, par Samuel Abraham, Michael Caspar, Fr. Roseri, Karl Weywar, Johann Mysliwecek, Michael Ziemmermann, Franz Lehár et Anton Brandner; puis, on remarque la présence, à Brasov, des récitals et des troupes d'opéra et ballet, de vaudeville, venues d'Allemagne, d'Autriche, d'Italie, de Budapest, de Bucarest et Iassy.

Nous avons accordé une attention spéciale à la création de vaudeville de Vasile Alecsandri, qui, à Brasov, a excellé par les adaptations instrumentales signée par ^a tefan Emilian (1819-1899), aux tournées de I. D. Ionescu à „Junion” (1844-1900), et, ensuite, au spectacle (du 1882) de la première opérette roumaine, „Crai Nou” („Nouvelle lune”) de Ciprian Porumbescu (1853-1883).

Notre étude fait aussi quelques références au rôle joué par la presse locale, par la critique spécialisé qui, bien timide, a observé et a participé passionnément à la plupart des moments qui ont conduit à l'émancipation culturelle et artistique de la communauté.

Les conclusions et notices bibliographiques veulent compléter le panorama de ce siècle-là, riche en événements artistiques, et soutenir le développement d'une relation propice à la vie musicale locale connectée, bien évidemment, à l'esprit européen.

Petruța-Maria MĂNIUȚ

REPERTORIUL VIOLONISTIC CONTEMPORAN TRANSILVĂNEAN
INSPIRAT DE MUZICA LUI MOZART
ÎN CONTEXTUL SPIRITUALITĂȚII SECOLULUI AL XX-LEA

„Veacul al XX-lea
n-a fost deloc un veac mic;
lumea nu coboară”.
Pr. Prof. Ioan Buga

Încercăm, în cele ce urmează, distilarea unei anumite idei care contribuie la diagnosticarea realității secolului al XX-lea și a începutului celui de-al XXI-lea, tentativa de a permanentiza prezența mozartiană în lucrări muzicale contemporane: dorința de a recupera o dimensiune spirituală – dacă nu pierdută, cel puțin perfect eclipsată.

Arta modernă se distinge, între manifestările artistice ale celorlalte secole, tocmai prin **individualizarea orientărilor estetice**, care nu știm în ce măsură mai pot fi ordonate sub semnificația generală a esteticului, odată ce dobândesc dimensiuni atât de minimaliste. E dificil să se păstreze, în materialismul și pragmatismul artei moderne, crezul spiritual al tradiției culturale: „*Cultura este, sau ar trebui să fie o anumită formă de a iubi lumea și de a spera*”¹.

Muzica are capacitatea de a conserva această mentalitate profundă și generoasă, iar creația la care ne vom referi – cu atât mai mult: **Concertul pentru vioară și orchestră** de **Eduard Terenyi**.

Individualismul dezvoltat în ultimele decenii a condus omul spre neglijarea unității fenomenelor, spre neglijența de a valorifica ceea ce le este comun: „Astăzi domină partea”; situația devine dramatică dacă ne gândim la geometrizarea gândirii – ce a pus stăpânire peste exprimarea artistică a secolului trecut –, care ignoră faptul că unitatea nu este un act de ordin algebric elementar, că nu poate fi regăsită prin însumarea individualităților separate: „Întregul nu e suma părților”. Unitatea, odată pierdută, se regăsește cu eforturi spirituale covârșitoare, iar omul modern pare dispus să-și asume – iresponsabil – acest risc.

Compozitorul și muzicologul Liviu Dănceanu descrie, în termeni foarte categorici, aceste caracteristici ale noii arte: „*Pulverizarea stilistică, provenind din diversificarea sistemelor filosofice, din sectarizarea doctrinelor religioase, din apariția geometriilor neeuclidiene sau a logicilor cu o înfinitate de valori în știință*”². Modernismul a riscat întotdeauna necunoscutul, experimentalul, pentru că simțea necesitatea evadării din cadrul restrictiv al valorilor clasico-romantice, pentru că se contura percepția interioară a unor valori spirituale – transmise prin muzică – dintr-un alt punct de vedere decât cel practicat până în acel moment. Riscul a avut consecințe în general pozitive, dar nu au lipsit – ca întotdeauna – și repercusiunile negative; artiști experimentați, precum Octavian Paler – ale cărui cuvinte le cităm în cele ce urmează –, concluzionează destul de sceptic asupra riscului modernității: „*Odată am crezut că omul își dă toată măsura numai forțând imposibilul*”³.

Expunerea principiilor modernității este contrapunctată, în lucrarea noastră, de prezentarea poziției estetice pe care se situează Eduard Terenyi în concertul său inspirat de muzica lui Mozart: intenție recuperatorie, demonstrație a actualității și contemporaneității fenomenului mozartian, necesitatea de a se plasa referențial față de valorile secolelor anterioare? Poate mai mult decât atât ...

¹ O. Paler, *Scrisori imaginare*, București, Ed. Univers, 1979 (*A doua singurătate*).

² L. Dănceanu, *Eseuri împlozive*, București, Ed. Muzicală, 1998, p. 10.

³ O. Paler, *Deșertul pentru totdeauna*, București, Ed. Albatros, 2001, p. 56.

În cele ce urmează intenționăm mai degrabă construirea unei perspective estetice decât analiza propriu-zisă a lucrării – care încorporează citate ușor deformate din muzica lui Mozart.

Fiind unul dintre coriferii artei componistice și ai învățământului clujean, maestrul Terenyi a lansat acest concert în 2005, fiind creat pentru proiectul inițiat de Uniunea europeană de radio în vederea anului aniversar „Mozart”. Titlul concertului, *Tribut lui Mozart*, trasează coordonatele expresive în limitele cărora autorul a interpretat intervenția mozartiană în cadrul propriei creații: condescendența față de Mozart se dezvăluie nu „în literă”, ci „în spirit”. Pasajele „în spirit” mozartian (susținute mai ales de instrumentul solist și de instrumentele de percuție) sunt doar borne orientative pe traseul estetic de-a lungul căruia muzica lui Terenyi se transfigurează în vecinătatea geniului mozartian. Compozitorul nu se află la prima încercare de acest fel, fiind deja autorul seriei de concerte dintre care menționăm doar două momente: *Vivaldiana* și *Scarlattiana*.

Alături de E. Terenyi, și alți compozitori iluștri au apelat la sfera expresivă mozartiană, dintre care menționăm pe Dan Voiculescu, A. Stroe (*Mozart Sound Introspections*), H. P. Turk (*Concertul imaginar*).

Revenind la coordonatele modernității veacului al XX-lea, vom continua spunând că **relația cu valorile promovate de tradiție** a fost mereu periclitată de inconsistența cu care s-a realizat raportarea la excelența secolelor care s-au scurs; trecutul pare epuizat în gândirea avangardistă în limitele unui „prezent saturat”⁴. Epoca „omului recent” și-a accentuat simptomele în a doua jumătate a secolului trecut, când „centrifuga căderii”⁵ și-a amplificat efectul distrugător de absorbție și uniformizare a valorilor. Situarea între trecut și viitor este însăși criza culturii moderne; ruptura cu trecutul imediat este o conectare extra-temporală la un trecut îndepărtat: iată primul simptom al pierderii legăturilor care asigurau continuitatea dezvoltării unor valori care și-au dovedit persistența în memoria umanității. Deși anesteziati de riscurile de fiecare clipă ale modernității, oamenii resimt totuși efectul îndepărtării de valorile spirituale, „satisfăcuți de propria lor modernitate, orbiți de patima de a fi cât mai recenți, oameni recenți ai unei lumi din ce în ce mai recente”⁶.

La un moment dat, modernitatea devine teritoriul manifestării explozive a paradoxurilor și extremelor celor mai nefavorabile evoluției umanității: **materialismul** coexistă cu **lipsa măsurii**. Modernitatea este construită pe baza conceptelor precum „vizibilitate”, „corp”, „materie”, dar „cine este însă doar materie e condamnat să nu fie decât material în vederea unor scopuri cărora nu le poate fi beneficiar dacă nu le este sclav”⁷. În epoca modernă s-a produs „alienarea omului prin posesiune, datorită teribilei aventuri a verbului «a avea»”⁸. Preocuparea trecutului pentru „calea de mijloc”, pentru echilibrul păstrării măsurii în toate a fost una constantă încă din Antichitate (Socrate cerea, ca semn al virtuții unui tânăr, „să nu depășească în nimic măsura”, iar pe frontispiciul templului din Delfi scria: „Nimic peste măsură”); modernii, „epuizați de pretențiile tot mai necruțătoare ale unei modernități inepuizabile, au întrecut de mult toate măsurile; modernitatea și-a ieșit din propria nemăsură”⁹.

Temporalitatea omului modern este viciată de graba cu care acționează. „Omul modern crede că dacă merge mai repede ajunge mai departe, dar nu numai că ajunge tot acolo, dar nu ajunge nicăieri dacă merge în infinit. Nu suntem decât în lumea cantității, însă calitatea infinitului o dă finitul: pustiul infinitului.”¹⁰ Universul infinit deschis al modernilor este un univers limitat la o

⁴ H. R. Patapievic, *Omul recent*, București, Ed. Humanitas, 2001, p. 15.

⁵ *Ibidem*, p. 16-17.

⁶ *Ibidem*, p. 12.

⁷ *Ibidem*.

⁸ C. Noica, *Jurnal de idei*, București, Ed. Humanitas, 1991, p. 111.

⁹ H. R. Patapievic, *op. cit.*, p. 11.

¹⁰ C. Noica, *op. cit.*, p. 367.

singură dimensiune: spațiul nelimitat. Din punct de vedere spiritual, înfinita deschidere a spațiului revine la o dramatică închidere de orizont, care afectează creația secolului al XX-lea.

Modalitățile de cunoaștere sunt cele care au contribuit în primul rând la degradarea mentalității creatorilor acestui secol al modernității: ei au ignorat faptul că veritabila cunoaștere nu poate fi predată sau învățată și au promovat – într-un mod dezechilibrat – cunoașterea tehnică (neunificată, irelevantă existențial, aparentă), îndepărtată de cunoașterea ființei. Cunoașterea esențială începe cu ființa și este integrală, anulând separația dintre lumea esenței și lumea aparenței. Anticii greci considerau cunoașterea acel proces capabil de a înălța sufletul la valori superioare, căci știau că veritabila cunoaștere, sedimentată în paradigme spirituale și culturale, este ireductibilă la procedeele discursive ale cunoașterii. Astfel s-a născut contrastul dintre cunoașterea falsă a celui care crede că toată cunoașterea poate fi luată din cărți și cunoașterea care crede în idealurile sale morale, și nu în idealul greșit de cunoaștere al raționaliștilor moderni.

Postmodernitatea¹¹ – cea care „confundă Nordul tradiției cu tradiția însăși”¹² – trăiește excesul modernității ca pe ceva suficient. Dacă modernitatea clasică situa individuația la nivelul individului, cea postmodernă tinde să o situeze la nivelul colectivităților cu profil identitar omogen și tocmai de aceea este considerată a fi un traseu cultural care nu are continuitate în viitor. „În cultura modernității postmoderne, relația dintre om, sufletul său și adevăr s-a rupt.”¹³

În acest plan descoperim principala sursă de erori ale modernității: în **îndepărtarea de spiritualitatea transcendentă care ocrotește valorile superioare ale umanității**. Modernității îi lipsește transcendența personală și creatoare, „nu modernitatea este rea, ci transformarea ei într-un orizont lipsit de alternativă al vieții noastre”¹⁴. Îndepărtarea de Dumnezeu lipsește marea artă de sursa ei principală de valoare și spiritualitate: „Lipsa lui Dumnezeu nu poate fi niciodată suplinită; modernitatea trebuie pusă între mijloace, nu între idealuri”¹⁵. Pentru moderni, tehnica și instrumentalizarea au împărțit istoria omului modern în funcție de nașterea științei moderne din inversiunea atributelor ființei. Problema principală a modernității nu este cea filosofică, ci cea morală, ea fiind legată de „neutralitatea și arbitrarul axiologic al științei moderne”¹⁶, confuzia mediocră a valorilor, de „ceasul în care modernitatea nu ne mai este de ajuns”¹⁷. În lumea noastră, „spiritul a lăsat tot mai puțin loc sufletului, iar exercitarea în chip profan a artelor ține sufletul omenesc departe de adevărata filosofie”¹⁸.

Cioran recunoștea, cu obișnuita-i nonșalanță: „M-a salvat ceea ce era mozartian în mine”; ne întrebăm, retoric: „Ce e mozartian în lume?” Paul Evdokimov spunea despre omul actual că este teribil de singur în libertatea lui absolută și redutabilă, iar epoca noastră anunță promovarea omului care nu mai suportă nici o tutelă asupra lui: nici măcar cea a iubirii jertfelnice a lui Hristos, a lui Dumnezeu care, ca orice mare iubire, este crucificat.

Cum se poate interpreta gestul lui E. Terenyi într-un univers modern strâmtorat, într-un spațiu al fragmentarului? Iată întrebarea plasată discret în subtextul acestei provocări, al cărei răspuns se situează în responsabilitatea interpretului. Secolul care a început de câțiva ani trebuie să-și „amintească” că „nelimitatul poate fi dominat numai prin limitat, înfinitul numai prin finit, timpul numai prin spațiu, temporalitatea numai prin eternitate, relativul numai prin absolut; oricât ne-am identifica cu substanța temporală a lumii care bate, lovește, deși cezura care separă eternitatea de

¹¹ Caracterizat prin reconcilierea cu trecutul.

¹² H. R. Patapievi, *op. cit.*, p. 12.

¹³ *Ibidem*, p. 27.

¹⁴ *Ibidem*, p. 13.

¹⁵ *Ibidem*, p. 15.

¹⁶ J. Habermas, *Cunoaștere și comunicare*, București, Ed. Politică, 1983, p. 123.

¹⁷ H. R. Patapievi, *op. cit.*, p. 14.

¹⁸ *Ibidem*, p. 23.

timp și esența de accident se retrage în locuri mereu mai ascunse și se travestește în chipuri tot mai neașteptate, ea rămâne la fel de activă și își maschează prezența în lume într-un mod care nu poate fi nici șters, nici uitat, nici evitat, printr-o discretă asimetrie constitutivă a întregii Creații. Iar această asimetrie, semn în lucruri al cenzurii, e de neocolit. Unde se ascunde ea, acolo și urma prezenței lui Dumnezeu poate fi găsită, ca o amintire care vine dintr-un trecut demult scufundat, reînțoarsă limpede și senină la suprafață, clară și diafană ca o iubire lipsită de încercări și obligații. Ca parfumul cuiva care tocmai s-a smuls din îmbrățișarea noastră și ne-a rămas impregnat în piele, așa cum ne ramâne și polenul pe palme – praf din adieri și miresme – după ce am cules flori... ”¹⁹.

The Influence of Mozart's Music on the Romanian Repertoire for Violin

Abstract

The present musicological work treats a subject which makes a connection between the Romanian musical repertoire for violin and the influence of Mozart's music, at the 250th anniversary of the year when the great composer was born. We tried to find different ways to make Mozart's music contemporary to us by the Romanian works for one of the most beloved instruments in the orchestra: the violin. The technique for violin was very close to Mozart's componistical development, and some themes from his concerts for violin and orchestra were transformed in various ways in some concerts of the Romanian composers.

---

¹⁹ *Ibidem*, p. 48.

Lorena DOMOCOȘ

ȘCHEIUL ÎN POEZIA LUI ȘTEFAN BACIU

Dincolo de Poarta Ecaterinei începe Șcheiul, vechi și pitoresc cartier al Brașovului. Venind din cetatea medievală a Brașovului, cetate săsească, cu ziduri întărite cu turnuri și creneluri dințate, la dreapta monumentalei porți – astăzi numită Poarta Șchei – se afla o încântătoare grădină unde trăia paznicul Porții, cel care supraveghea trecerea din Cetate în Șchei, după căderea nopții, și din Șchei în Cetate, în zori. Prin anii 1600, paznic al Porții era un Meschendorfer, pe care îl pomenim deoarece

urmașul său, Harald Meschendorfer, a ilustrat, peste secole, poezii ale lui Ștefan Baciu: „*Când am scris poeziile care, mai târziu, au intrat în placheta Palmierii de pe Dealul Melcilor, ilustrată de graficianul brașovean de mare talent, Harald Meschendorfer, i-am dat, epistolar, ideea de-a face o serie de ilustrații cu teme brașovene cunoscute, însoțite de câte un palmier. În chipul acesta am vrut să aduc împreună Brașovul și insula Oahu, unde trăiesc de peste un sfert de secol. Meschendorfer a desemnat Biserica Neagră, Tâmpa, Turnul Alb, Turnul Negru, ba chiar și stema orașului, vegheate de câte un palmier*”¹. Pentru Ștefan Baciu, palmierul de pe Dealul Melcilor este chiar Brașovul.

Venind din Șchei, înainte de Poarta Ecaterinei, urcă în pantă lină spre Tâmpa strada dr. Gh. Baiulescu (cu vechiul nume Lunca Plăieșului în amintirile poetului) unde, la numărul 9, se află „Casa Galbenă”, una din cele dintâi construite pe alee și care la început nu a avut număr, fiind identificată cu acest nume. Aici a fost locuința familiei Baciu, spațiu în care s-a inaugurat² în acest an, în cadrul Muzeului Memorial „Casa Mureșenilor”, Casa „Ștefan Baciu”.

În „Casa Galbenă” – atât de dragă sufletului său – și-a petrecut Ștefan Baciu o parte din tinerețea sa liceală și mai apoi vacanțele studențești sau concediile de după mutarea definitivă la București (unde și-a început adevărata carieră de ziarist, continuând să fie și poet). După 1946, când a părăsit țara pentru totdeauna, amintirea „Casei Galbene”, pe care nu a mai revăzut-o niciodată, l-a urmărit pe toate meridianele pe unde a umblat.

Ștefan Baciu nu a fost șcheian (trocar – cum li se mai spune celor din acest cartier) dar, ca elev al Liceului „Andrei Șaguna”, a avut mulți colegi și profesori șcheieni. Prin toți aceștia, precum și datorită dragostei lui pentru tot ce reprezintă această parte a orașului, a cunoscut specificul de aici: limbaj, port, obiceiuri, locuri, istoric, arhitectură, totul atât de deosebit și original comparativ cu restul Brașovului.

Un număr important din ciclurile sale de poezii au ca subiect cunoștințele lui despre Șchei – locuri sau oameni – și de asemenea scrierile sale în proză se referă de multe ori la amintirile șcheiene (*Praful de pe tobă*, 1995).

Ca orice șagunist, toamna participa la „comandă”, obiceiul liceenilor de a merge încolonați, în frunte cu fanfara, străbătând Șcheiul, în Poiană, conduși de „Prefect” și de Fuchsmaior³, în frunte cu

¹ Ștefan Baciu, *Un brașovean în arhipieleagul Sandwich-Hawaii*, București, Ed. Eminescu, 1994, p.V.

² Inaugurarea a avut loc pe data de 24 iunie 2006.

³ Funcție școlară șagunistă.

profesorii, pentru a serba începutul anului școlar și a bea bere din tradiționalul butoi donat de Fuchsmajor și pentru a boteza pe noii „Fuchsi”, adică pe proaspeții promovați în cursul superior:

Îl văd pe Don`Director la „Comandă”
cu Fuchsmajorii și Prefectul la butoi
mă văd pe mine cu Negreanu-n bandă
cu Nan și Kubica în haine noi.⁴

În poezia din care am citat strofa de mai sus sunt pomeniți și profesorii liceului originari din Șchei, „trocari”, ca „moș” Lupan, Vasile Neguț – profesorul de latină, caracterizat ca „scandând cu glas de anahoret”, Daniel Ganea, Nicoară, Nicolae Oancea – profesorul de muzică ce intona solemnele acorduri ale lui „Gaudeamus Igitur”, numit de trocari „Gaudeamus Sigismund”.

În ceea ce privește străzile și locurile Șcheiului, cu o memorie surprinzătoare, poetul le înșiră în *Text trocar sau cu bicicleta în amintire*:

Valea Oului. Podul lui Grid.
Strada Prundului. Strada Nisipului de Sus
Și de Jos.
După Iniști. Groaveri.
Ciocrac. Lunca Plăieșului.
Strada Rochus. După Graft.
Țâpul lui Meșotă.
Șirul Țintașilor.
Strada Ecaterinei.
Cacova de Sus.
și de Jos.
Între Chetrii.

Multe dintre aceste denumiri au fost schimbate odată cu venirea comunismului, la unele revenindu-se după 1990, dar locuitorii cu vechi rădăcini șcheiene au folosit și folosesc și azi vechile denumiri. Bine ar fi să se revină la aceste pitorești și caracteristice denumiri vechi, căci Ștefan Baciu a știut să le păstreze și să le evoce, chiar plecat de peste 50 de ani de pe aceste meleaguri.

La fel de des apar în poeziile sale nume ale locuitorilor din Șchei, nume ce le găsim doar în această zonă. Multe au dispărut, dar multe mai există și astăzi, purtate cu mândrie de urmași. Sfetea, spre exemplu, este numele șoferului de pe primul autobuz care lega Prundul de Bartolomeu și care nu i-a luat banii pe bilet lui Ștefan Baciu pentru prima sa călătorie. Numele acestuia i-a revenit în minte poetului oriunde s-a aflat: Rio de Janeiro, Mexico, Guatemala, Honolulu. În toate călătoriile sale cu autobuze de toate mărimile și culorile, Sfetea i-a fost „naș”.

În poeziile: *Ritm trocar*, *Crăciun Șcheian via Honolulu*, *Apel*, *Elegie Șcheiană*, apar nume de șcheieni ca: Bideț, Verdeăț, Chicomban, Mazăre, Gămulea, Curcă, Stinghe, Pitiș, Bizdidean, Țenghea, Baboie etc. Pentru a arăta felul cum înțelege cu atâta har poetul să încadreze aceste nume în versurile sale, cităm o strofă din *Crăciun Șcheian, via Honolulu*:

Vin în pâlc cu-o stea de-argint
între Chetrii spre Petcuț
c-un străvechi, etern colind
Popidan, Chiroi, Neguț.

⁴ Ștefan Baciu, *Radiografia cuvântului dor*, Brașov, Ed. Aldus, 1998, p. 169 – poezia *Un șagunist în arhipieleagul Sandwich (II)*.

În ceea ce privește limbajul, un argou local este de asemenea cunoscut de Ștefan Baci, publicat în celebrul *Ichiu – Gogola sau Numai pentru brașoveni*⁵ și dedicat fostului profesor de la Liceul „Andrei Șaguna”, Candid Mușlea.

Nici obiceiurile șcheiene nu sunt uitate, ca de pildă: Iordanul, Comanda, Colindul și mai ales Junii, spectacol de neuitat pentru cei ce au norocul să-i fie părtași:

Azi e Joi și mâne-i Vineri

o să vie Junii Tineri

Coborând din călindar.⁶

Prezentarea Șcheiului, așa cum o face Ștefan Baci, este plină de savoare, culoare – vie și chiar sonoră –, o adevărată peliculă cinematografică atrăgătoare fie pentru cei ce cunosc Șcheiul sau îi aparțin, fie pentru cei care află pentru prima oară de existența lui.

Chiar și când poeziile sunt despre Brașov, poetul nu uită să pomenească acest cartier scump amintirii sale:

umbrele din strada Sforii

vor porni în sus spre Șchei.⁷

Poezia lui Ștefan Baci stă sub semnul memoriei și este puternic marcată de aceasta. Ștefan Baci „... și-a purtat exilul așa cum își poartă soldații rănile căpătate pe câmpul de luptă: străduindu-se să nu le facă vizibile, dezvăluindu-le tocmai prin excesivul efort de decență” (Constantin Eretescu).

Radiografia cuvântului dor se intitulează una din poeziile sale și acest titlu a fost atât de inspirat ales de Ioana Mărgineanu, sora poetului, atunci când a alcătuit antologia poetică îngrijită și prefațată de ea, la aniversarea a 80 de ani de la nașterea lui Ștefan Baci.

Am găsit de cuviință să scriu aceste rânduri nu numai ca făcând parte dintre cei ce lucrează în cadrul Casei „Ștefan Baci”, ci și datorită faptului că sunt căsătorită cu un șcheian cu părinți, buni și străbuni șcheieni din cele mai îndepărtate timpuri, reușind astfel să înțeleg și să cunosc Șcheiul Brașovului.

Schei District in Ștefan Baci's Poetry

Abstract

As a teenager, Ștefan Baci lived in the „Yellow House”, situated in Dr. Gh. Baiulescu Street, near the Schei Gate (which once provided the access from Schei into the old Saxon Fortress and vice-versa).

The poet was not born in Schei but, as a pupil at the „Andrei Șaguna” Highschool, had lots of teachers and schoolmates from that district; he spent a lot of time in that neighbourhood and so he became accustomed to the tradition and domestic life of the area as well as to the architecture.

In his poetry but in his prose too, one can come across those memories from Schei which followed him everywhere he went; for example: the custom of „comanda”, which used to be a highschool's tradition of celebrating its teachers, the streets, other customs, the citizens and the language of Schei.

The description of the district is lively, full of flavour and colour.

⁵ Apărut la Honolulu, Ed. Mele, 1983.

⁶ Ștefan Baci, *Radiografia cuvântului dor*, Brașov, Ed. Aldus, 1998, p. 166 – poezia *Ritm trocar*.

⁷ *Ibidem*, p. 224, poezia *Peisaj de iarnă la Brașov*.

LAUREAȚII FESTIVALULUI-CONCURS „ANDREI MUREȘANU”

EDIȚIA A IV-A, 2006

Secțiunea liceu

premiul I: Iulia Comșa, clasa a X-a
Colegiul Național „Andrei Șaguna” – Brașov

FLUID

pe o grămadă de fire de iarbă.
cu urechea plecată pe o grămadă de fire de iarbă.
cu urechea zgâriată de ideea contactului dintre iarbă și auz.
în continuitatea sângelui
pulsat timp de să-uit-câte minute
deasupra firelor de iarbă îngrămădite.
și Doamne sunt verzi!
unde-oi fi lăsat ultima dată lumina de pe hol închisă?

or fi trecut câteva ore sau
câteva trenuri
câteva gânduri
câteva fire de iarbă?

or mai fi câteva ore sau
câteva note muzicale
câteva visuri
câteva germinații
câteva fire de iarbă rupte?

fire de iarbă astea nu sunt
care mă gădilă-n ureche;
nu stau întinsă pe pământ
și nici nu ascult cum cântă verdele;
sângele nu-mi mai tremură
și încă nu am ridicat receptorul.
mi s-a părut că ar suna
măine?
la miezul nopții?
cine se trezește ca să vadă că nu e eclipsă?

Premiul II – ex aequo: Iulia-Dorina Stanciu, clasa a IX-a
Colegiul Național „Andrei Șaguna” – Brașov

SPĂRGĂTORUL DE VERSURI

Tu, cititorule ...
Ești doar un amator psihanalist.
În esență nu pricepi nimic din rescrierile fanteziste ale gândurilor mele.
Vizualizezi, ascuți, protestezi, te scufunzi într-o pură plăcere estetică.
Atât ...
Eu pot fi tu atunci când îi citesc pe alții,
Dar tu nu poți fi niciodată eu, căci eu mă ridic undeva deasupra pulsului autohton,
Mă-mpiedic de-o trăire și rămân în domeniul creației triumfale.
La mine, cuvântul e doar forma ciopârțită pe care o adoptă structura-mi sufletească ...
E sclavul simțirii.
La tine, slova e însăși unealta cunoașterii.
Vezi, asta-i diferența între mine și tine.
Eu aș vrea să îți permit să mă otrăvești cu realismul și nepăsarea ta,
Dar mi-e imposibil.
Mi-aș dori ca de fiecare dată când îmi citești câte-un rând să evadezi pe tărâmul meu.
Poate că și tu ai vrea, dar știi că-n realitate n-ai rezista mai mult de o milisecundă acolo ...
Și știi de ce?
Pentru că acolo n-ai să găsești poemul ce s-ar chema pretextul ideal al:
Mini-nostalgiei, mini-solitudinii, mini-lașității, mini-neîncrederii, mini-mini ... tale.
Acolo abandonezi această latură juvenil-visătoare a lectorului-spărgător de versuri,
Acolo ai să mă găsești pe mine, poetul-om,
Suspendat pe arterele unui simpozion jubiliar al propriei conștiințe.
Acolo sunt eu, cel ce nu poartă smochingul accesoriizat cu aripi de vers,
Acolo sunt eu în nud, biciuit de propriile emoții, priviri ori gânduri,
Trecând printr-o fază din procesul creației ...
Acolo, sunt chinuit de mine însumi.
Aici sunteți voi, cei ce mă torturați prin criticile voastre.
Și totuși ... sunteți voi unici destinatari ai produsului final al creației mele,
Sunteți voi, spărgătorii mei de versuri.

Premiul II – ex aequo: Sânziana Mardale, clasa a X-a
Colegiul Național „Andrei Șaguna” – Brașov

LOCUL ARIPILOR

...

Aripile cresc
și se nasc
din coasta
ta
stau și așteaptă
să le ridici
se uită
în jurul tău
te văd

sunt prinse
cu frânghii
de oase
sunt foi de
ceară
și nisip
și vânt umed de toamnă
soarele apune în ele
sunt izvorul
din care
curge
pământul
și râul
ce își croiește drum prin
mare

ia viața
în mâini
și arunc-o
pe o piatră

alung-o din vis
ascunde-ți aripile
aruncă-te
creație a haosului
și zboară cu aripile
nenăscute

...

Premiul III: Ilinca Munteanu, clasa a IX-a
Colegiul de Științele Naturii „Emil Racoviță” – Brașov

EPILOG

Copile-nchide ochii
și uită de-a ta cruce.

O noapte ți-a rămas
să spui, să plângi, să taci.
Nu-ți arde-n piele jertfa,
o urmă să te apese.

Un singur cer de smoală ai,
să zbori, să țipi, să crezi.
Nu mai gândi, nu spune vorbe goale
știind că pleci cu răsăritul.

O cupă ai în a ta mână
în ea să plângi, lasă-mi doar sarea
s-o pot privi în alte nopți.
Și praf de om
s-ating ...
nisip de stele-n palmă.

Copile, te trezește,
pe umeri porți o cruce.

Mențiune: Andreea Zaharie, clasa a IX-a
Colegiul Național „Andrei Șaguna” – Brașov

MISTER

Tu, cel ce sub gene înghiți pământul
Și când respiri stârnești vântul,
Îndrăznești să fii din nou Cuvântul?

Când îți reverși pletele-n lume
Peste munți și în pădure, oh! Tu, cel fără nume!
Nu uita Cartea ce spune!

Moise a șters-o, dar eu știu
Porunca spusă decât celelalte, mai târziu:
Să iubești mai mult decât ești, suflete pustiu!

Când tușești tubercolic cu stele
Ai grijă să nu ne îmbolnăvești cu ele!
Strânge-le-n șirag mărgele!

O să port durerea ta semeț!
Fi-va visul cel mai de preț
Steaua polară scuipată cu dispreț!

Fierea ți-ai vărsat-o-n chip de lună
Și adesea simt cum mă sugrumă
Ochii ei lăptoși de fecioară bătrână.

Mă împiedic de o piatră și mă înec în apă
Doar ca să scap de privirea ta necurată.
Dar în valuri, miile tale gânduri înoată.

Și zbor și mă pierd în cearcănele-ți fără capăt.
Alunec și mă agit și freamăt,
Dar nu pot scăpa: ochii tăi sunt lacăt!

Uneori mă întreb ce-aș putea fi eu
Decât o aluniță pe obrazul tău de Dumnezeu?
Nenumitule, poți purta secretul lumii atât de greu?

Mențiune: Robert Lazăr, clasa a XI-a
Colegiul Național „Dr. Ioan Meșotă” – Brașov

POEME ÎNTR-UN VERS

DURERE:

Normandia e-n flăcări; la fel și sufletu-mi.

DEZAMĂGIRE:

Acolo, la lumina lunii, tu nu erai ... eu, da.

ABSTRACT:

Eu eram trist, tu erai plecată – ne completam.

REFLEXIE:

Oglindește-mi ochii într-un ocean de rouă albastră.

SÂNGE:

Te-am străpuns cu-a mea săgeată; și n-a curs nimic.

VIN:

Ai gustat din Bacchus, eu din Cupidon.

PLEC:

Am lăsat în urmă o dâră de cenușă. Tu ce-ai lăsat?

CIMITIR:

Loc de veci în care cadavrele trăiesc fără mâncare.

LACRIMI:

Păsările zboară, florile-nfloresc, eu ... plâng.

CUMPĂRĂTURI:

Sacoșa de argint curat și-un sac de lacrimi șterse.

Secțiunea: gimnaziu

Premiul I: nu s-a acordat

Premiul II – ex aequo: Alexandra Sorescu, clasa a VIII-a
Școala Generală nr. 6 „Jacob Mureșianu” – Brașov

STANȚE PENTRU O TINEREȚE BĂTRÂNĂ

Uită-te la ceas!
Vezi cât e?
Nu vezi! Pentru că nu vrei să vezi ...
Uită-te la mine!
Mă vezi?
Nu mă vezi pentru că nu exist ...
Uită-te în jur!
Vezi ceva?
Nu vezi pentru că ai rămas singur pe lume ...

Privesc același asfințit de soare,
Privesc adesea și mă-ntreb de ce doare,
Simt că mă pierd în amintiri ce vin mereu –
Tot mai pustiu e-acum în sufletul meu!
Aș vrea să știu dacă-ți mai pasă,
Aș vrea să-mi spui
C-am pierdut și e doar vina ta,
Aș vrea să știu ...
Gânduri m-apasă,
Tot timpul m-ai făcut să cred în tine,
Azi mi-ai lăsat doar amintiri ce dor
Mi-e greu!
Văd pământul înghețat ...
E mai cald decât în inima mea!

E noapte!
Doar lacrimile curg
Nemuritoare-n veci.
E-o neagră noapte ...
Acum lucefierii și-au stins
Lumina, în sufletul aprins
Pe altă lume acum plâng,
Cu voci închise în mormânt.
Dar dragostea purtată lor
Nu se va stinge nici când mor!

Oh! Dacă ați fi rămas aici ...
Să mă vedeți crescând, răsând,
Ori numai tristă sau plângând!

Când a început ...
Nu am simțit nimic!
Și mă pierdeam în nimicul din mine
Și eram încurcată ...
Și îți spun că sunt singură ...
Dar pot să văd cuvintele dezvăluite ...
Singurul lucru care mi-a mai rămas să-l simt
E singurătatea!

Vreau să mă vindec ...
Vreau să mă vindec!
Vreau să eliberez durerea,
Ținută captivă prea mult!
Vreau să mă simt aproape de ceva
Vreau să mă așez pe locul meu!
Caut liniștea și pacea de care am
nevoie ...

Mă simt murdară ...
Am prea multe de îndurat,
Care m-au îngropat deja în propria-mi piele ...

Premiul II – ex aequo: Luiza Ilie, clasa a VIII-a
Școala Generală „Buică Ionescu” – comuna Glodeni (Dâmbovița)

IPOTEZA

lui Eminescu

De mi-ai fi dat chip,
m-ai fi văzut.
De mi-ai fi dat glas,
m-ai fi auzit.
Dar mi-ai dat doar suflet
și m-ai simțit
și m-ai visat
vis ferice,
timp îndelungat.
De-ai fi avut puterea
să mă fi așteptat
până timpul
în loc ar fi stat,
poate-aș fi apărut
sub forma îngerului
ce sunt.
Dar setea de iubire absolută
în tine aprinsă
te-a făcut să renunți,
să părăsești lacul,
codrul,
teiul,
ce pe vecie
martori ți-au fost
poveștii de iubire
întru veșnicie.

Premiul III: Andreea-Raluca Anghelescu, clasa a VII-a
Școala Generală „Buică Ionescu” – comuna Glodeni (Dâmbovița)

SPERAM ...

Speram să pot duce mai departe durerea,
speram ca ea să mă ducă mai departe,
din nou mai mică mi-era puterea
și visele-mi legate erau de durere.

Speram să pot atinge iarăși fericirea,
speram ca ea să pătrundă în sufletul meu,
voiam să plutesc din nou în copilăria
visului și a gândului meu.

Speram să zbor în adierile liniștei,
speram, speram din nou și iar speram,
zburam alături de zorii zilei,
zburam, speram și iar zburam ...

Mențiune: Andrei Cojea, clasa a VIII-a
Școala Generală nr. 28 – Brașov

MĂ-NTREB

Mă-ntreb neîncetat de ce și cum ...
mă-ntreb și mă măsoar mereu pe mine.
Aș vrea să știu cine sunt eu și care-mi este rostul.
Astăzi mă-nalț și-ating
cu o mână cerul
și mă-ncălzesc cu razele de lună ...
dar mâine ...
mâine poate am să cad
și mai grea-mi va fi căderea cu cât mă-nalț acum.
Privesc pe cer spre soare
și nu îmi pare că eu aș fi mai mic,
ba chiar mai tare decât el că strălucesc îmi pare.
Dar mâine ...
mi-e teamă că mâine mă voi stinge
și mă voi prăbuși în mine
într-o mare de-ntuneric și durere.

Mențiune: Mădălina-Mihaela Miloi, clasa a V-a
Colegiul Național „Andrei Șaguna” – Brașov

DACĂ AȘ FI ...

Dacă aș fi o pasăre albastră
Aș zbura spre necunoscut
Într-o lume misterioasă
Plină de-un infern tăcut.
Aș zbura peste mări și țări,
Peste amintiri senine,
Când viața era în culori
Și eu mă gândeam la tine.

Dacă aș fi un curcubeu
Aș desface ceața
Și aș face ca mereu
Să nu se termine viața.
Aș aduna petale de flori
Și raze de boare
Și aș face o coroană
Pentru mândrul soare.

Dacă aș fi o mare fără fund
Aș murmura etern
Și aș aduna câte-un gând
Îndrumându-l spre infern.
Aș trimite valuri reci
Spre țărmuri îndepărtate
Și aș face apele seci
Ca tu să nu mai poți să pleci.

Autorii din acest număr:

Ioachim Lazăr – doctor în Istorie; muzeograf în cadrul Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva

Gherghina Boda – doctor în Istorie; șef birou Relații cu publicul în cadrul Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva

Valer Rus – doctorand în Istorie; directorul Muzeului „Casa Mureșenilor” Brașov

Radu Popica – muzeograf în cadrul Muzeului de Artă Brașov

Vlad Popovici – doctorand în Istorie; preparator universitar – Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj Napoca

Constantin Catrina – doctor în etnomuzicologie; profesor

Marin Pop – muzeograf în cadrul Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău

Petruța-Maria Măniuț – doctor în muzicologie; lector universitar în cadrul Facultății de Muzică Brașov

Sanda-Maria Buta – fost director al Muzeului „Casa Mureșenilor” Brașov

Lorena Domocoș – conservator în cadrul secției Casa „Ștefan Baciuc” – Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov

Daniela Sorea – doctor în Sociologie; lector la Catedra de Sociologie și Filosofie a Facultății de Drept și Sociologie – Universitatea „Transilvania” Brașov

Mariana Borcoman – doctor în Istorie; lector la Catedra de Sociologie și Filosofie a Facultății de Drept și Sociologie – Universitatea „Transilvania” Brașov

Ana-Maria Roman-Negoi – doctorand în Istorie; cercetător în cadrul Centrului de cercetări istorice și politologice „Iuliu Maniu” – Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia

Ovidiu Savu – master în Istorie; șef secție Istorie în cadrul Muzeului „Casa Mureșenilor” Brașov

ISSN 1583 – 3119